

Теруге:
Редактор

Г.Айманбетова

«Экономикалық шолу» шығарылымының мазмұны №1, 2007

№	Мақаланың атауы	Автор	Бөлімше	Көлемі, бет
Ақша-кредит саясатының және оны талдау әдістерінің дамуы				
1.	Қазақстанда кірістілік қисығын қалыптастыру туралы	Коңырбаева Б.М.	ЗСД	22
Қаржы секторының жай-күйі және даму перспективалары				
2.	Қазақстанның жинақтаушы зейнетақы қорларының 2006 жылғы рейтингтері	Аманжолов С.А.	ҚР Ұлттық Банкі Төрағасының кеңесшісі	15
3.	Қазақстанның аймақтарында 2006 жылы төлем карточкалары нарығын дамыту тиімділігін талдау	Кизатов О.Т.	Үйлестіру Департаменті	10
4.	Шетел капиталының әкелінуі – аймақтың экономикалық әлуетінің өсу көзі (Солтүстік Қазақстан облысының 2006 жылғы сыртқы экономикалық қызметіне талдау)	Искакова Ж.Б., Едрисова К.Н.	Солтүстік Қазақстан филиалы	3
Экономика және қаржы нарығы: аймақтық аспектілер				
5.	Банктердің аймақ экономикасының тиімді дамуындағы ролі	Құлбарақов К.А.	Атырау филиалы	2
6.	Валюталық режимді ырықтандыру жағдайында валюталық бақылауды және валюталық реттеуді жүзеге асырудағы Ұлттық Банк филиалдары ролінің көтерілуі (ҚРҰБ Алматы қалалық филиалын мысалға ала отырып)	Шеметова Г.Р.	Алматы қалалық филиалы	4
7.	«ҚР Ұлттық Банкі» ММ Атырау филиалының валюталық реттеу және валюталық бақылау бойынша жұмыс тәжірибесі	Чулаков А.К.	Атырау филиалы	4
8.	2006 жылдың қорытындылары бойынша Қарағанды облысының	Зейрденнова А.Б.	Қарағанды филиалы	5

	экономикалық дамуы			
Проблемалар мен пайымдаулар				
9.	Қазақстанның ДСҰ кіруі: проблемалары мен перспективалары	Сабырбаева Г.Е.	Алматы қалалық филиалы	6
Маңызды оқиғалар мен мерейтойлар				
10.	Жаңа дизайндағы банкноталар айналыста	Баймаханов Д.Ж.	Павлодар филиалы	3
Халықаралық ұйымдардың қызметі туралы				
11.	Халықаралық қаржы ұйымдары	Балтабаева К.Н., Андреева Т.В.	Павлодар филиалы	8
Заңнамаға түсініктеме				
12.	Кредиттік қатынастардың құқықтық тәуекелі	Оспанқұлов М.М.	Жамбыл филиалы	2
Тарихи анықтама				
13.	Қазақстан Республикасының ұлттық валютасы банкноталарының бірінші дизайны туралы	Балахметов А.А.	ДРНД	5
Әдіснамалық мәселелер				
14.	ҚР Ұлттық Банкінің мониторингіне қатысушы кәсіпорындардың қаржы-шаруашылық қызметін рейтингтік бағалау	Керімхан Ж.	ЗСД	6
Всего				95

АҚША-КРЕДИТ САЯСАТЫНЫҢ ЖӘНЕ ОНЫ ТАЛДАУ ӘДІСТЕРІНІҢ ДАМУЫ

ҚАЗАҚСТАНДА КІРІСТІЛІК ҚИСЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ТУРАЛЫ

Қоңырбаева Б. М.,

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Зерттеу және статистика департаментінің стратегия және талдау басқармасы бастығының орынбасары

Қаржы нарығында қысқа мерзімді кірістілік қисығын қалыптастыру мақсатында, Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі (бұдан әрі Ұлттық Банк немесе ҚРҰБ) 2007 жылдың 1 наурызынан бастап айналыс мерзімі 1 жылға дейінгі (айналыс мерзімі 28, 91, 182, 364 күндік) қысқа мерзімді ноталарды шығара бастады. Сонымен қатар, айналыстағы ноталардың көлемін 2007 жылдың 6 ақпанындағы 880 млрд. теңгеден 2007 жылдың аяғында 2000 млрд. теңгеге дейін жеткізу және шығарудың жиілігін арттыру жоспарланып отыр.

Осы мақаланың мақсаты қысқа мерзімді ноталар нарығының ағымдағы жай-күйінің талдауын сипаттау, қысқа мерзімді кірістілік қисығын қалыптастыруға жеткілікті ноталардың құрылымын құрудың әдістемесін сипаттау болып табылады¹. Мысал ретінде осы мақсаттар үшін ноталар шығарудың шартты графигі құрылады және талданады.

Қаржы операциялары кірістілігінің көрсеткіштері қаржы нарығының аса маңызды индикаторлары болып табылады. Эмитенттер мен кредиторлар солар бойынша кредиттік ресурстарды сату және сатып алу туралы шешімдер қабылдап, осы шешімдерді іске асырудың қаржылық салдарларына баға береді.

Кірістілік, әдетте, пайыздық ставкалардың көмегімен бағаланады. Пайыздық ставка дегеніміз заем алушылар қарыз алу кезінде капиталды пайдалану мүмкіндігін жоғалтқаны үшін кредиторлардан алатын рента нысаны. Пайыздық ставкалар қаржы ресурстарының бағасы бола тұра сұраныс пен ұсыныстың арақатынастарына сүйене отырып белгіленеді. Экономиканың өсу қарқыны, инфляциялық күтулер, заемдардың ұзақтығы, төлемдерді уақыт бойынша бөлудің сипаты, әр түрлі тәуекелдер пайыздық ставканы қалыптастыруға ықпалын тигізетін факторлар болып табылады.

Өтеуге дейін қалған мерзімдері бойынша бөлінген бағалы қағаздардың пайыздық ставкаларының (кірістілігінің) жиынтығы пайыздық ставкалардың мерзімді (белгілі уақыты бар) құрылымы деп аталады. Мерзімділігі әр түрлі қаржы операциялары бойынша кірістіліктің мерзімді құрылымының графикалық бейнесі (пайыздық ставкаларды уақыт бойынша бөлу) кірістілік қисығы деп аталады.

Кірістілік қисығы нарықтың болашақ пайыздық ставкалар саласында күтетіндерінен көрнекті түсінік береді. Ол нарық агенттері үшін кірістілік бағдары ретінде қызмет етеді. Осы құралды пайдалана отырып, инвестор нарықтық факторлардың ықпалымен активтер бағасының ықтимал өзгерісін болжап, нарықтың ағымдағы жағдайын бағалап, әділ сыйлықақылардың мөлшерін есептеп, пайыздық ставкалардың болжанған қозғалысы кезінде облигациялардың бағасын есептей алады және т.б.

Қаржы теориясы мен практикасында пайыздық ставкалардың мерзімді құрылымын көрсететін екі тұжырымдама пайдаланылады: өтелетін кірістілік қисығы (yield curve) және купонсыз кірістілік қисығы (zero-coupon yield curve). Купонсыз кірістілік қисығы пайыздық ставкалардың шын мерзімді құрылымын сипаттайды, алайда бағалау үшін арнайы техниканы қажет етеді, ал өтелетін кірістілік қисығы купонсыз кірістілік қисығына айтарлықтай жуық

¹ Мақаланың негізгі мақсаты Ұлттық Банктің нақты шараларын емес, кірістілік қисығын құрудың әдістемелік мәселелері болып табылады. Сондықтан ноталар шығару бойынша бұдан әрі келтірілген жоспарлар (оның ішінде олардың құрылымы, кірістіліктері және т.б.) ықтимал тәсілдердің бірі болып табылады және Ұлттық Банк шығарылымының нақты жоспарларынан ерекшеленуі мүмкін.

болады және есептеудің біршама қарапайымдылығымен сипатталады. Купонсыз кірістілік қисығы мен өтелетін кірістілік қисығы арасындағы айырма купондық әсер деп аталады.

Кірістілік қисығын құру үшін абсциссалар осі бойынша өтеуге дейінгі мерзім, ал ординаталар осі бойынша өтеуге дейін қалған кезеңге байланысты, қарастырылып отырған күнгі айналыстағы барлық бағалы қағаздар бойынша берілген күнгі кірістілік мәндері қалдырылады. Бұл ретте купонсыз кірістілік қисығы үшін купондық әсерден тазартылған кірістілік, ал өтеуге дейінгі кірістілік қисығын құру үшін өтеуге дейінгі кірістілік алынады.

Өтеуге дейінгі кірістілік қисығының кең таралуы әлемнің көп елдерінде купонсыз (дисконттық) бағалы қағаздардың айналыс мерзімі қысқа болып шығарылуына байланысты, ал айналыс мерзімі ұзақ болатын бағалы қағаздардың купондары болады. Мысалы, Ресейде өтеуге дейінгі кірістілік қисығы кеңінен пайдаланылады, ал көпшілік мойындайтын купонсыз кірістілік қисығының үлгісі әлі құрылған жоқ (Гамбаров Г., Шевчук И. Балабушкин А.).

Бұдан әрі кірістілік қисығы деп өтеуге дейінгі кірістілік қисығы түсініледі.

Егер кірістілік қисығы абсциссалар осіне параллель болса, онда пайыздық ставка өтеу мерзімдері әр түрлі облигациялар үшін бірдей болады. Айналыс мерзімінің ұлғаюына қарай пайыздық ставканың да өсуі нарық үшін кірістілік қисығына мейлінше тән нысан болып табылады. Өтімділікті артық санау теориясы мұны фирмалардың көпшілігі қысқа мерзімді кезеңдерге инвестициялауды артық санайтындығымен түсіндіреді және сондықтан ұзақ мерзімді заемдарға арналған пайыздық ставкалардың өсуі ұзақ мерзімді заемдардың тартымдылығын арттырудың қажеттілігіне байланысты. Бұдан басқа, инвесторлар болашақ инфляцияның басым тәуекелін ұзақ мерзімді жобалармен байланыс-тырады, мұның өзі олар бойынша қарыз алу құнының ұлғаюына ықпалын тигізеді.

Пайыздық қысқа мерзімді ставкалардың орташа мерзімді және ұзақ мерзімді облигациялар бойынша ставкалардан кем болған жағдайдағы кірістілік қисығы ***кірістіліктің оң қисығы*** деп аталады.

Алайда, орташа мерзімді және ұзақ мерзімді облигациялардың пайыздық ставкалары қысқа мерзімді облигациялардың ставкаларынан төмен немесе орташа мерзімді ставкалар қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді ставкалардан жоғары болып шығатын да жағдайлар болып тұрады. Мұндай жағдай пайыздық ставкалардың инверсиясы деп аталады, ал кірістіліктің тиісті қисығы – ***теріс (инверстік) деп аталады.***

Ставкалар инверсиясы істің қалыпты жағдайы болып табылмайды, себебі инвестор үшін бұл неғұрлым ұзағырақ заем берсе, солғұрлым азырақ өтемақы дегенді білдіреді. Экономикалық тұрғыдан алғанда, кірістілік қисығының инверсиясы нарық бағалардың құлдырауына негіз қалайтынын білдіреді.

Іс жүзінде ставкалар инверсиясы сирек болса да кездесіп тұрады. 2005 жылы Жаңа Зеландия үкіметі мерзімі екі жылдық қаражат тартқаны үшін 6,2% төледі, ал 10 жылдық заём үшін небәрі 5,8%, Австралияда 2 және 10 жылдық борыштар бойынша ставкалар тиісінше 5,2% және 4,35% деңгейінде болды. 2006 жылы алты жылдан астам кезең ішінде алғаш рет еуропалық 2 жылдық үкіметтік облигациялар бойынша кірістілік 10 жылдық облигациялар бойынша кірістіліктен асып кетті. Сол жылы АҚШ кірістілігінің қисығы да инверсияға ұшырады: 2 жылдық америкалық қазынашылық облигациялар бойынша кірістілік 10 жылдық қағаздар бойынша кірістіліктен асып кетті.

Инверсия экономикалық құлдырау тәуекелінің белгісі болуы мүмкін. Дегенмен, басқа да себептер кездесуі мүмкін, мысалы, шектеулі ұсыныс жағдайында бағалы қағаздарға елеулі сұраныстың болуы. Негізгі сұраныс көздерінің бірі акциялардың құбылмалы нарығында өздерінің тәуекелдерін облигацияларға инвестициялар салу есебінен азайтуға тырысатын зейнетақы қорлары болуы мүмкін. Мұндай жағдай 2001 ж. Қазынашылық АҚШ-тың 30 жылдық облигацияларын шығаруды уақытша тоқтатқан кезде АҚШ-та кездесті.

Әдетте кірістілік қисығы қайталама нарықтағы операциялардың нәтижесінде қалыптасады. Алайда, тіпті ең дамыған нарықтар үшін, мысалы, АҚШ қазынашылық қағаздарының нарығы, кірістілік қисығын құру қолда жоқ деректердің проблемаларын

шешумен байланысты, себебі уақыттың әрбір сәті үшін ылғи да өтеуге дейінгі тиісті мерзімдері бар мәмілелер табу қолдан келе бермейді (Campbell J., Lo A., MacKinlay C., 1997).

Кірістілік қисығын құрған кезде деректердің болмауы әр түрлі себептермен бағалы қағаздар нарығының өтімділігі неғұрлым аз экономикасы өтпелі елдерде мейлінше өткір проблема болып табылады. Кірістілік қисығы мұндай жағдайларда жетіспейтін деректерді қалпына келтірудің (аппроксимациялаудың) әр түрлі әдістерін қолданыла отырып, бастапқы нарық деректеріне құрылады. Мәселен, ресейлік зерттеушілердің еңбектерінде (Энтов Р.И. және басқалары, 1998ж. және Дробышевский С., 1999 ж.) кірістілік қисығының аппроксимациясы үшін желілік сплайн әдістері және орташалау әдістері, ал армян талдаушыларының (Геворкян Р.А., Меликян Н.В, 2004г.) еңбектерінде Кальман және Крингінг сүзгілері пайдаланылды.

Пайыздық ставкалардың мерзімді құрылымының қаржы нарығын реттеушілер (эмитент және ақша-кредит реттеу органы) үшін де, сол сияқты қатысушылары үшін де маңызы зор. Кірістілік қисығының болмауы қаржы нарығының барлық субъектілеріне өз қызметін жүзеге асыру кезінде елеулі қиындықтар туғызады. Пайыздық ставкалардың мерзімді құрылымын жасау қаржы нарығына қатысушыларға бағалы қағаздар портфелін басқару жөніндегі қызметті бағалаудың құралы қызметін атқарады. Сонымен бірге, пайыздық ставкалардың уақытша құрылымын құру қаржы құралдарының туынды құралдарын құруға жол ашады.

Ұлттық Банк қазіргі кезде қысқа мерзімді операциялар бойынша кірістілік қисығын қалыптастыру бойынша шаралар қабылдауда. Кірістілік қисығын құру елдің орталық банкі ретінде Ұлттық Банкке де белгілі бір артықшылықтар береді. Бұл артықшылықтар пайыздық ставкалардың болашақ динамикасының және нақты пайыздық ставкалардың динамикасына қатысты ұйғарымдардың нарықтық күтулері арқылы инфляцияның күтілетін қарқынын номиналдық пайыздық ставкалардың компоненті ретінде бағалау мүмкіндігінен көрінеді.

Кірістілік қисығын құрудан Қаржы министрлігі де ұтады, себебі ол қарыз алулардың құнын бағалау жөнінде құрал алады, мұның өзі оған мемлекеттік борышты неғұрлым тиімді басқаруға мүмкіндік береді.

Мақаланың бірінші бөлімінде Қазақстандағы кірістілік қисығының қысқа мерзімді бөлігін, екінші бөлімінде ұзақ мерзімді бөлігін қалыптастыру мәселелері қарастырылады.

1. Қысқа мерзімді кірістілік қисығын қалыптастыру мәселелері.

Қысқа мерзімді кірістілік қисығын қалыптастыру бойынша шаралар қабылдаған кезде 2007 жылы ноталарға деген ықтимал сұраныс және қажетті ұсыныс бастапқы сәт болып табылады.

1.1. 2007 жылы ноталарға деген ықтимал сұранысты бағалауға қаржылық емес сектордың, атап айтқанда, зейнетақы қорларының және сақтандыру ұйымдарының сұранысын, резидент еместердің тарапынан ноталарға деген ықтимал сұранысты, банктердің тарапынан ноталарға сұранысты бағалау кірді (мақала жазылған сәттегі жағдай бойынша).

Қаржылық емес сектордың сұранысын бағалау.

Кірістілік қисығын қалыптастыру мәселелері жөнінде Ұлттық Банк 2006 жылы да жұмыстар жүргізген болатын. Алайда, 2006 жылы сол сәтте *зейнетақы қорлары мен сақтандыру ұйымдарының тарапынан болған* жылына 50 млрд. теңгеден 254,4 млрд. теңгеге дейін бағаланған ноталарға деген қосымша сұраныс ноталардың көлемін ұлғайтуды және айналыс мерзімдерін ұзартуды шектейтін факторлардың бірі болды. Сол сәтте ноталардың осындай қосымша көлемін шығару айналыстағы ноталар көлемінің екі есе көбеюін білдірді (сол сәтте айналыстағы ноталар көлемі 243,4 млрд. теңгені құрады). Ноталар азырақ көлемде шығарылған жағдайда олар тұтастай *зейнетақы қорлары мен сақтандыру ұйымдарының* портфельдерінде қалған болар еді және ақша-кредит саясатының (АКС) құралдары ретінде тиімді пайдаланыла алмаған болар еді.

Дәл қазіргі сәтте банктік емес қаржы ұйымдары инвестициялаудың қаржы құралдарын қосымша қажет етуде, ол шамамен сол деңгейде (жылына 250 млрд. теңгеге жуық)

бағаланып отыр. Дегенмен, қазір айналыстағы ноталардың осындай қосымша көлемін шығару ақша-кредит саясаты үшін күйзеліс болып табылмайды, себебі 2006 жылы олардың айналыстағы көлемі үш есе көбейді (60 млрд. теңгеден 533 млрд. теңгеге дейін өсті).

Резидент еместердің тарапынан ноталарға деген ықтимал сұраныс. Ноталарға нарықтық ставкаларды белгілегенде, резидент еместердің тарапынан теңгедегі банкаралық депозиттерге сұраныс ноталарға «ауысуы» мүмкін екендігі айтылып отыр. Ноталардың ставкалары 7-9% деңгейінде болғанда, бұл сұраныс шамамен кемінде 1 млрд. АҚШ долларына (немесе шамамен 127-130 млрд. теңге) бағалануы мүмкін.

Банктердің тарапынан ноталарға деген сұраныс. Ноталарға нарықтық ставкалар белгілегенде, банктердің Ұлттық Банктегі депозиттері «ноталардың санатына өтуі» мүмкін, яғни, банктердің Ұлттық Банктегі депозиттерінің көлемі «нөлге айналып қалуы», ал ноталардың көлемі депозиттердің бастапқы шамасына ұлғаюы мүмкін.

Бұл үдеріс орталық банктің тұрақты құралдарының (депозиттер және кредиттер) мақсатына - пайыздық ставкалардың ауқымды ауытқу тәуекелінің күйзелісін қабылдаушылар ретінде қызмет етуге сәйкес келетін болады. Дамыған елдердің орталық банктерінің тәжірибесі көрсетіп отырғандай, тұрақты құралдарды пайдалану уақытша және шектеулі болуы тиіс, сондықтан бұл депозиттер мен кредиттердің саны шын мәнісінде нөлге тең болуы тиіс.

2006 жылдың аяғында банктердің ҚРҰБ-дағы депозиттері 131 млрд. теңгені құрап, олардың 2007 жылы 300 млрд. теңгеге дейін ұлғаюы болжанды. Жоғарыда айтылғандарға орай, 300 млрд. теңге соманы банктер тарапынан ҚРҰБ ноталарына қосымша ықтимал сұраныс деп санау керек.

Осылайша, 2007 жылдың басында қаржылық емес ұйымдардың, банктердің және резидент еместердің тарапынан ноталарға жиынтық сұраныс кемінде 680 млрд. теңгеге бағаланады.

1.2. Кірістілік қисығын құрған кезде ҚРҰБ ставкаларының нарықтық ставкаларға ықпалының күшею факторын есепке алу. Ноталарға қаржылық емес ұйымдардың тарапынан болатын елеулі сұраныстан басқа тағы бір фактор – соған сәйкес Ұлттық Банк 2007 жылға дейін айналыс мерзімі 28 күндік қысқа мерзімді ноталар шығарумен шектелетін – ол бір ставкаға шоғырландыру арқылы Ұлттық Банк ставкаларының нарықтық пайыздық ставкаларға ықпалын күшейту ниеті еді. Айналыстағы ноталар көлемін айтарлықтай өсіру оларды шығару көлемі жеткілікті болған жағдайда айналыс мерзімі 1 жылға дейінгі ноталарды шығаруға мүмкіндік бере отырып, бұл шектеуді де алып тастайды.

Оның үстіне, орталық банктер қысқа мерзімді нарықтық ставкаларға ықпал ету арқылы нарыққа әсер ететіндіктен, ҚРҰБ ставкаларының нарыққа ықпалын күшейту үшін ноталардың айналыс мерзімдерін ұзартумен қатар жеті күндік ноталарды шығаруға кірісу қажет. Шындығында, 2006 жылы ақша нарығында операциялардың жалпы көлемінің ішінде мерзімі 1 күндік операциялар 3638 млрд. теңгені құрады, ал мерзімі 28 күндік операциялар небәрі 74 млрд. теңгені құрады. Бұл Ұлттық Банк шын мәнінде барлық орталық банктер сияқты бір күндік ноталарды шығаруға баса көңіл аудару керек екенін көрсетеді, бірақ, техникалық қиындықтарды ескере отырып, 7 күндік шығарылымға тоқтауға болады.

Ұлттық Банкте 7 күндік ноталарды шығарудың қажеттігі сондай-ақ, Ұлттық Банктің нарықтық ставкалардың жоғарғы және төменгі шекарасын беретін қайта қаржыландыру заемдарының және депозиттерінің мерзімі 7 күндік болу жағдайына да байланысты. Сондықтан да ставкаларды салыстыру үшін 7 күндік ноталарды шығару қажет, олар бойынша ставкалар мерзімдері 7 күннен аспайтын қаржы операциялары бойынша нарықтық ставкалардың қалаулы деңгейін белгілеген болар еді.

Банктердің ҚРҰБ-дағы 7 күндік депозиттері мен 7 күндік ноталары ақша-кредит саясатының бірін-бірі қайталайтын құралдары болады деген сақ пікірлер де айтылды. Алайда, олардың ұқсастығына қарамастан, депозиттер мен ноталар АКС-ның мүлдем әр

түрлі құралдары болып табылады. Олардың әр түрлілігі олардың банктер үшін қол жеткізушілік дәрежесіне байланысты болады.

Депозиттер АСҚ-ның тұрақты құралдарына жатқызылады, осылайша банктер бұларға кез келген уақыт мезгілінде қол жеткізе алады. Банктер бұл құралдарға кез келген уақыт мезгілінде қол жеткізе алатын болғандықтан, олар нарықта ҚРҰБ депозиттері бойынша ставкадан кем ставка бойынша кредиттер бермейді. Бұл ҚРҰБ-ға депозиттер бойынша ставкалар арқылы нарықтық ставкалар дәлізінің төменгі шекарасын беруге мүмкіндік береді.

Дәл осы сияқты, банктер нарықта қайта қаржыландыру заемдары бойынша ставкадан үлкен ставка бойынша кредиттер алмайтын болады.

Сонымен, ҚРҰБ қайта қаржыландыру заемдары және депозиттері бойынша ставкалар нарықтық ставкалардың жоғарғы және төменгі шекарасын беретін болады, басқаша айтқанда, олар нарықтық ставкаларды «долбарлап реттеуді» жүзеге асыруға арналған.

Қысқа мерзімді ноталар шығару ашық нарық операцияларына жатады. Мұндай операциялар орталық банктің бастамасы бойынша жүргізіледі және нарықтық ставкаларды «нәзік реттеуге» арналған, яғни олар нарықтық ставкаларды берілетін дәліздің ортасында (дұрыс) ұстауға арналған.

Депозиттік құралдардың мақсатты, сондай-ақ неғұрлым қол жеткізерлік екендігіне сүйенсек, ноталар бойынша ставкалар депозиттер бойынша ставкаларға қарағанда жоғарырақ болуы тиіс.

1.3. Ноталар шығарудың кестелерін әзірлеу әдістемесі. 2007 жылғы 6 ақпанда айналыстағы ноталардың 880 млрд. теңге көлеміне қол жетті, мұның өзі ноталарға ықтимал сұранысты жабады. Кірістілік қисығын қалыптастыру үшін ноталарға деген сұранысты ноталарға ұсыныспен жабу көлемі айтарлықтай болуы тиіс. Бұл жағдайда айналысқа ноталар шығаруды ақша-кредит саясатының ашық нарық операцияларының функцияларын толыққанды орындайтын құралы ретінде қарастыруға болады. Ұлттық Банктің бағалаулары 2000 млрд. теңге деңгейіндегі айналыстағы ноталар көлемінің қысқа мерзімді кірістілік қисығын қалыптастыру үшін жеткілікті екендігін көрсетеді.

Қысқа мерзімді кірістілік қисығын қалыптастыру үшін ноталар біршама үлкен топтармен және біршама жиі шығарылуы тиіс. Мысалы, айналыс мерзімдері үлкен ноталарды (әсіресе 6 және 12 айлық мерзімдермен) шығарғанда, оларды бір үлкен топпен емес, жиірек, мысалы, тоқсан сайын шығарған дұрыс болар еді.

Ноталарды шығару графиктерін құрғанда 3 уақыт кезеңі назарға алынады. Олардың біріншісі – 2006 жылғы желтоқсаннан бастап осы уақытқа дейін (бастапқы кезең). 2006 жылғы желтоқсан бастапқы кезеңге желтоқсанда шығарылып, 2007 жылғы қаңтарда айналыста болуын жалғастырған ноталар көлемін есепке алу үшін кіреді. Екінші (болжамдық) кезең – осы сәттен бастап 2007 жылдың аяғына дейін. Үшінші – 2008 жыл (болжамнан кейінгі кезең). Болжамнан кейінгі кезеңді қарастыру 2007 жылы шығарылған ноталарға қызмет көрсету бойынша шығынның бүкіл көлемін бағалауға мүмкіндік береді.

Алдымен жоспарланып отырған кезеңге ноталар шығарудың күнтізбелік жоспары әзірленеді, яғни, айналыс мерзімі, өтеу күні көрсетіле отырып, болжамдық кезеңнің әрбір жұмыс күніне осы күнге жоспарланған шығарылатын қағаздар көлемі белгіленген.

Күнтізбелік жоспарды әзірлеу кезінде шығарылымға қызмет көрсету қолайлы болу үшін әр түрлі критерийлерді назарға алуға болды. Мысалы, ноталарды шығару жүзеге асырылатын апта күндерінің санын барынша азайту критерийі, бір күнде қағаздардың біреуден артық шығарылымын жүзеге асырмау критерийі, бір шығарылымдағы ноталардың көлеміне лимиттер, қағаздар шығарудың жиілігі бойынша критерий, мүмкіндік болған жағдайда қызмет көрсетуді оңайлату үшін осы бойынша ноталар алдыңғы шығарылым өтелетін күні шығарылатын алмастыру критерийі.

Күнтізбелік жоспар бойынша айналыстағы ноталар құрылымының өзгеру динамикасы айқындалады.

Ноталар шығарудың таңдап алынған жоспары бойынша шығынды бағалау үшін есептік кірістілікті айқындау қажет.

1.4. Пайыздық ставкалар құрылымын есептеу әдістемесі (ноталар бойынша орташа алынған айлық тиімді пайыздық ставканы айналыс мерзімдері бойынша бағалау).

Есептік кірістілікті айқындаған кезде сондай-ақ бастапқы болжамдар (немесе талаптар) беріледі. Мысалы, ноталар бойынша орташа алынған айлық тиімді пайыздық ставканы айналыс мерзімдері бойынша бағалағанда (1-кесте) есептердің негізіне үш көрсеткіш алуға болады: ағымдағы жылғы инфляция болжамы, ағымдағы айдағы 28 күндік ноталардың нақты тиімді кірістілік бағасы ($r_0=4,81\%$).

Осы көрсеткіштер бойынша ноталардың қалған мерзімдер бойынша келісілген есептік кірістілік мәндері айқындалады. Ноталар кірістілігінің бір айналыс мерзімінен басқасына өзгеруі пайыздық ставкалардың бір айналыс мерзімінен басқасына өзгеру тәуекеліне байланысты болады.

Жалпы жағдайда, тәуекел коэффициенті b_x ноталардың айналыс мерзіміне тең болады x . Нақты тәуелділік түрі тәжірибелік жолмен белгіленеді. Осы еңбекте, біз мынаны ұйғарып отырмыз.

$$b_x = b_0 * \log(x), (1)$$

мұндағы x – апталардағы айналыс мерзімі,

ал b_0 коэффициенті 28 күндік ноталар бойынша тәуекелге сәйкес келеді.

Бұдан әрі есептік нақты тиімді кірістілік 28 күндік ноталар бойынша тиімді кірістіліктің r_0 және тәуекел коэффициентінің b_x сомасы ретінде есептеледі.

Белгісіз коэффициентті b_0 364 күндік ноталар бойынша қалаған кірістілік деңгейін бере отырып анықтауға болады. Мысалда ол 6,5% деңгейінде берілген.

Есептеу алгоритмі 1-кестеде көрсетілген. 28 және 364 күндік ноталардың кірістіліктері бойынша b_0 және r_0 коэффициенттері (1-кесте, 2 және 4-жолдар) есептеледі. Содан соң әрбір x айналыс мерзімі үшін (1) формула бойынша тәуекелдің тиісті түзету коэффициенті b_x есептеледі (8-жол). Және, ең соңында, айналыс мерзімі x болатын ноталар бойынша нақты есептік тиімді кірістілік r_x 28 күндік ноталар бойынша нақты тиімді кірістіліктің r_0 және түзету коэффициентінің b_x (9-жол) сомасы ретінде айқындалады. Нақты кірістіліктер аукционда айқындалады және есептік кірістіліктерден айтарлықтай ерекшеленуі мүмкін. Номиналдық тиімді кірістілік (10-жол) Фишер формуласы бойынша нақты тиімді кірістілік r_x және инфляция i бойынша $r_x + i + r_x * i / 100$ айқындалады.

Есептелген кірістіліктің нақты тиімді кірістіліктің келісілген қалаулы (есептік) деңгейлерді айқындайтынын назарда ұстау маңызды.

1-кесте

Пайыздық ставкалар құрылымын бағалау

2007ж. қаңтарға арналған инфляция болжамы, i :	8,4
2007 ж. қаңтардағы 28 күндік ноталар бойынша номиналдық тиімді кірістілікті бағалау, r_0 , %	4,81
2007 ж. қаңтардағы 28 күндік ноталар бойынша нақты тиімді кірістілік, % (номиналдық кірістілік минус алдыңғы айдағы жылдық инфляция), %	-3,59
28 күндік ноталар бойынша пайыздық ставкалардың тәуекел коэффициенті, b_0	1,4

Айналыс мерзімі, апталар	1	4	8	13	26	52
Айналыс мерзімі, күндер	7	28	56	91	182	364
Айналыс мерзіміне байланысты пайыздық ставкалардың тәуекел коэффициенті ($b_x = b_0 * \log(x)$)	0	0,84	1,26	1,56	1,98	2,4
Есептік нақты тиімді кірістілік (пайыздық ставкалар тәуекелін есептегенде), %, $r_x = r_0 + b_x$	-4,4	-3,557	-3,136	-2,84	-2,419	-1,998

2007 жылға арналған номиналдық тиімді кірістілік, r , %	3,9	4,81	5,27	5,59	6,05	6,5
---	-----	------	------	------	------	-----

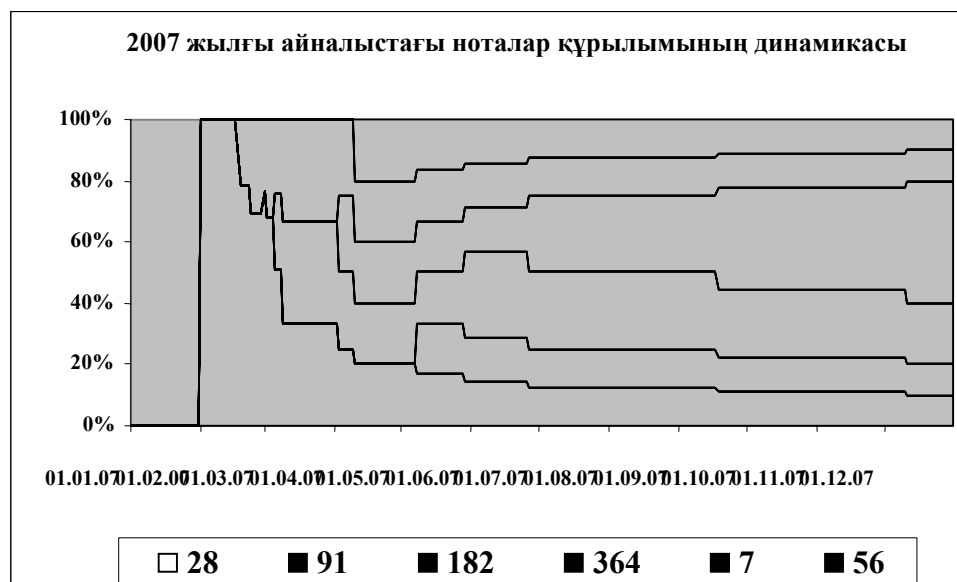
1.5. Ноталар шығару графигін құру мысалы. Шығарылымдардың уақыт бойынша біркелкілік талаптарына және неғұрлым ұзағырақ қағаздарды мейлінше жиірек шығаруға және ұсынылатын әдістеме бойынша басқа критерийлерге сүйене отырып, 2007 жылдың аяғында айналыстағы ноталар көлемінің мынадай құрылымымен ноталар шығару графигі құрылды². Бұл нұсқа 2007 жылдың аяғында айналыстағы ноталар көлемінің 2000 млрд. теңгеге дейін өсуін және айналыс мерзімі 7, 28, 56, 91, 182, 364 күндік ноталарды шығаруды көздейді (1-кесте).

Айналыстағы ноталар құрылымының нота түрлері бойынша динамикасы 2-суретте көрсетілген. Айналыстағы ноталардың жиынтық көлемінің динамикасы 3-суретте көрсетілген.

1-кесте

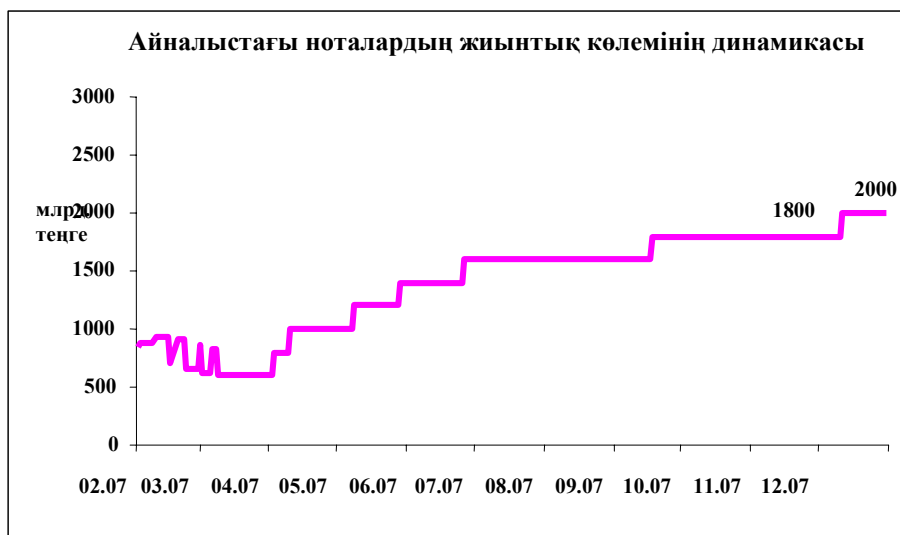

2-сурет.

3-сурет.

² Шығарылымның бұл графигі шартты болып табылады және Ұлттық Банктің 2007 жылға қабылдаған графигіне сәйкес келмейді.

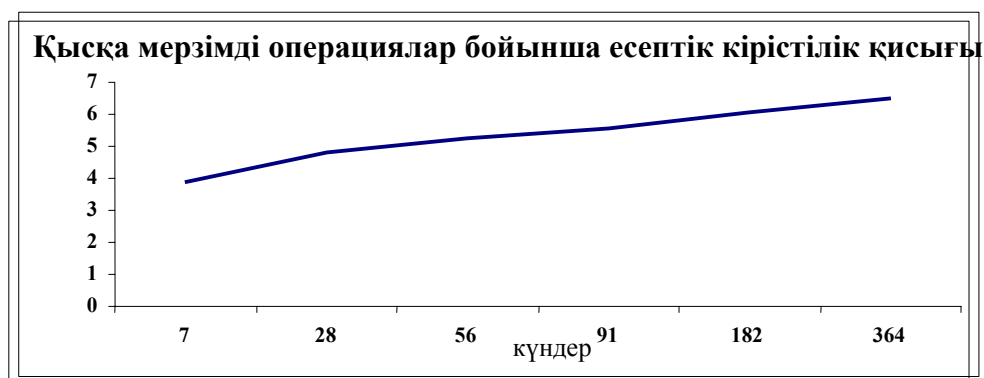

1.8. Кірістілік қисығын априорлық бағалау.

Кірістілік қисығы уақыттың әрбір сәтіне ноталарды сатудың нәтижелері бойынша айқындалады (апостериорлық бағалау). Алайда, ноталар бойынша есептік кірістілік қисығының ағымдағы сәттегі оларға сәйкес келетін априорлық (есептік) бағасын (4-сурет) беруге мүмкіндік жасайды.

4-сурет

пайыз

2. Ұзақ мерзімді кірістілік қисығын қалыптастыру мәселелері.

Ұлттық Банк үшін кірістілік қисығының ұзақ мерзімді ставкалардың қысқа мерзімді ставкалардың өзгерістеріне деген әсерін көрсететін ұзақ мерзімді құрамдасы да маңызды, себебі экономиканың нақты секторының кірістілігіне негізінен ұзақ мерзімді ставкалар әсер етеді, ал қысқа мерзімді пайыздық ставка Ұлттық Банктің тікелей ықпалында.

Кірістілік қисығының ұзақ мерзімді бөлігін қалыптастыру Қаржы министрлігінің құзырына жатады, себебі орташа және ұзақ мерзімді мемлекеттік бағалы қағаздарды соның өзі шығарады.

2.1. Қаржы министрлігі МБҚ-ларының 2007 жылғы 21 қаңтардағы сипаттамасы.

2007 жылғы 21 қаңтарда айналыстағы МБҚ-ның жалпы көлемінің (368 млрд. теңге) орташа мерзімді және ұзақ мерзімді қазынашылық міндеттемелеріне (МЕОКАМ және МЕУКАМ) 280 млрд. теңге, ал ұзақ мерзімді жинақтық қазынашылық міндеттемелеріне (МЕУЖКАМ) - 88 млрд. теңге болатын қағаздар тиесілі болды.

МЕУЖКАМ орналастырудың негізгі мақсаты ретінде жинақталған зейнетақы қаражатына мемлекеттік қағаздар сатып алатын және сөйтіп олардың едәуір көлемін айналыстан шығаратын институционалды инвесторлардың іс-әрекеттерінің мемлекеттік бағалы қағаздар нарығына теріс ықпалын төмендетуді атауға болады, мұның өзі бағалы қағаздар нарығы өтімділігінің төмендеуіне әкеліп соғады. пайыздық ставкалардың мерзімді құрылымын құру мақсатында нарықтық пайыздық ставкаларды бағалау үшін бірыңғай бағалы қағаздардан тұратын базис таңдап алу қажет. Мұнда бірыңғайлық деп айналыс талаптары мен пайыздарды төлеудің сәйкестігі түсініледі.

Кірістілік қисығын құрған кезде осы критерий бойынша 2 себеппен МЕУЖКАМ-ды қараудан алып тастау керек:

біріншіден, олар индекстелген қағаздар болып табылады;

екіншіден, орналастыру ережелеріне сәйкес, олардың айналуына шектеулер бар: олар зейнетақы қорлары арасында орналастырылады және айналыс мерзімінің бірінші жартысында жинақтаушы зейнетақы қорларының арасында айналуы тиіс.

Бұдан әрі тек қана орташа мерзімді және ұзақ мерзімді қазынашылық міндеттемелер (жинақтық емес) қарастырылады.

Қаржы министрлігінің 2007 жылғы 21 қаңтардағы айналыстағы орташа мерзімді және ұзақ мерзімді бағалы қағаздарының құрылымы 1-қосымшаның 1-кестесінде көрсетілген. Талданып отырған сәтте Қаржиминінің МБҚ-лары бірнеше себеппен кірістілікті қалыптастыруға ықпалын тигізбейді.

Бірінші себеп ұзақ қағаздарға сұраныстың олардың ұсынылуын айтарлықтай жабуында. Мәселен, Қаржиминінің 2007 жылға арналған МБҚ шығару жоспары 188,5 млрд. теңге сомаға бағалы қағаздар шығаруды көздейді, ал дәл осы кезеңде банктік емес қаржы ұйымдарының (зейнетақы қорларының және сақтандыру ұйымдарының) инвестициялаудың ұзақ қаржы құралдарын қосымша қажет етуі 250 млрд. теңгеге бағаланады. Осылайша, Қаржиминінің 2007 жылы шығарған жаңа қағаздары банктік емес қаржы ұйымдарының активтерінде «отырып қалады» да, дұрысырақ айтқанда, қайталама нарықта айналмайтын болады.

Екінші себеп қайталама нарықтың жеткіліксіз дамуында.

Бағалы қағаздың қайталама нарықта айналу процесін «селестетіп» және нарыққа қаржы нарығындағы ағымдағы кірістілік жөнінде шынайы бағыт-бағдар беріп, сонысымен қайталама нарықтың дамуына ықпал ете отырып, «алдыңғы заемдарды қайта ашу» әдісін пайдалану ұзақ нарықта бағалы қағаздар айналымдылығы болмауының орнын толтыра алған болар еді.

Мемлекеттік бағалы қағаздар шығарған кезде формалды түрде заемды қайта ашу әдісі пайдаланылады. Мәселен, Қазақстан Республикасының мемлекеттік қазынашылық міндеттемелерін орналастыру ережесі ("Қазақстан Қор Биржасы" АҚ, 29.12.2004ж., № 49) қайталама аукционның «Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2004 жылғы 8 қыркүйектегі № 941 қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасының мемлекеттік қазынашылық міндеттемелерін шығарудың, орналастырудың, айналысқа қосудың, қызмет көрсетудің және өтеудің ережесіндегі 6-тармақта көзделген «қайталап ашу» екендігін растайды.

Алайда, Қазақстан Республикасының мемлекеттік қазынашылық міндеттемелерін шығарудың, орналастырудың, айналысқа қосудың, қызмет көрсетудің және өтеудің ережесінде (Үкіметтің 2004 жылғы 8 қыркүйектегі № 941 қаулысы)

«Қазынашылық міндеттемелер аукционды өткізу, жете орналастыру қайта ашу, жазылу жолымен және қазынашылық міндеттемелерді орналастырудың ішкі ережелерімен белгіленген басқа да тәсілдер арқылы орналастырылады» делінген, алайда «қайта ашу» терминінің мағынасы ашылмаған.

Бұл термин 2002 жылғы 13 мамырдағы №171 Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі шығаратын мемлекеттік бағалы қағаздарды орналастыруды, сыйақы төлеуді және өтеуді жүргізу ережесінде былайша айқындалған: «Қайта ашу – эмитент белгілеген уақыт өткеннен кейін жылдық сыйақы ставкасы және осы шығарылымның аукционда белгіленген өтеу күнін көрсете отырып, өтінімдердегі ең жоғары бағадан басталып «бөліп тасталған» бағамен аяқталатын бағалар бойынша айналыста жүрген шығарылымның купондық мемлекеттік бағалы қағаздарының қосымша көлемін орналастыру».

Алайда, Қаржыминистрінің 2007 жылғы 21 қаңтардағы айналыстағы МБҚ құрылымын талдау (1-қосымша, 1-кесте) мемлекеттік бағалы қағаздардың қайталама аукциондар деп жарияланған 10 аукционның ішінен тек қана 4 аукцион заемды қайта ашу (дәлірек айтқанда, оның жеке бір көрінісі – толықтырып орналастыру) деп тануға болатынын көрсетеді. Бұл купондары және күндері бастапқы серияның купондарымен және күндерімен сәйкес келетін аукциондар. Қалған 6 аукционда тек қана өтеу күндері сәйкес келеді. Олай болса, көрсетілген 6 аукцион жаңа қағаздар шығарылған аукциондар болып табылады.

МЕОКАМ аукционның 31.05.2006ж. толықтырып орналастыруларына 03.08.2006ж., 10.08.2006 ж., 17.08.2006 ж., 24.08.2006 ж. МЕОКАМ10 аукциондарын жатқызу керек, олар үшін бағалы қағаздардың купондары бірдей (5,5%).

Заемды қайта ашу жаңа қағаздардың пайда болуына әкелмейтіндіктен, бағалы қағаздардың 2007 жылғы 21 қаңтардағы айналыстағы 57 эмиссиясының (1-кесте, 1-қосымша), 4 эмиссиясы бағалы қағаздардың жаңа түрін құрмады, сөйтіп, 2007 жылғы 21 қаңтарда бағалы қағаздардың 53 түрі айналыста жүрді (=57-4).

Осылайша, талданып отырған кезеңде бастапқы МБҚ мыналармен:

- бағалы қағаз түрлері санының көп болуымен (53);
- бағалы қағаздардың әрбір түрі көлемінің біршама аз екендігімен сипатталады деп атап өтуге болады; ең үлкен топта 18,8 млрд. теңгеге қағаз, ал ең кішісінде небәрі жүздеген миллион теңгеге қағаз болады.

Келесі бөлімдерде 2001 жылдан бастап заемды қайта ашу әдісін пайдалануды болжамдау кезінде кірістілік қисығын қалыптастыру проблемасының жай-күйін ретроспективті талдау беріледі.

2.1. Қаржы математикасының алынған қажетті мәліметтер.

Облигацияның аукционда белгіленген нарықтық бағасы оның бағамын айқындайды:

$$\text{облигацияны бағамы} = \frac{100 \cdot \text{нарықтық баға}}{\text{номиналы}} \quad (1)$$

Осылайша, облигация бағамы бір облигацияның сатып алу бағасы көбейту номиналдың 100 ақша бірлігіне:

Мысалы, номиналы 1000 теңге бағалы қағаз 980 теңге немесе 1030 теңге нарықтық баға бойынша сатылуы мүмкін. Бірінші жағдайда қағаз дисконтпен, ал екінші жағдайда қағаз сыйлықақымен сатылды деп айтады. Сатып алған кездегі сыйлықақы - болашақ жоғары кірістер үшін «артық төлеу», ал «дисконт» - облигациядан түсетін ағымдағы төмен деңгейдегі түсімдерден туындаған «жеткізбей төлеу». Облигация бағамы бірінші жағдайда 98-ге, ал екінші жағдайда – 103-ке тең.

Егер облигация нарықтық бағаның өзін ғана қамтымай, облигацияның сатылған сәтке дейінгі пайыздарды соңғы төлеуден әкелген пайыздар сомасын да қамтыса, онда ол «**лас бағамен**» сатылды деп аталады. Сатылғанға дейінгі кезеңдегі пайыздарды шегергендегі нарықтық баға **таза баға** деп аталады.

Өтелгенге дейінгі кірістілік – облигациялар бойынша болашақ төлемдердің келтірілген құнын (купондық төлемдер және негізгі борыш) және оның ағымдағы бағасын

теңгеретін пайыздық ставка. Бұл, біріншіден, облигация өтелгенге дейін инвесторда болған; өтелгенге дейінгі кірістілік институционалды инвестор облигацияны өтеген кезде алатын кірістіліктің үлгілі деңгейі болып табылған жағдайда, кірістілік облигация бойынша «уәде берілген» кірістілік болып табылады.

Кірістіліктің өтеуге қатысты жуық мәнін қысқа мерзімді тұрғыдағы қаржы құралының кірістілігін көрсететін *ағымдағы кірістілік* көрсетеді, себебі ол инвестордың алынған пайыздарды қайта инвестициялауын есепке алмайды. Институционалды инвесторлар ағымдағы кірістілікті купон/дивиденд сомасының бағалы қағаздың ағымдағы нарықтық баға белгілеуге қатынасы деп есептейді :

$$\text{ағымдағы кірістілік} = \frac{\text{купон(жай _ кірістілік)}}{\text{облигация бағамы}} * 100 \quad (2)$$

Купондық және ағымдағы кірістіліктен басқа, мезгіл-мезгіл пайыздар төленетін облигациялардың кірістілігін **толық кірістілік немесе орналастыру ставкасы (нормасы)** түрінде өлшеуге болады. **орналастыру** ставкасы бойынша облигацияның сатып алу бағасына пайыздар есептеу облигацияның сатып алынған сәтінен бастап өтелген сәтіне дейінгі «өмір сүрген» бүкіл кезеңінде одан нақты алынатын кіріске баламалы кіріс береді.

$$\text{Жай _ орналастыру _ ставкасы} = \frac{\text{ағымдағы _ к3р3ст3л3к} + \frac{(100 - \text{облигация _ бағамы})}{\text{Өтегенге _ дей3нг3 _ жа4а _ мерз3м3 / 360}}}{\text{облигация _ бағамы}} * 100 \quad (3)$$

Орналастыру ставкасы облигациядан түскен кірістің барлық түрлерін (ағымдағы, сол сияқты купондық) есепке алады. Оның негізіне облигациядан түскен дисконтталған түсімдер сомасының сатып алу бағасына теңдігі алынған.

(1-3) формулалар бойынша кірістіліктің кез келген екі түрі бойынша үшіншісін айқындауға болады.

Жоғарыда толық орналастыру ставкасы купондық және ағымдағы кірістілікке сүйене отырып айқындалды. Кері есептеулер жасап, берілген орналастыру ставкасы және купондық ставка бойынша бағалы қағаздың ағымдағы ставкасын (ендеше/олай болса, ағымдағы нарықтық құнды және ағымдағы бағамды) белгілеуге болады. Мұндай есептеулерді бастапқы ашылуында берілген аукционға баламалы қайтадан ашылатын аукционды құру мүмкін болу үшін пайдалануға болады.

2.2. «Алдыңғы заемдарды қайта ашу³» әдісінің мәні.

Заемды қайтадан ашқан кезде бағалы қағаз үшін қайтадан ашылатын нарықтық бағалы қағаздың купоны сақталып, нарықтық дисконттық баға қалаптасады. Бастапқы және қайталама ашудың негізгі ерекшелігі бастапқы ашылуында сауда-саттықтың мәні **купон**, ал қайталама ашылуында бағалы қағаздың **нарықтық бағасы** (берілген өтеу күнімен және купонымен) болып табылады. Қайтадан ашу операциялары фактіге негізделген, инвестордың тұрғысынан қарағанда, егер олардың өтеу күндері мен купондары бірдей болса, онда екі бағалы қағаз бірдей. Кірістілік қисығын қалыптастыру үшін бұлар да маңызды.

Бұдан әрі, алдыңғы заемдарды қайта ашу әдісін қолданудың нарықтық құнын мезгіл-мезгіл актуалдандыру және бір типтегі қағаздарды ұлғайту есебінен бағалы қағаздардың өтімділігін ұлғайтуға мүмкіндік беретіні көрсетіледі.

1-мысал. Мысал ретінде Қаржымині бағалы қағаздарының 2 нақты шығарылымын қарастырайық (түсінірек болу үшін оларды бірінші және екінші шығарылым деп атайық):

³ АҚШ қазынашылық бағалы қағаздардың ұзаққа созылған өткір тапшылығын бәсеңдету үшін «алдыңғы заемдарды қайта ашу³» әдісін енгізді. Кейіннен қайта ашу қазынашылық бағалы қағаздардың ұзаққа созылған өткір тапшылығы жағдайында жасалатыны туралы шектеулер алынып, заемды қайтадан ашуды кез келген себеппен жүргізуге рұқсат етілді (/5/).

1) купоны 6% (қарапайым⁴ кірістілік бойынша) және өтеу күні 09.02.2008 ж. болып табылатын 09.02.2004ж. 1 954,9 млн. теңге сомаға шығарылған МЕОКАМ 48 шығарылымы

2) купоны 3,53% (қарапайым⁵ кірістілік бойынша) және өтеу күні 09.02.2008 ж. болып табылатын 24.05.2004 ж. 10000 млн. теңге сомаға шығарылған МЕОКАМ 48 шығарылымы.

Екінші шығарылым бірінші шығарылымның қайтадан ашылуы болып жарияланғанымен (KASE терминологиясы бойынша қайталама аукцион)⁶, ол бұлай емес. Шын мәнісінде, инвестордың да, эмитенттің де тұрғысынан тұрғысынан қарағанда, бұлар әр түрлі қағаздар, себебі олардың купондары әр түрлі. Оларға ортақ нәрсе тек өтеу күні ғана болып табылады.

2-аукционды бірінші аукционның қайтадан ашылуы деп айту мүмкін болуы үшін, қайталама аукционда 3,53% ставкасын 4 жылдық МЕОКАМ (өтеу күні 09.02.2008 ж. және купоны 6%) үшін 24.05.2004 ж. инвестицияларды орналастыру ставкасы деп түсіну қажет.

Сонда бұл бағалы қағаздар 1304 теңге нарықтық бағамен (номиналы 1000 теңге 1 қағаз үшін) сатылар еді, бұл олардың нарықтық бағамын 130,4 деңгейінде белгілер еді. Нәтижесінде олардың жай орналастыру ставкасы (толық кірістілік) қажетті 3,53% деңгейде қалыптасар еді⁷.

Осы кірістілік көрсеткіштері бірінші аукционның ағымдағы сәттегі нарықтық кірістілігін сипаттар еді. Яғни, бұл 09.02.2004 жылы шығарылған қағаздардың 24.05.2004 жылы нарықтық бағасы 1304 теңге болған, бағамы 130,4 купоны 6% және өтеуге дейінгі толық ставкасы 3,53%. деп айтуға мүмкіндік берер еді.

Қайта ашу әдісін осылайша қолдану бірінші аукционның бағалы қағаздарына тең қағаздар берген болар еді. Нәтижесінде өтеу мерзімі 09.02.2004, купоны 6% бірдей қағаздар туралы айтуға болар еді. Бұл бағалы қағаздардың 24.05.2004 ж. бағамы 130,4-ке ал олардың көлемі - 11 954,9 млн. теңгеге тең болар еді (екі аукцион шығарылымының сомасы).

Жалпы алғанда, қайтадан ашылатын операциялардан қаржы нарығы үшін түсетін пайда тұрақты түрде кезең-кезеңімен бағалы қағаздың нарықтық құнының маңыздылығын арттыруда, шығарылатын бағалы қағаздарды біріздендіруде және бірдей қағаздардың көлемін ұлғайтуда. Оның үстіне, осы бағалы қағаздардың қазіргі нарықтық құнының маңыздылығын арттыра отырып, 2007 жылы алдыңғы жылдардағы эмиссияларды қайтадан ашуға болар еді.

2-мысал. Қаржыминінің 5 жылдық бағалы қағаздарының (номиналдары 1000 теңге) 2-кестенің алғашқы екі жолында көрсетілген аукциондарын (№1 және №2 аукциондар) қарастырайық. Бұлар шын мәнісінде жүргізілген аукциондар.

2-кесте

	Қағаздың түрі	Аукционның күні /қайтадан ашылған күні	Іске асырылғаны, млн. теңге	Жай ставка/ купон, %	Өтеу күні	Нарықтық баға	Облигацияның бағамы	Ағымдағы кірістілік, %	Толық кірістілік ⁸
1	МЕО60	27.06.2002	108	8,50	28.06.2007				
2	МЕО60	18.08.2003	2300	6,35	17.08.2008				
3	МЕО60	18.08.2003	2300	8,50	28.06.2007	1157,00	115,70	7,35	6,35

⁴ Осы жерде және бұдан әрі жай кірістілік интерполирлеу әдісін пайдалануды болдырмас үшін есептерді жеңілдету үшін пайдаланылады. Бұдан әрі стандартты есептеу әдістерін пайдалана отырып, табылған жай кірістіліктен тиімдісіне көшуге болады.

⁵ Қазақстан Республикасының мемлекеттік қазынашылық бағалы қағаздарын орналастыру ережесі

⁶ "Қазақстан Қор Биржасы" АҚ, 29.12.2004 жыл

⁷ Есептеу схемалары қосымшада келтірілетін болады

⁸ Жай ставкамен

Осы кестенің 3-жолында 2-кестедегі екінші аукционды бірінші аукцион бойынша заемды қайта ашу болып белгіленген баламалы аукционға (№3 аукцион) ауыстырудың нәтижесі көрсетілген (есептеу формулалары 2.1-кесте).

Өтеу күні 28.06.07ж. және купоны 8,5% 27.06.02ж. МЕОКАМ60 заемын 18.08.2003ж. қайта ашу нәтижесінде купоны және өтеу күні дәл сондай, көлемі 2,3 млрд. теңге болған бағалы қағаздар алынды. Қайтадан ашылған облигациялардың нарықтық бағамы 18.08.2003ж. 115,70 құрады, номиналы 1000 теңге бір облигацияның нарықтық бағасы 1157 теңге, инвестициялардың ағымдағы кірістілігі 7,35% болды. Қайта ашудың нәтижелі толық кірістілігі 6,35% болды, яғни №2 эмиссияның купонымен сәйкес келді.

№3 аукционды өткізу нәтижесінде алынған бағалы қағаздардың сипаттамалары олардың қаржылық тұрғыдан алғанда, №2 аукционның бағалы қағаздарына баламалы екендігін көрсетеді. Екінші жағынан, №1 және №3 кестедегі аукциондар бойынша бағалы қағаздар өтеу күндері мен купондары бірдей бағалы қағаздар сияқты тен.

Олай болса, заемды қайта ашуды пайдалана отырып, біз көлемі 2408 (108+2300) млрд. теңге бірдей қағаздар алдық, 18.08.2003 жылы олардың нарықтық бағасы номиналы 1000 теңге және өтеуге кірістілігі 6,35% 1 қағаз үшін 1157 теңгені құрады.

Бастапқы заемның купоны өзгермеген жағдайда бағалы қағаздың өзгеріп отыратын нарықтық бағасын пайдалану эмитентке де, инвесторға да ағымдағы сәтте қолданылатын орналастыру ставкасына бағдарлануға мүмкіндік береді. Шын мәнісінде, №3 аукцион бойынша купон №2 аукцион бойынша купоннан үлкенірек болғанына қарамастан, бағалы қағаз бағамының жоғарылауы есебінен №3 аукцион бойынша толық кірістілік №2 аукцион бойынша купонмен салыстырылады.

Бұл нәтижені басқаша былай айтуға болады. Заемды қайта ашу әдісін қолдануды қаржылық тұрғыдан алғанда эмитент үшін де, сол сияқты инвестор үшін де эмитенттің және инвестордың нақты шығындары мен кірістері өзгермей сақталған жағдайда жай аукциондарға балама жасауға болады

3-мысал. Заемды толықтырып орналастыру сирек кездесетін қайта ашу жағдайы болып табылатындығын көрсетейік. Шындығында, 3-кестеден облигация бағамы=100 болғанда (автоматты түрде нарықтық құнның номиналға тең болуына, ағымдағы кірістілік пен толық кірістіліктің бастапқы сериядағы купонға тең болуына әкеледі), заемды қайта ашу оны толықтырып орналастыруға балама болатыны көрінеді.

Басқаша айтқанда, толықтырып орналастыру орналастыру дегеніміз сыйлықақысы және дисконты нөлге тең заемды қайта ашу болып табылады.

3-кесте.

Қағаздың түрі	аукционның күні /қайта ашу күні	іске асырылғаны, млн. теңге	жай ставка/ купон, %	Өтеу күні	нарықтық бағасы	облигацияның бағамы	ағымдағы кірістілігі %	толық кірістілігі
МЕУ120	31.05.2006	5000	5,50					
МЕУ120	03.08.2006	4607	5,50	31.05.2016	1000	1000,00	100,00	5,50

Сонымен, заемды қайта ашу әдісін пайдалану тең қағаздардың көлемін ұлғайтуға және осы типтегі барлық қағаздардың бағасын актуалдандыруға мүмкіндік береді.

Жоғарыда көрсетілгендей, өтеу күнінің және купонының бағалы қағаз үшін шешуші маңызы бар. Сондықтан олар бағалы қағаздың ұлттық сәйкестендіру нөмірінде (ҰСН) және сауда кодында көрсетілуі тиіс.

Алайда бағалы қағаздың бүгінгі күні қолданылып жүрген ҰСН-да оны өтеу мерзімі купонның шамасы туралы ақпарат емес, инвестор үшін маңызы шамалы болатын айналыс мерзімдерінің өлшеу бірлігі, эмиссияның рет нөмірі және қағаздардың түрі тәрізді ақпарат көрсетіледі (купондық немесе дисконттық). ҰСН-ға кіретін айналыс мерзімі де инвестор үшін маңызды емес. Оны бүкіл айналыс мерзімі емес, оны сатып алған күнінен бергі

қалдығы ғана қызықтырады. Басқаша айтқанда, ҰСН-да тек өтеу күнін ғана көрсету жеткілікті.

Қазақстан қор биржасының сауда-саттық кезінде мемлекеттік бағалы қағаздарды сәйкестендіру үшін пайдаланатын сауда кодында да өтеу күні және купоны туралы тікелей мәліметтер болмайды.

Бұл жағдай инвесторлардың бағалы қағаздың кірістілігін бағалауын қиындатады және жанама түрде кірістілік қисығының қалыптасуына теріс ықпалын тигізеді.

2.3. Заемдарды қайтадан ашқан кезде туындауы мүмкін жағдайды бағалау.

Енді Қаржыминінің айналыста жүрген бағалы қағаздарына ретроспективті түрде алдыңғы заемды қайта ашу әдісін (2.2-тармақ) қолдана отырып, оны пайдаланудың артықшылықтарын көрсетейік.

2002 жылдан бастап заемдарды қайта ашуды барынша көп пайдаланған кездегі 2007 жылғы 21 қаңтардағы Қаржыминінің айналыстағы МБҚ-ларын есептеу құрылымы 1-қосымшаның 2-кестесінде көрсетілген. Бұл кесте сондай-ақ әрбір қайтадан ашылған сайын әр қағаздың нарықтық бағасының өзгеру динамикасын қадағалауға мүмкіндік береді.

Мысалы, купоны 8,5% 27.06.02 ж. МЕОКАМ60 заемы 13 рет қайтадан ашылды (22.07.2002 ж., 21.10.2002 ж., 20.11.2002 ж., 21.07.2003 ж., 18.08.2003 ж., 22.09.2003 ж., 06.10.2003 ж., 09.10.2003 ж., 28.10.2003 ж., 10.11.2003 ж., 19.11.2003 ж., 08.12.2003 ж., 11.12.2003 ж.). Бұл ретте бүкіл айналыс кезеңінде ол бойынша купон өзгеріссіз және 8,5%-ға тең болып қалады. Бағам бүкіл айналыс кезеңіне 100-ден 118,1-ге дейін өсті, тиісінше, номиналы 1000 теңге бір қағаздың нарықтық құны 1000 теңгеден 1181 теңгеге дейін өсті. Бағамның өсуі ағымдағы кірістіліктің 8,5%-дан 7,2%-ға дейін өсуіне әкеліп соқты. Нәтижесінде оларды жай орналастыру ставкасы (толық кірістілік) 8,5%-дан 6,09%-ға дейін төмендеді. Бұл ретте нақты аукциондарды жүргізу күндері жаңадан ашылатын заемдар бойынша орналастыру ставкасы осы аукциондарда қалыптасқан купондар бойынша сәйкес келеді.

Кестеден көрінгендей, жаңа әдіске көшкен кезде Қаржыминінің айналыстағы МБҚ-ларының көлемі айналыстағы мерзімдері бойынша бөлігінде және жиынтығында сақталды (280 млрд. теңге).

Қайтадан ашқан кезде бұрын шығарылған қағаздарға баламалы қағаздар шығарылатындықтан, бағалы қағаздар түрлерінің жалпы саны көбеймейді (ал осы әдісті ретроспективті қолданған кезде азаяды). Сондықтан айналыстағы барлық бағалы қағаздарды тең бағалы қағаздарға топтастыру керек.

1-қосымшаның 3-кестесінде бірдей қайта ашу әдісін пайдаланған кездегі 14.02.2007ж. Қаржыминінің айналыстағы бағалы қағаздарының бірдейлігі бойынша топтастырылған есептеу құрылымы келтірілген.

Кесте 2 бөліктен тұрады.

Бірінші бөлігіне алғашқы 3 баған кіреді және олар кестенің негізгі бөлігі болып табылады. Оған айқындауыш көрсеткіштер: сауда коды (ҰСН), купоны және өтеу күні кіргізілген. Сауда коды (ҰСН) автоматты түрде купонды және өтеу күнін айқындайтынын атап өтеміз. Мысалы, сауда коды (ҰСН-ы) mf_280607_8,5 болатын қағаз Қаржыминінің өтеу күні 28.06.07 ж. және жай ставка бойынша есептелетін купоны 8,5% бағалы қағаздарын айқындайды.

Екінші бөлігінде анықтамалық мәліметтер, оның ішінде бұрынғы деректемелері (қағаздың түрі, шығарылу уақыты, шығарылу көлемі) және кейбір басқа да қосымша көрсеткіштері (өтелгенге дейінгі күндер саны, соңғы ашылу күні, соңғы ашылуындағы өтеуге қатысты ставкасы) келтірілген.

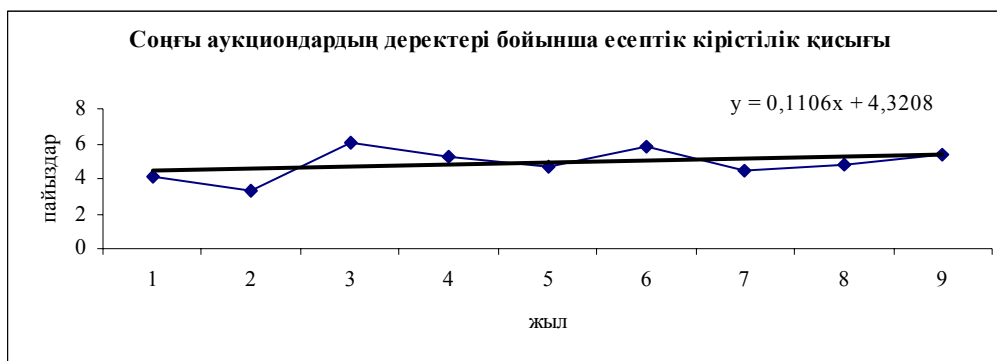
Осындай берілуі бойынша 21.01.07 ж. ең үлкенінде 42,2 млрд. теңгеге, ал ең кішісінде 2,8 млрд. теңгеге қағаз болатын небәрі әр түрлі 18 (53-тің орнына) эмиссия айналыста болған болар еді.

2.6. Ұзақ мерзімді қаржы операциялары бойынша есептік кірістілік қисығын қалыптастыру.

Бағалы қағаздардың нарықтық бағамдары мен құны есептік жолмен айқындалғанына қарамастан, оларды есептеген кезде қаржылық баламалылық теңдеулерін пайдалану қарастырылып және қайтадан ашылып отырған аукциондардың өтеу күндері сәйкес келген жағдайда оларды тиісті бағалы қағаздар кірістілігінің объективті бағалары деп санауға мүмкіндік береді. Қайта ашу әдісін ретроспективті пайдаланғанда өтеу күндерінің сәйкес келмеуі ерекше жағдай болғаннан гөрі ережеге айналатын сияқты. Сондықтан алынған есептік нарықтық бағалар және өтеуге қатысты кірістілікті бұл жағдайда осы көрсеткіштердің бағасы деп есептеу керек.

Алайда тіпті 1-қосымшаның 2-ші бағалау кестесінде қанағаттанарлық кірістілік қисығын құру мүмкін емес. Негізгі себеп – қағаздарды шығарудың өте аз жиілігі. Мәселен, ағымдағы жылдың наурыз айының ортасында Қаржыминінің тек бір ғана МБҚ (13.02.07 ж.) жүзеге асырылды. 2006 жылғы деректерді пайдаланбақ болу да табыс әкелмейді, себебі 2006 жылға индекстелмеген қағаздар бойынша әр түрлі типтегі қағаздардың небәрі 6 эмиссиясы (соңғы ашылуы бойынша санағанда) тиесілі. Мәселен, заемдарды соңғы ашу бойынша кірістілік қисығын құру әдетте қалыптасқандай, кірістілік қисығын ағымдағы күнге емес, 2006-2007 жылдар үшін құруға тырысу, өте құбылмалы кірістілік қисығын (5-сурет) береді. Жыл ішіндегі мұндай аса құбылмалылық жыл ішіндегі инфляциялық күтулердің тиісті өзгерістерімен байланысты емес.

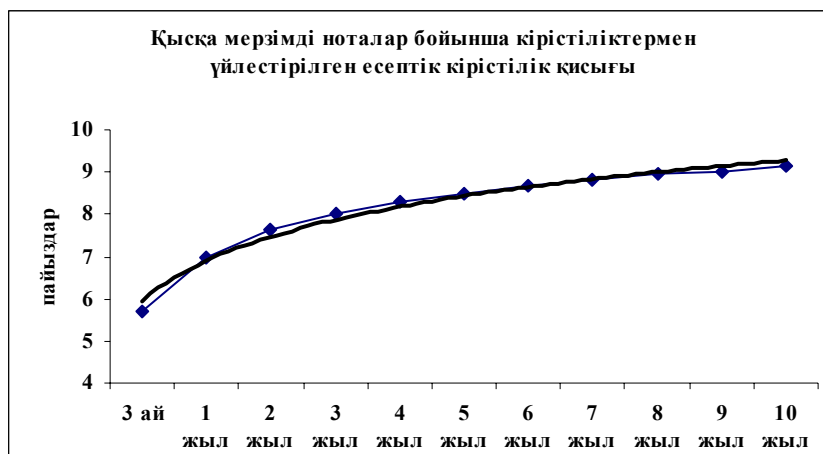
5-сурет.

Тіпті жоғарыда ұсынылған әдіс те ноталар шығарудың жеткілікті жиілігін бермейтіндіктен, сондықтан кірістілік қисығын нақты бір күнге емес, белгілі бір кең уақыт ауқымына құру керек болатындықтан, кірістілік қисығының құбылмалылығын төмендету үшін аукцион өткізген кезде жылдық инфляцияның болжамдарына негізделген кейбір есептік кірістілік қисығына сүйенуге болады.

Кірістілік қисығының құбылмалылығымен және инверстік нысанымен байланысты теріс салдарларды болдырмау үшін Қаржымині МБҚ бойынша пайыздық ставкалардың есептік құрылымы іштей үйлесуі, сондай-ақ ноталар бойынша ставкалармен үйлесуі және инфляция болжамына сәйкес келуі тиіс. 2007 жылға арналған инфляция болжамы 8,3% және жылдық ноталар бойынша есептік ставка 7,0% деңгейінде болғандағы осындай есептік кірістілік қисығының мысалы 6-суретте көрсетілген.

Қаржымині МБҚ бойынша пайыздық ставкалардың есептік құрылымы

Орташа мерзімді және ұзақ мерзімді операциялар бөлігінде кірістілік қисығын құруға сондай-ақ төменде келтірілген шараларды қабылдау көмектеседі.

Біріншіден, пайыздық ставкасын эталондық пайыздық ставка ретінде белгілеуге болатын эталондық мемлекеттік бағалы қағаздар деген ұғымды енгізу пайдалы болады (Benchmark Government Bonds), (benchmark interest rate). Эталондық мемлекеттік бағалы қағаздарды айналыстағы көлемі бойынша басқа құралдардан едәуір озық облигациялардың бір шығарылымы айналымының құрылымында бөлу арқылы айқындауға болады. Сөйтіп эталондық қағаздар бойынша кірістіліктер кірістіліктің нарықтық нормасына мейлінше жақындатылып, кірістілік қисығын құруға негіз болар еді.

Эталондық мемлекеттік бағалы қағаздарды шығару көлемі бойынша алда болуға таңдап алынған заемдарды жиі қайталап ашу арқылы қол жеткізуге болады.

Мысалы, мына ережелерді орындауға болады:

1.Тіпті үлкен топтармен болмаса да, айына ең кемінде бір рет қайта ашуды жүзеге асыру. Қайта ашулардың нәтижесінде «benchmark» ретінде айқындалған айналыстағы бағалы қағаздардың көлемі үнемі өсетін болады және мезгіл-мезгіл оның нарықтық құнының маңызы арттырылып тұрады;

2. Бұл ретте айналыс мерзімі уақыт өткен сайын азая береді, бірақ 4-5 жыл бойы олар әлі «benchmark» санаты үшін жеткілікті болады;

3. Кірістілік қисығы «қысқармас» үшін, бірнеше жылда бір рет «benchmark» жаңа сериясын ашуға болады;

4. Қалған қағаздарды сирегірек шығаруға болады, бірақ шығару үшін міндетті түрде қайта ашу әдісін пайдалану керек.

Ұлттық Банктің ноталарын шығарған кезде қысқа мерзімді кірістілік қисығын құру процесін жеңілдету үшін заемдарды қайта ашу әдісін қолдануға болады.

Қорытынды. мемлекеттік бағалы қағаздарды шығарғанда алдыңғы заемдарды қайта ашу әдісін қолдану және шығару кезінде «benchmark» сүйену:

1. бағалы қағаздардың түрлерін азайту және бірдей қағаздарды көбейту есебінен айналыстағы бағалы қағаздардың құрылымын жақсартуға;

2. кірістілік қисығын құруға және үнемі маңызын арттырып отыруға;

3. қаржы агенттеріне бағалы қағаздардың барлық алдыңғы шығарылымдарының өзектендірілген нарықтық бағаларын ұсынуға мүмкіндік береді.

Әдебиет.

1. Гамбаров Г., Шевчук И. Балабушкин А. Оценка срочной структуры процентных ставок. Банк России, Фондовая биржа РТС
2. Campbell J., Lo A., MacKinlay C. (1997) The Econometrics of Financial markets, Princeton: University Press.

3. Энтов Р., Радыгин А., Мау В., Синельников С., Трофимов Г., Анисимова Л., Архипов С., Дробышевский С., Золотарева А., Луговой О., Шадрин А., Шкребела Е. (1998) Развитие российского финансового рынка и новые инструменты привлечения инвестиций, Москва: ИЭПП.
4. Дробышевский С. (1999) Обзор современной теории временной структуры процентных ставок. Основные гипотезы и модели, ИЭПП, Научные труды № 14Р.
5. Геворкян Р.А., Меликян Н.В. (2004) Пропущенные данные и анализ эмпирической кривой доходности на примере рынка ГКО Армении, Научный доклад № 04/03, Проект (№ 01-169) реализован при поддержке Консорциума экономических исследований и образования
6. Reopenings of Treasury Securities & Other Debt Instruments; Original Issue Discount. Department Of The Treasury. Internal Revenue Service 26 CFR Part 1 [TD 8934] RIN 1545-AX60 (2001)

1-қосымша.

1-кесте

**Қаржыминінің айналыстағы МБҚ-ларының 2007 жылғы 21 қаңтардағы
құрылымы**

	аукцион күні	іске асырылғаны, млн. теңге	жай кірістілі к, %	тиімді кірістілік, %	өтеу күні	... аукционды негізгі/толықтыры п орналастыру
МЕО36	23.02.2005	18790	3,78	3,82	23.02.2008	негізгі
МЕО36	13.01.2006	17000	3,35	3,38	13.01.2009	негізгі
МЕО48	09.02.2004	1955	6,00	6,09	09.02.2008	негізгі
МЕО48	01.03.2004	1995	6,00	6,09	03.03.2008	негізгі
МЕО48	27.12.2005	17808	3,50	3,53	27.12.2009	негізгі
МЕО48	24.05.2006	10000	3,53	3,57	09.02.2008	09.02.04
МЕО48	20.09.2006	14392	5,90	5,99	20.09.2010	01.03.04
МЕО60	27.06.2002	108	8,50	8,68	28.06.2007	негізгі
МЕО60	22.07.2002	307	8,50	8,68	22.07.2007	негізгі
МЕО60	21.10.2002	1510	8,30	8,47	21.10.2007	негізгі
МЕО60	20.11.2002	978	8,20	8,37	21.11.2007	негізгі
МЕО60	21.07.2003	2300	6,68	6,79	20.07.2008	негізгі
МЕО60	18.08.2003	2300	6,35	6,45	17.08.2008	негізгі
МЕО60	22.09.2003	1970	6,20	6,30	21.09.2008	негізгі
МЕО60	06.10.2003	3975	6,40	6,50	05.10.2008	негізгі
МЕО60	09.10.2003	6015	6,10	6,19	08.10.2008	негізгі
МЕО60	28.10.2003	3360	6,10	6,19	27.10.2008	негізгі
МЕО60	10.11.2003	4042	6,09	6,18	09.11.2008	негізгі
МЕО60	19.11.2003	5600	6,09	6,18	18.11.2008	негізгі
МЕО60	08.12.2003	4396	6,09	6,18	07.12.2008	негізгі
МЕО60	11.12.2003	5292	6,09	6,18	10.12.2008	негізгі
МЕО60	05.01.2004	1225	6,09	6,18	04.01.2009	негізгі
МЕО60	16.02.2004	2063	6,09	6,18	18.02.2009	негізгі
МЕО60	10.03.2004	2744	6,09	6,18	10.03.2009	негізгі
МЕО60	13.09.2004	10254	5,50	5,58	13.09.2009	негізгі
МЕО60	25.05.2005	16000	4,05	4,09	25.05.2010	негізгі
МЕУ72	08.10.2003	5077	6,39	6,49	07.10.2009	негізгі
МЕУ72	10.12.2003	4700	6,10	6,19	09.12.2009	негізгі
МЕУ72	12.01.2004	2890	6,10	6,19	11.01.2010	негізгі
МЕУ72	15.03.2004	451	6,10	6,19	16.03.2010	негізгі
МЕУ72	18.08.2004	9125	5,80	5,88	18.08.2010	негізгі
МЕУ72	28.09.2004	10165	5,60	5,68	28.09.2010	негізгі
МЕУ72	27.09.2006	12000	6,40	6,50	11.01.2010	12.01.04
МЕУ84	23.10.2003	2743	6,10	6,19	21.10.2010	негізгі
МЕУ84	21.11.2003	4298	6,10	6,19	20.11.2010	негізгі
МЕУ84	09.12.2003	3770	6,10	6,19	08.12.2010	негізгі
МЕУ84	20.01.2004	1260	6,10	6,19	19.01.2011	негізгі
МЕУ84	29.03.2004	1073	6,10	6,19	29.03.2011	негізгі
МЕУ84	19.04.2004	997	6,10	6,19	19.04.2011	негізгі

MEY84	11.10.2004	7816	5,70	5,78	11.10.2011	негізгі
MEY84	19.04.2006	5000	3,90	3,94	11.10.2011	11.10.04

1-қосымша.

1-кесте (жалғасы)

Қаржыминінің айналыстағы МБҚ-ларының 2007 жылғы 21 қаңтардағы құрылымы

	аукцион күні	іске асырылғаны, млн. теңге	жай кірістілік, %	тиімді кірістілік, %	өтеу күні	... аукционды негізгі/толықтырып орналастыру
MEY96	16.10.2003	562	6,20	6,30	15.10.2011	негізгі
MEY96	26.01.2004	2272	6,10	6,19	25.01.2012	негізгі
MEY96	30.03.2006	18000	4,30	4,35	30.03.2014	негізгі
MEY96	27.12.2006	2854	4,30	4,34	30.03.2014	30.03.06
MEY108	13.10.2003	217	6,20	6,30	11.10.2012	негізгі
MEY108	17.11.2003	520	6,30	6,40	15.11.2012	негізгі
MEY108	22.11.2006	3167	6,28	6,38	11.10.2012	13.10.06
MEY120	10.09.2003	1000	6,44	6,54	08.09.2013	негізгі
MEY120	17.09.2003	1266	6,48	6,58	15.09.2013	негізгі
MEY120	27.11.2003	875	6,40	6,50	25.11.2013	негізгі
MEY120	23.02.2004	1033	6,40	6,50	20.02.2014	негізгі
MEY120	31.05.2006	5000	5,50	5,50	31.05.2016	негізгі
MEY120	03.08.2006	4607	5,50	5,50	31.05.2016	31.05.06
MEY120	10.08.2006	1700	5,50	5,50	31.05.2016	31.05.06
MEY120	17.08.2006	8959	5,50	5,50	31.05.2016	31.05.06
MEY120	24.08.2006	714	5,50	5,50	31.05.2016	31.05.06

**1-қосымша
2-кесте**

**2002 жылдан бастап алдыңғы заемдарды қайта ашуларды пайдаланған
кездегі Қаржыминінің айналыстағы МБҚ-ларының 2007 жылғы 21 қаңтардағы
есептік құрылымы**

Қағаздың түрі	аукцион күні	іске асырылғаны, млн. теңге	жай ставка/ купон, %	өтеу күні	номиналы	нарықтық бағасы	облигацияның бағамы	ағымдағы кірістілік, %	толық кірістілік ⁹
МЕО36	23.02.2005	18790	3,78	09.02.2008	1000	1000,00	100,00	3,78	3,78
МЕО36	13.01.2006	17000	3,35	13.01.2009	1000	1000,00	100,00	3,35	3,35
МЕО48	09.02.2004	1955	6,00	09.02.2008	1000	1000,00	100,00	6,00	6,00
МЕО48	01.03.2004	1995	6,00	09.02.2008	1000	1000,00	100,00	6,00	6,00
МЕО48	27.12.2005	17808	3,50	27.12.2009	1000	1000,00	100,00	3,50	3,50
МЕО48	24.05.2006	10000	6,00	09.02.2008	1000	1304,00	130,40	4,60	3,53
МЕО48	20.09.2006	14392	6,00	20.09.2010	1000	1008,80	100,88	5,95	5,90
МЕО60	27.06.2002	108	8,50	28.06.2007	1000	1000,00	100,00	8,50	8,50
МЕО60	22.07.2002	307	8,50	28.06.2007	1000	1000,00	100,00	8,50	8,50
МЕО60	21.10.2002	1510	8,50	28.06.2007	1000	1012,00	101,20	8,40	8,30
МЕО60	20.11.2002	978	8,50	28.06.2007	1000	1018,00	101,80	8,35	8,20
МЕО60	21.07.2003	2300	8,50	28.06.2007	1000	1128,00	112,80	7,54	6,68
МЕО60	18.08.2003	2300	8,50	28.06.2007	1000	1157,00	115,70	7,35	6,35
МЕО60	22.09.2003	1970	8,50	28.06.2007	1000	1171,00	117,10	7,26	6,20
МЕО60	06.10.2003	3975	8,50	28.06.2007	1000	1152,00	115,20	7,38	6,40
МЕО60	09.10.2003	6015	8,50	28.06.2007	1000	1180,00	118,00	7,20	6,10
МЕО60	28.10.2003	3360	8,50	28.06.2007	1000	1180,00	118,00	7,20	6,10
МЕО60	10.11.2003	4042	8,50	28.06.2007	1000	1181,00	118,10	7,20	6,09
МЕО60	19.11.2003	5600	8,50	28.06.2007	1000	1181,00	118,10	7,20	6,09
МЕО60	08.12.2003	4396	8,50	28.06.2007	1000	1181,00	118,10	7,20	6,09
МЕО60	11.12.2003	5292	8,50	28.06.2007	1000	1181,00	118,10	7,20	6,09
МЕО60	05.01.2004	1225	6,09	04.01.2009	1000	1000,00	100,00	6,09	6,09
МЕО60	16.02.2004	2063	6,09	04.01.2009	1000	1000,00	100,00	6,09	6,09
МЕО60	10.03.2004	2744	6,09	04.01.2009	1000	1000,00	100,00	6,09	6,09
МЕО60	13.09.2004	10254	5,50	13.09.2009	1000	1000,00	100,00	5,50	5,50
МЕО60	25.05.2005	16000	5,50	13.09.2009	1000	1165,00	116,50	4,72	4,05
МЕО72	08.10.2003	5077	6,39	07.10.2009	1000	1000,00	100,00	6,39	6,39
МЕУ72	10.12.2003	4700	6,39	07.10.2009	1000	1023,50	102,35	6,24	6,10
МЕУ72	12.01.2004	2890	6,39	07.10.2009	1000	1023,50	102,35	6,24	6,10
МЕУ72	15.03.2004	451	6,39	07.10.2009	1000	1023,30	102,33	6,24	6,10
МЕУ72	18.08.2004	9125	5,80	18.08.2010	1000	1000,00	100,00	5,80	5,80
МЕУ72	28.09.2004	10165	5,80	18.08.2010	1000	1017,50	101,75	5,70	5,60
МЕУ72	27.09.2006	12000	5,80	11.01.2010	1000	952,00	95,20	6,09	6,40
МЕУ84	23.10.2003	2743	6,10	21.10.2010	1000	1000,00	100,00	6,10	6,10
МЕУ84	21.11.2003	4298	6,10	21.10.2010	1000	1000,00	100,00	6,10	6,10

⁹ Жай ставка бойынша

МЕУ84	09.12.2003	3770	6,10	21.10.2010	1000	1000,00	100,00	6,10	6,10
МЕУ84	20.01.2004	1260	6,10	21.10.2010	1000	1000,00	100,00	6,10	6,10

2-кесте (жалғасы)

**2002 жылдан бастап алдыңғы заемдарды қайта ашуларды пайдаланған
кездегі Қаржыминінің айналыстағы МБҚ-ларының 2007 жылғы 21 қаңтардағы
есептік құрылымы**

Қағаздың түрі	аукцион күні	іске асырылғаны, млн. теңге	жай ставка/ купон, %	өтеу күні	номиналы	нарықтық бағасы	облигацияның бағамы	ағымдағы кірістілік, %	толық кірістілік ¹⁰
МЕУ84	29.03.2004	1073	6,10	21.10.2010	1000	1000,00	100,00	6,10	6,10
МЕУ84	19.04.2004	997	6,10	21.10.2010	1000	1000,00	100,00	6,10	6,10
МЕУ84	11.10.2004	7816	5,70	11.10.2011	1000	1000,00	100,00	5,70	5,70
МЕУ84	19.04.2006	5000	5,70	11.10.2011	1000	1209,00	120,90	4,71	3,90
МЕУ96	16.10.2003	562	6,20	15.10.2011	1000	1000,00	100,00	6,20	6,20
МЕУ96	26.01.2004	2272	6,20	15.10.2011	1000	1008,00	100,80	6,15	6,10
МЕУ96	30.03.2006	18000	4,30	30.03.2014	1000	1000,00	100,00	4,30	4,30
МЕУ96	27.12.2006	2854	4,30	30.03.2014	1000	1000,00	100,00	4,30	4,30
МЕУ108	13.10.2003	217	6,20	11.10.2012	1000	1000,00	100,00	6,20	6,20
МЕУ108	17.11.2003	520	6,20	11.10.2012	1000	992,00	99,20	6,25	6,30
МЕУ108	22.11.2006	3167	6,20	11.10.2012	1000	993,30	99,33	6,24	6,28
МЕУ120	10.09.2003	1000	6,44	08.09.2013	1000	1000,00	100,00	6,44	6,44
МЕУ120	17.09.2003	1266	6,44	08.09.2013	1000	996,70	99,67	6,46	6,48
МЕУ120	27.11.2003	875	6,44	08.09.2013	1000	1003,00	100,30	6,42	6,40
МЕУ120	23.02.2004	1033	6,44	08.09.2013	1000	1003,00	100,30	6,42	6,40
МЕУ120	31.05.2006	5000	5,50	31.05.2016	1000	1000,00	100,00	5,50	5,50
МЕУ120	03.08.2006	4607	5,50	31.05.2016	1000	1000,00	100,00	5,50	5,50
МЕУ120	10.08.2006	1700	5,50	31.05.2016	1000	1000,00	100,00	5,50	5,50
МЕУ120	17.08.2006	8959	5,50	31.05.2016	1000	1000,00	100,00	5,50	5,50
МЕУ120	24.08.2006	714	5,50	31.05.2016	1000	1000,00	100,00	5,50	5,50

¹⁰ Жай ставка бойынша

**14.02.2007ж. қайта ашу әдісін пайдаланған кезде Қаржыминінің айналыстағы бағалы қағаздарының
есептік құрылымын қағаздардың типтері бойынша топтастыру**

Сауда коды/ҰСН	Жай ставка/купон,%	Өтеу күні	Анықтама ретінде:				аоңғы ашылуындағы өтеуге қатысты ставкасы	соңғы ашылу күні	
			қағаздың түрі	бірінші рет ашу күні	шығарылған барлық (қайта ашуларымен бірге) қағаз , млн.теңге	ағымдағы сәтке қалған айналыс мерзімі (күндер)			
mf_090208_3,78	3,78	09.02.2008		МЕО36	23.02.2005	18790	360	3,78	23.02.2005
mf_130109_03,35	3,35	13.01.2009		МЕО36	13.01.2006	17000	699	3,35	13.01.2006
mf_090208_06,00	6,00	09.02.2008		МЕО48	09.02.2004	3950	360	3,53	01.03.2004
mf_271209_03,50	3,50	27.12.2009		МЕО48	27.12.2005	27808	1047	3,53	24.05.2006
mf_200910_06,00	6,00	20.09.2010		МЕО48	20.09.2006	14392	1314	6,00	20.09.2006
mf_270602_8,5	8,50	28.06.2007		МЕО60	27.06.2002	42153	134	6,09	11.12.2003
mf_040109_6,09	6,09	04.01.2009		МЕО60	05.01.2004	6033	690	6,09	10.03.2004
mf_130909_5,50	5,50	13.09.2009		МЕО60	13.09.2004	26254	942	5,50	25.05.2005
mf_07/10/09_6,39	6,39	07.10.2009		МЕО72	08.10.2003	13118	966	6,10	12.01.2004
mf_180810_5,80	5,80	18.08.2010		МЕУ72	18.08.2004	19290	1281	5,60	28.09.2004
mf_110110_5,80	5,80	11.01.2010		МЕУ72	27.09.2006	12000	1062	6,40	27.09.2004
mf_211010_6,10	6,10	21.10.2010		МЕУ84	23.10.2003	14141	1345	6,10	23.10.2004
mf_111011_5,70	5,70	11.10.2011		МЕУ84	11.10.2004	12816	1700	3,90	19.04.2004
mf_151011_6,20	6,20	15.10.2011		МЕУ96	16.10.2003	2834	1704	6,20	16.10.2003
mf_300314_4,30	4,30	30.03.2014		МЕУ96	30.03.2006	20854	2601	4,30	27.12.2006
mf_111012_6,20	6,20	11.10.2012		МЕУ108	13.10.2003	3904	2066	6,28	22.11.2006
mf_080913_6,44	6,44	08.09.2013		МЕУ120	10.09.2003	4174	2398	6,40	23.02.2004
mf_310516_5,50	5,50	31.05.2016		МЕУ120	31.05.2006	20980	3394	5,50	24.08.2006
mf_130210_6,25	6,25	13.02.2010		МЕУ84	14.02.2007	277,78	1095	6,25	14.02.2007

ҚАРЖЫ СЕКТОРЫНЫҢ ЖАЙ-КҮЙІ ЖӘНЕ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Қазақстанның жинақтаушы зейнетақы қорларының 2006 жылғы рейтингтері

Аманжолов С.А.,
э.ғ.к., ҚР Ұлттық Банкі Төрағасының кеңесшісі

2007 жылғы 8 ақпанда Консерваторияның үлкен концерт залында (Алматы қ.) Қазақстан қаржы нарығының әр түрлі сегментінің қатысушылары арасында 2006 жылдың қорытындысы бойынша бірінші «Золотой Алтын» қоғамдық ұлттық сыйлығының (бұдан әрі - Сыйлық) лауреаттарын марапаттау рәсімі болды. Рәсімге Сыйлықты Ұйымдастыру комитетінің төрағасы, ҚР Ұлттық Банкі Басқармасының Төрағасы Ә.Ф. Сәйденов; Сыйлықтың Бақылау кеңесінің Төрағасы, «Қазкоммерцбанк» АҚ Директорлар кеңесі төрағасының орынбасары Д.Х. Сембаев және басқа да белгілі қаржыгерлер қатысты. Оқырмандардың назарына ұсынылып отырған мақалада төрт номинация: «2006 жылғы ең үздік жинақтаушы зейнетақы қоры», «Ең қарқынды жинақтаушы зейнетақы қоры», «Аймақтық ең үздік жинақтаушы зейнетақы қоры», «2006 жылғы үздік ЗАИБЖҰ» сыйлық кандидаттарды ұсыну бойынша автордың Сыйлықтың тәуелсіз сарапшысы ретінде орындаған есептер мен ұсыныстары келтіріледі.

1. 2006 жылғы ең үздік жинақтаушы зейнетақы қоры.

Жинақтаушы зейнетақы қорларының (ЖЗҚ) рейтингі ЖЗҚ рейтингтік бағалаудың арнайы әзірленген авторлық әдістемесіне сәйкес қойылады (Экономикалық шолудың 2005 жылғы № 1 54-63-беттерін қараңыз), оның негізінде (рейтингтік) бағалаудың басты критерийі – **қорлар қызметінің тиімділік индикаторы (ҚТИ)** есептеледі. ҚТИ бір салымшыға жинақталған зейнетақы қаражаты сомасының, бір салымшыға инвестициялық кіріс сомасының, жинақталған зейнетақы қаражатының өсу қарқынының және ЖЗҚ зейнетақы активтері бойынша үш жылдық кезеңде алынған номиналды кіріс коэффициенті (**К2**) көрсеткіштерінің мәндерін біріктіретін индекс болып табылады.

Әдістеменің негізіне ЖЗҚ-дағы зейнетақы активтерін және басқа жағынан алғанда қорлардың меншікті қаражатын (капиталын) бөлек бухгалтерлік есепке алудың және олардың қаржылық есептілігінің заңды түрде бекітілген қағидаты алынған. ЖЗҚ қызметін рейтингтік бағалау кезінде олардың меншікті капиталының емес, зейнетақы активтерінің жай-күйін және динамикасын көрсететін көрсеткіштер пайдаланылды.

ҚТИ индексі мынадай формула бойынша есептеледі:

$$E_f = \frac{((a + b) * c * d)}{100};$$

мұндағы: E_f – ЖЗҚ қызметі тиімділігінің индикаторы (ҚТИ),

a – бір салымшыға жинақталған зейнетақы қаражаты,

b – бір салымшыға таза инвестициялық кіріс,

c – жинақталған зейнетақы қаражатының ай сайынғы өсімі (пайызбен).

d – зейнетақы активтері бойынша номиналды кірістің коэффициенті (K_2).

« a » және « b » көрсеткіштері салыстырмалы сандық көрсеткіштер, ал « c » және « d » салыстырмалы сапалық көрсеткіштер болып табылады. Салыстырмалы сандық көрсеткіштердің үлестік коэффициенттері салыстырмалы сапалық көрсеткіштердің үлестік коэффициенттерінен біршама төмен, сондықтан соңғылары ҚТИ индексін және тиісінше, ЖЗҚ рейтингін белгілеу кезінде шешуші факторлар болып табылады.

Рейтингтік бағалауға тек ашық түрдегі ЖЗҚ ғана қатысады.

Ақпараттың дерек көзі Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын реттеу мен қадағалау агенттігінің ресми WEB-сайты (www.afn.kz) болып табылады.

Қазақстан Республикасының жинақтаушы зейнетақы қорларының ЖЗҚ 2006 жылғы жалпы рейтингі (немесе өзгеше алғанда рэнкингі) туралы 1-қосымшада келтірілген кестелер негізінде пікір айтуға болады.

2006 жылғы рейтингтік бағалаудың орташа алынған көрсеткіштерінің критерий бойынша ең үздік ЖЗҚ төрттігінің қатарында:

- «БТА Қазақстан» ЖЗҚ – жылдық рейтингтегі орташа балы = 1,08;
- «ГРАНТУМ» ЖЗҚ - жылдық рейтингтегі орташа балы = 3,5;
- Халық банкінің ЖЗҚ - жылдық рейтингтегі орташа балы = 3,58;
- «Отан» ЖЗҚ - жылдық рейтингтегі орташа балы = 4,25.

Бұл ретте келтірілген деректерден көрініп отырғандай Халық банкі ЖЗҚ-ның көрсеткіші «ГРАНТУМ» ЖЗҚ-ның көрсеткішінен тек жүздік үлеске ғана төмен.

«БТА Қазақстан» ЖЗҚ Сыйлық беру жөніндегі конкурсқа қатысу үшін өтінімін кері қайтарып алғандықтан «Золотой Алтын» бас жүлдесі «ГРАНТУМ» ЖЗҚ берілді.

2. 2006 жылдың ең қарқынды жинақтаушы зейнетақы қоры.

Өсу қарқындылығының критерийі бойынша рейтингті анықтау үшін ЖЗҚ даму динамикасының негізгі көрсеткіші – өсу қарқыны пайдаланылды: 2006 жылғы қаңтардан бастап (қоса алғанда) желтоқсан аралығы кезеңіндегі 1) зейнетақы жарналарының барлық түрі бойынша салымшылардың жеке зейнетақы шоттарының (ЖЗШ) саны; 2) жинақталған зейнетақы қаражатының және 3) таза инвестициялық кірістің сомасы. Дерек көздері: ҚҚА-ның статистикалық деректері. Есептер 2-қосымшада келтірілген.

Осылайша, «2006 жылғы Ең қарқынды жинақтаушы зейнетақы қоры» номинациясында басқа қорлардан үлкен алшақтықпен Қазақстанның мынадай жинақтаушы зейнетақы қорлары алда келеді:

- «Капитал» ЖЗҚ (өсу қарқыны: салымшылардың ЖЗШ санының – 26,1%, жинақталған зейнетақы қаражатының – 43,8%, таза инвестициялық кірістің – 69%; өсімінің барлық үш қарқынының орташа алынған көрсеткіші - 46,3%);
- «Отан» ЖЗҚ (өсу қарқыны: салымшылардың ЖЗШ санының – 20,6%, жинақталған зейнетақы қаражатының – 33,6%, таза инвестициялық кірістің – 52,4%, өсімнің барлық қарқынының орташа алынған көрсеткіші - 35,5%);
- «Д.А.Қонаев атындағы» ЖЗҚ (өсу қарқыны: салымшылардың ЖЗШ санының – 21,5%, жинақталған зейнетақы қаражатының – 44,1%, таза инвестициялық кірістің – 40%, өсім қарқынының орташа алынған көрсеткіші - 35,2%);
- «БТА Қазақстан» ЖЗҚ (өсу қарқыны: салымшылар санының – 16,5%, жинақталған зейнетақы қаражатының – 37%, таза инвестициялық кірістің – 49,9%, өсім қарқынының орташа алынған көрсеткішінің - 34,5%).

Келтірілген есептерге сүйене отырып және өсу динамикасының алдыңғы 2005 жылғы сияқты неғұрлым жоғары қарқынын ескере отырып, салымшылардың ЖЗШ санының көрсеткіштері бойынша шамалы абсолюттік мәндеріне, зейнетақы активтерінің және таза инвестициялық кірістерінің сомасына қарамастан «Капитал» ЖЗҚ Қазақстан зейнетақы қорларының арасындағы даму қарқыны бойынша абсолютті көшбасшы болып табылады.

3. 2006 жылдың ең үздік аймақтық жинақтаушы зейнетақы қоры.

Қазақстан Республикасының заңнамасында «аймақтық» немесе «орталық» жинақтаушы зейнетақы қорлары ұғымдарының нақты түсініктері жоқ, сондықтан оларды 14 ЖЗҚ-ның 11-нің заңды түрде тіркелгенін, және Алматы қаласында, 3-нің республиканың басқа қалаларында бас офисінің бар екенін ескере отырып шартты түрде ажыратуға болады.

2007 жылғы 1 қаңтарда «ҚР Ұлттық Банкінің Статистикалық бюллетенінің» 2006 жылғы № 12 деректері бойынша зейнетақы жарналарын тарту және зейнетақы төлемдерін жүзеге

асыру жөніндегі қызметті жүзеге асыруға 3 «аймақтық» ЖЗҚ лицензиясы бар, олардың 2 – ашық түрдегі және 1 – корпоративтік түрдегі қорлар:

- 1) «Валют - Транзит Фонд» ЖЗҚ, ашық (Қарағанды қ.);
- 2) «НефтеГаз – Дем» ЖЗҚ, ашық (Ақтөбе қ.);
- 3) «Қазақмыс» ЖЗҚ, корпоративтік (Жезқазған қ.).

Егер осы зейнетақы қорларын әдіснамалық түрде неғұрлым дұрыс болатын абсолюттік емес, салыстырмалы көрсеткіштер бойынша өзара салыстыратын болсақ, онда мынадай жағдайды байқауға болады (3-қосымша).

Тиісінше, келтірілген көрсеткіштердің көпшілігі бойынша «аймақтық» қорлар тобында «Қазақмыс» ЖЗҚ көшбасы болып келеді. Бірақ, корпоративтік қорды (ҚР жалғыз) ашық түрдегі ЖЗҚ-мен салыстыруға болмайды.

«Қазақстан Республикасында зейнетақымен қамсыздандыру туралы» ҚР Заңында (бұдан әрі – Заң) ашық және корпоративтік ЖЗҚ-ға олардың уәкілетті орган белгілеген пруденциалдық және өзге нормативтерді орындауына қатысты бірдей талаптар көзделген. ЖЗҚ басшыларына қойылатын талаптар, құқықтар, міндеттер, ЖЗҚ қызметін жүзеге асыру талаптары бірдей. Бағалы қағаздар және өзге қаржы құралдары нарығында да бәсекелестік орта бар. Бұл жағынан корпоративтік ЖЗҚ ашық ЖЗҚ-мен бірдей жағдайда тұр.

Сонымен қатар корпоративтік қорлар белгіленуі бойынша және ҚР қолданылып жүрген заңнамасына сәйкес ашық түрдегі ЖЗҚ-дан жақсы жағдайда тұр. Егер ҚР бірнеше корпоративтік қор жұмыс істесе, онда оларды дәрежесіне қарай корпоративтік қорлар бойынша жеке номинацияға шығаруға болатын еді.

Осындай әдіснамалық тәсілдің негізінде Заңның 33-бабы жатыр, оған сәйкес ашық ЖЗҚ салымшылардан зейнетақы жарналарын алушының жұмыс орнына және тұрған жеріне қарамастан қабылдайды, ал корпоративтік ЖЗҚ алушылар – осы жинақтаушы зейнетақы қорының құрылтайшылары және акционерлері болып табылатын бір немесе бірнеше заңды тұлғалардың қызметкерлері үшін құрылады.

Сонымен қатар, Заңның осы бабының 4-тармағына сәйкес салымшының акционер заңды тұлғамен еңбек шартын бұзуы корпоративтік зейнетақы қорымен зейнетақымен қамсыздандыру туралы шартты бұзу үшін негіз болып табылады.

Корпоративтік ЖЗҚ акционері болып табылатын кәсіпорынға жұмысқа қабылдау автоматты түрде зейнетақы шартын жасауға, жұмыстан шығу - зейнетақы шартын бұзуға алып келеді. Осылайша, егер ашық ЖЗҚ салымшыларды тарту, салымшыларға көрсетілетін қызметтің сапасын арттыру және т.с. жөніндегі жарнамаға біраз күш салып айтарлықтай материалдық шығындар жұмсаса, корпоративтік ЖЗҚ жеңілдік берілген, бәсекелестік жоқ жағдайларда болады, себебі олар салымшылары – өзінің қызметкерлері үшін жарнама, маркетингке қаржы жұмсауға мұқтаж болмайды.

Ашық және корпоративтік түрдегі ЖЗҚ бірдей номинацияға шығарудың дұрыс еместігі жанама түрде олардың салымшыларының (алушыларының) тең емес құқықтарында да көрінеді. Заңның 27-бабына сәйкес салымшылардың мыналарға құқықтары бар: а) міндетті зейнетақы жарналары есебінен зейнетақымен қамсыздандыру туралы шарт жасау үшін ЖЗҚ таңдауға (1-тармақ); б) ЖЗҚ іс-әрекетіне қатысты сот тәртібімен шағымдануға (4-тармақ); в) өздерінің жинақталған зейнетақы қаражатын бір ЖЗҚ-дан басқасына аударуға (6-тармақ). Заңның барлық ЖЗҚ үшін аталып отырған ортақ нормалары қордың іс-әрекетіне қатысты сотқа шағымдану құқығын қоспағанда корпоративтік ЖЗҚ салымшылары үшін қолданылмайды, бұл теория түрінде болмаса, іс жүзінде мүмкін емес, себебі бұл ретте корпоративтік ЖЗҚ акционерінің бастамасы бойынша қызметкерді жұмыстан шығару қатері де бар.

Сонымен қатар Заңның 36, 36-1 және 36-2-баптарына сәйкес корпоративтік ЖЗҚ-ға оны құру кезінде құрылтайшыларға және акционерлерге, сондай-ақ ЖЗҚ ірі қатысушыларына қатысты көзделген қатаң шектеулер қолданылмайды. Сонымен бірге жарғылық капиталдың ең төменгі мөлшеріне уәкілетті орган белгілеген талаптардың

айтарлықтай өзгешелігі бар (250 млн. теңге – ашық ЖЗҚ үшін және 100 млн. теңге – корпоративтік ЖЗҚ үшін).

Жоғарыда келтірілген көрсеткіштерді «Қазақмыс» корпоративтік ЖЗҚ бойынша деректерді есепке алмай салыстыра отырып және жоғарыда көрсетілген ашық ЖЗҚ қызметін көп жылдар бойы, оның ішінде корпоративтік басқару және зейнетақы қызметін көрсету нарығындағы бәсекелестік күрес жүргізу этикасы мәселелері бақылауды негізге ала отырып, «НефтеГаз – Дем» ЖЗҚ (Ақтөбе қ.) 2006 жылдың «Ең үздік аймақтық жинақтаушы зейнетақы қоры» атағына барынша сәйкес келетіні көрініп отыр.

4. 2006 жылдың ең үздік ЗАИБЖҰ.

2005 жылдағыдай сияқты 2006 жылы да «Зейнетақы активтерін инвестициялық басқаруды жүзеге асыратын ең тиімді ұйым» (ЗАИБЖҰ) номинациясында мынадай зейнетақы активтерін басқару жөніндегі компаниялар көшбасшы болды:

1-орын: «НҰР-ТРАСТ» ЗАИБЖҰ.

2-орын: «Premier Asset Management» ЗАИБЖҰ.

3-орын: «Жетісу» ЗАИБЖҰ.

Рейтингтік бағалауға жыл басынан бері ҚҚА-ның лицензиясы бар 7 ЗАИБЖҰ қатысты. Тамыз айынан бастап «Альфа-Траст» ЗАИБЖҰ ЖЗҚ зейнетақы активтерімен операцияларға қатысқан жоқ. «Қазақмыс» корпоративтік ЖЗҚ осы уақыттан бастап өзінің зейнетақы активтерін дербес инвестициялық басқаруды жүзеге асыра бастады. «Капитал» ЖЗҚ да 2006 жылғы шілдеден бастап зейнетақы активтерін инвестициялық басқаруды дербес жүзеге асыра бастады. Осылайша, 2006 жылдың жартысынан бастап Қазақстанның жинақтаушы зейнетақы жүйесінде 7 ЗАИБЖҰ орнына тек 6 ғана жұмыс істеді. Нәтижесінде өзінің зейнетақы активтерін дербес инвестициялық басқаруды жүзеге асыратын ЖЗҚ саны 2007 жылдың басында 5 болды. Бұл ЖЗҚ (ГНПФ, «Қазақстан Халық банкінің ЖЗҚ», «БТА Қазақстан ЖЗҚ», «Капитал» ЖЗҚ, «Қазақмыс» ЖЗҚ) ЗАИБЖҰ 2006 жылғы рейтингінде есепке алынбайды және басқа зейнетақы қорларымен бірге номинацияланады.

1-графиктен көрініп отырғандай (4-қосымша) 2006 жылғы рейтингтегі абсолюттік көшбасшы «НҰР-ТРАСТ» ЗАИБЖҰ болып табылды. Екінші орынды тұрақты түрде «Premier Asset Management» ЗАИБЖҰ алды. Үшінші орында «Жетісу» ЗАИБЖҰ болды.

5. «Золотой Алтын» сыйлығының 2006 жылғы лауреаттары.

1. Банктер:

- «ТұранӘлем Банкі» АҚ – «2006 жылдың ең үздік банкі» бас жүлдесі,
- «Банк Центркредит» АҚ – «2006 жылдың ең үздік банктік сервисі үшін»,
- «Темірбанк» АҚ – «2006 жылдың ең үздік ақпараттық ашық банк».

2. Жинақтаушы зейнетақы қорлары:

- «Грантум ЖЗҚ» АҚ – «2006 жылғы үздік жинақтаушы зейнетақы қоры» бас жүлдесі,
- «НефтеГаз-Дем» ЖЗҚ» АҚ – «2006 жылдың ең үздік аймақтық жинақтаушы зейнетақы қоры»,
- «Капитал» ЖЗҚ» АҚ – «2006 жылдың ең қарқынды жинақтаушы зейнетақы қоры»,
- «Ұлар-Үміт» ЖЗҚ» АҚ – «Үздік ақпараттық ашық зейнетақы қоры».

3. ЗАИБЖҰ:

- «Нұр-Траст» ЗАИБЖҰ» АҚ – «2006 жылдың үздік ЗАИБЖҰ» бас жүлдесі,
- «Жетісу» ЗАИБЖҰ» АҚ – «2006 жылдың ең тиімді ЗАИБЖҰ».

4. Сақтандыру компаниялары:

- «Евразия» СК АҚ – «2006 жылдың ең үздік сақтандыру компаниясы» бас жүлдесі,
- «Интертич» СК АҚ – «2006 жылдың үздік мамандандырылған компаниясы».

5. Инвестициялық, басқару және лизинг компаниялары:

- «ТұранӘлем Секьюритис» АҚ – «2006 жылдың ең үздік басқарушы компаниясы»,
- «VISOR Capital» АҚ – «Жыл жаңалығы – 2006»,

- «Атамекен Холдинг» басқарушы компаниясы «Әлеуметтік белсенді бизнесі үшін» АҚ
- «АИМ» АҚ – «2006 жылдың ең үздік биржа нарығына қатысушысы және үздік консультанты»,
- «Казкоммерц Инвест» АҚ – «2006 жылдың ең үздік инвестициялық компания»,
- «АТФ Лизинг» АҚ – «2006 жылғы үздік инновациялық лизинг компаниясы»,
- «А-Екорн» АҚ – «Ең тиімді инвестициялық компания»,
- 6. Аудиторлық компаниялар:
- «Центраудит» АҚ – «2006 жылдың үздік аудиторлық компаниясы» бас жүлдесі,
- «Сапа-Аудит» АҚ – «2006 жылдың ең тиімді аудиторлық компаниясы».
- 7. Қаржы проблемаларын жариялайтын бұқаралық ақпарат құралдары:
- «Рынок ценных бумаг Казахстана» журналы – «Қаржы нарығындағы 2006 жылғы ең үздік баспа басылымы»,
- «Деловой Казахстан» газеті – «Жыл жаңалығы – 2006» арнайы сыйлығы.

Отандық жинақтаушы зейнетақы жүйесінің дамуы жасалған талдау көрсетіп отырғандай соңғы жылдары ЖЗҚ рейтингіндегі айтарлықтай тұрақты тренд байқалады. Анық көшбасшылар, «орташалар» және аутсайдерлер анықталды. Сонымен қатар жүйені эволюциялау процесі жалғасуда. Біздің болжамымыз бойынша, одан әрі біріктіру, сіңіру және, өкінішке орай, жинақтаушы зейнетақы жүйесінің қатысушыларын тарату барысында зейнетақы нарығында 5 – 7 ірі ЖЗҚ қалуы мүмкін және осыған қатысты Қазақстан зейнетақы реформасының негізін қалаушы Чилидің тарихи жолымен жүретін болады.

«Золотой Алтын» сыйлығы ұйымдастырушылардың мәлімдеуінше «Қазақстан элитасы» ғаламдық бағдарламасының бөлігі болып табылады. Соңғысы республиканың қаржы нарығына қатысты оның дамуына, қоғамның Қазақстанның қаржы ұйымдарына деген сенімін нығайтуға, қаржы компанияларының жұмысындағы ашықтық пен айқындылықты ынталандыруға, Ресейдің және Еуразия Экономикалық Қоғамдастығының басқа елдерімен іскерлік байланысты нығайтуға бағытталған. Ұйымдастырушылардың ойы бойынша, «Қазақстан элитасы» бағдарламасы қоғамның назарын Қазақстанның қаржы жүйесін дамытудағы көшбасшылар болып табылатын компанияларға және жеке тұлғаларға аударуға бейімделген, ал Сыйлық лауреаттарды кәсіби мақтанышқа және отандық әлеуметтік бизнесті дамытуға ұмтылуын ынталандыруы тиіс. Сыйлық туралы неғұрлым толық ақпаратты «www.finelita.kz» веб-сайтынан алуға болады.

1-ҚОСЫМША

1.1-кесте

Жинақтаушы зейнетақы қорларының 2006 жылғы қаңтардағы рейтингі және оның өткен аймен салыстырғандағы өзгерісі

ЖЗҚ атауы	ЖЗҚ 2006 жылғы 1 ақпандағы рейтингі	ЖЗҚ 2006 жылғы 1 қаңтардағы рейтингі	Рейтинг-тің өзгеруі	Рейтинг-тің тренді	ҚТИ индексі
Құрмет - Қазақстан БТА ЖЗҚ	1	6	+5	↑	343,281
Сенім	2	5	+3	↑	182,205
Халық банкі ЖЗҚ	3	2	-1	↓	132,746
ГРАНТУМ ЖЗҚ	4	1	-3	↓	100,326
Отан ЖЗҚ	5	3	-2	↓	67,481
Атамекен ЖЗҚ	6	8	+2	↑	66,452
Ұлар – Үміт ЖЗҚ	7	4	-3	↓	49,757
Капитал ЖЗҚ	8	7	-1	↓	45,213
НефтегазДЕМ ЖЗҚ	9	10	+1	↑	26,771
Д.А.Қонаев атындағы ЖЗҚ	10	12	+2	↑	20,957
Қорғау ЖЗҚ	11	11	0	-	14,366
Валют-Транзит Фонд ЖЗҚ	12	9	-3	↓	13,330
ГНПФ	13	13	0	-	11,883

1.2-кесте

Жинақтаушы зейнетақы қорларының 2006 жылғы ақпандағы рейтингі және оның өткен аймен салыстырғандағы өзгерісі

Атамекен ЖЗҚ	7	6	-1	↓	55,406
НефтегазДЕМ ЖЗҚ	8	9	+1	↑	48,787
Капитал ЖЗҚ	9	8	-1	↓	45,094
Қорғау ЖЗҚ	10	11	+1	↑	43,957
Валют-Танзит Фонд ЖЗҚ	11	12	+1	↑	36,522
Д.А.Қонаев атындағы ЖЗҚ	12	10	-2	↓	28,944
ГНПФ	13	13	0	-	
АБН АМРО-КаспийМұнайГаз	5	4	-1	↓	104,198
Отан ЖЗҚ	6	5	-1	↓	90,187

1.3-кесте

Жинақтаушы зейнетақы қорларының 2006 жылғы наурыздағы рейтингі және оның өткен аймен салыстырғандағы өзгерісі

ЖЗҚ атауы	ЖЗҚ 2006 жылғы 1 сәуірдегі рейтингі	ЖЗҚ 2006 жылғы 1 наурыздағы рейтингі	Рейтингтің өзгеруі	Рейтинг-тің тренді	ҚТИ индексі
БТА Құрмет – Қазақстан ЖЗҚ	1	1	0	-	385,878

Халық банкінің ЖЗҚ	2	2	0	-	140,518
Отан ЖЗҚ	3	6	+3	↑	115,271
АБН АМРО- КаспийМұнайГаз ЖЗҚ	4	5	+1	↑	97,712
Ұлар-Үміт ЖЗҚ	5	4	-1	↓	89,368
Атамекен ЖЗҚ	6	7	+1	↑	87,962
Сенім ЖЗҚ	7	3	-4	↓	80,769
Капитал ЖЗҚ	8	9	+1	↑	57,645
НефтегазДЕМ ЖЗҚ	9	8	-1	↓	49,903
Д.А.Қонаев атындағы ЖЗҚ	10	12	+2	↑	28,355
Қорғау ЖЗҚ	11	10	-1	↓	27,469
Валют-Транзит Фонд ЖЗҚ	12	11	-1	↓	22,865
ГНПФ	13	13	0	-	16,896

1.4-кесте

**Жинақтаушы зейнетақы қорларының 2006 жылғы сәуірдегі рейтингі
және оның өткен аймен салыстырғандағы өзгерісі**

ЖЗҚ атауы	ЖЗҚ 2006 жылғы 1 мамырдағы рейтингі	ЖЗҚ 2006 жылғы 1 сәуірдегі рейтингі	Рейтингтің өзгеруі	Рейтинг- тің тренді	ҚТИ индексі
БТА Қазақстан ЖЗҚ	1	1	0	-	604,179
Халық банкінің ЖЗҚ	2	2	0	-	212,349
ГРАНТУМ ЖЗҚ	3	4	+1	↑	145,562
Ұлар-Үміт ЖЗҚ	4	5	+1	↑	107,663
Сенім ЖЗҚ	5	7	+2	↑	98,000
Атамекен ЖЗҚ	6	6	0	-	96,542
Отан ЖЗҚ	7	3	-4	↓	63,271
Капитал ЖЗҚ	8	8	0	-	62,012
НефтегазДЕМ ЖЗҚ	9	9	0	-	46,477
Валют-Транзит Фонд ЖЗҚ	10	12	+2	↑	17,355
Д.А.Қонаев атындағы ЖЗҚ	11	10	-1	↓	17,133
Қорғау ЖЗҚ	12	11	-1	↓	14,436
ГНПФ	13	13	0	-	12,870

1.5-кесте

**Жинақтаушы зейнетақы қорларының 2006 жылғы мамырдағы рейтингі
және оның өткен аймен салыстырғандағы өзгерісі**

ЖЗҚ атауы	ЖЗҚ 2006 жылғы 1 маусымдағы рейтингі	ЖЗҚ 2006 жылғы 1 мамырдағы рейтингі	Рейтингтің өзгеруі	Рейтинг- тің тренді	ҚТИ индексі
БТА Қазақстан ЖЗҚ	1	1	0	-	396,462
Сенім ЖЗҚ	2	5	+3	↑	155,060

Халық банкінің ЖЗҚ	3	2	-1	↓	147,834
Отан ЖЗҚ	4	7	+3	↑	140,870
ГРАНТУМ ЖЗҚ	5	3	-2	↓	137,774
Атамекен ЖЗҚ	6	6	0	-	86,348
Капитал ЖЗҚ	7	8	+1	↑	80,515
Қорғау ЖЗҚ	8	12	+4	↑	61,242
Д.А.Қонаев атындағы ЖЗҚ	9	11	+2	↑	42,200
НефтегазДЕМ ЖЗҚ	10	9	-1	↓	34,766
Ұлар-Үміт ЖЗҚ	11	4	-7	↓	31,434
Валют-Транзит Фонд ЖЗҚ	12	10	-2	↓	18,184
ГНПФ	13	13	0	-	17,334

1.6-кесте

Жинақтаушы зейнетақы қорларының 2006 жылғы маусымдағы рейтингі және оның өткен аймен салыстырғандағы өзгерісі

ЖЗҚ атауы	ЖЗҚ 2006 жылғы 1 шілдедегі рейтингі	ЖЗҚ 2006 жылғы 1 маусымдағы рейтингі	Рейтингтің өзгеруі	Рейтингтің тренді	ҚТИ индексі
БТА Қазақстан ЖЗҚ	1	1	0	-	176,137
ГРАНТУМ ЖЗҚ	2	5	+3	↑	108,471
Отан ЖЗҚ	3	4	+1	↑	93,845
Халық банкінің ЖЗҚ	4	3	-1	↓	86,756
Д.А.Қонаев атындағы ЖЗҚ	5	9	+4	↑	86,677
Қорғау ЖЗҚ	6	8	+2	↑	81,236
Капитал ЖЗҚ	7	7	0	-	76,686
Атамекен ЖЗҚ	8	6	-2	↓	74,414
Ұлар-Үміт ЖЗҚ	9	11	+2	↑	59,362
НефтегазДЕМ ЖЗҚ	10	10	0	-	42,251
Валют-Транзит Фонд ЖЗҚ	11	12	+1	↑	20,706
ГНПФ	12	13	+1	↑	9,391
Сенім ЖЗҚ ¹¹	13	2	-11	↓	-66,560

1.7-кесте

Жинақтаушы зейнетақы қорларының 2006 жылғы шілдедегі рейтингі және оның өткен аймен салыстырғандағы өзгерісі

ЖЗҚ атауы	ЖЗҚ 2006 жылғы 1 тамыздағы рейтингі	ЖЗҚ 2006 жылғы 1 шілдедегі рейтингі	Рейтингтің өзгеруі	Рейтингтің тренді	ҚТИ индексі
-----------	-------------------------------------	-------------------------------------	--------------------	-------------------	-------------

¹¹ «Сенім» зейнетақы қорының ҚТИ индексінің маусым айында минус мәніне дейін (-66,560) елеулі түрде төмендеуі жинақталған зейнетақы қаражаты сомасының олардың басқа ЖЗҚ-на аударымдарының үлкен көлемімен, зейнетақы төлемдерінің өсуімен, пайда болған абсолюттік азаюымен түсіндіріледі, бұл жинақталған зейнетақы қаражатының өсу қарқыны көрсеткіштерінің минус мәніне дейін (-1,39%) төмендеуіне алып келді.

БТА Қазақстан ЖЗҚ	1	1	0	-	316,320
Халық банкінің ЖЗҚ	2	4	+2	↑	120,396
ГРАНТУМ ЖЗҚ	3	2	-1	↓	112,126
Отан ЖЗҚ	4	3	-1	↓	98,840
Атамекен ЖЗҚ	5	8	+3	↑	89,690
Сенім ЖЗҚ	6	13	+7	↑	83,111
Капитал ЖЗҚ	7	7	0	-	73,237
Ұлар-Үміт ЖЗҚ	8	9	+1	↑	59,120
НефтегазДЕМ ЖЗҚ	9	10	+1	↑	47,841
Д.А Қонаев атындағы ЖЗҚ	10	5	-5	↓	29,289
Қорғау ЖЗҚ	11	6	-5	↓	28,144
ГНПФ	12	12	0	-	15,738
Валют-Транзит Фонд ЖЗҚ	13	11	-2	↓	14,540

1.8-кесте

Жинақтаушы зейнетақы қорларының 2006 жылғы тамыздағы рейтингі және оның өткен аймен салыстырғандағы өзгерісі

ЖЗҚ атауы	ЖЗҚ 2006 жылғы 1 қыркүйектегі рейтингі	ЖЗҚ 2006 жылғы 1 тамыздағы рейтингі	Рейтингтің өзгеруі	Рейтингтің тренді	ҚТИ индексі
ГРАНТУМ ЖЗҚ	1	3	+2	↑	245,873
БТА Қазақстан ЖЗҚ	2	1	-1	↓	228,787
Отан ЖЗҚ	3	4	+1	↑	145,539
Халық банкінің ЖЗҚ	4	2	-2	↓	117,453
Сенім ЖЗҚ	5	6	+1	↑	101,052
Атамекен ЖЗҚ	6	5	-1	↓	95,770
Ұлар-Үміт ЖЗҚ	7	8	+1	↑	87,822
Капитал ЖЗҚ	8	7	-1	↓	69,630
НефтегазДЕМ ЖЗҚ	9	9	0	-	59,899
Д.А.Қонаев атындағы ЖЗҚ	10	10	0	-	50,237
Қорғау ЖЗҚ	11	11	0	-	48,513
ГНПФ	12	12	0	-	38,727
Валют-Транзит Фонд ЖЗҚ	13	13	0	-	18,554

1.9-кесте

Жинақтаушы зейнетақы қорларының 2006 жылғы қыркүйектегі рейтингі және оның өткен аймен салыстырғандағы өзгерісі

ЖЗҚ атауы	ЖЗҚ 2006 жылғы 1 қазандағы рейтингі	ЖЗҚ 2006 жылғы 1 қыркүйектегі рейтингі	Рейтингтің өзгеруі	Рейтингтің тренді	ҚТИ индексі
БТА Қазақстан ЖЗҚ	1	2	+1	↑	253,019
Отан ЖЗҚ	2	3	+1	↑	142,724
Д.А.Қонаев атындағы ЖЗҚ	3	10	+7	↑	142,074

Атамекен ЖЗҚ	4	6	+2	↑	113,983
ГРАНТУМ ЖЗҚ	5	1	-4	↓	111,424
Ұлар-Үміт ЖЗҚ	6	7	+1	↑	104,430
Халық банкінің ЖЗҚ	7	4	-3	↓	99,252
Сенім ЖЗҚ	8	5	-3	↓	99,107
Капитал ЖЗҚ	9	8	-1	↓	71,561
Қорғау ЖЗҚ	10	11	+1	↑	69,365
НефтегазДЕМ ЖЗҚ	11	9	-2	↓	58,810
Валют-Транзит Фонд ЖЗҚ	12	13	+1	↑	21,118
ГНПФ	13	12	-1	↓	18,666

1.10-кесте

Жинақтаушы зейнетақы қорларының 2006 жылғы қазандағы рейтингі және оның өткен аймен салыстырғандағы өзгерісі

ЖЗҚ атауы	ЖЗҚ 2006 жылғы 1 қарашадағы рейтингі	ЖЗҚ 2006 жылғы 1 қазандағы рейтингі	Рейтингтің өзгеруі	Рейтинг-тің тренді	ҚТИ индексі
БТА Қазақстан ЖЗҚ	1	1	0	-	237,797
Капитал ЖЗҚ	2	9	+7	↑	162,539
ГРАНТУМ ЖЗҚ	3	5	+2	↑	161,875
Д.А.Қонаев атындағы ЖЗҚ	4	3	-1	↓	133,060
Отан ЖЗҚ	5	2	-3	↓	108,648
Халық банкінің ЖЗҚ	6	7	+1	↑	74,710
Атамекен ЖЗҚ	7	4	-3	↓	52,649
Сенім ЖЗҚ	8	8	0	-	45,625
Қорғау ЖЗҚ	9	10	+1	↑	36,680
Ұлар-Үміт ЖЗҚ	10	6	-4	↓	23,874
ГНПФ	11	13	+2	↑	18,253
НефтегазДЕМ ЖЗҚ	12	11	-1	↓	7,378
Валют-Транзит Фонд ЖЗҚ ¹²	13	12	-1	↓	-13,620

1.11-кесте

Жинақтаушы зейнетақы қорларының 2006 жылғы қарашадағы рейтингі және оның өткен аймен салыстырғандағы өзгерісі

ЖЗҚ атауы	ЖЗҚ 2006 жылғы 1 желтоқсандағы рейтингі	ЖЗҚ 2006 жылғы 1 қарашадағы рейтингі	Рейтингтің өзгеруі	Рейтинг-тің тренді	ҚТИ индексі
БТА Қазақстан ЖЗҚ	1	1	0	-	329,654
ГРАНТУМ ЖЗҚ	2	3	+1	↑	150,581

¹² 2006 жылғы қазаннан бастап салымшылардың «Валют - Транзит Фонд» қорынан басқа ЖЗҚ-ға жаппай кетуі байқалып отыр, бұл оның ҚТИ индексінің күрт нашарлауына әсер етті.

Д.А.Қонаев атындағы ЖЗҚ	3	4	+1	↑	140,470
Отан ЖЗҚ	4	5	+1	↑	120,251
Капитал ЖЗҚ	5	2	-3	↓	116,626
Халық банкінің ЖЗҚ	6	6	0	-	113,253
Атамекен ЖЗҚ	7	7	0	-	109,701
Сенім ЖЗҚ	8	8	0	-	97,219
Қорғау ЖЗҚ	9	9	0	-	52,895
Ұлар-Үміт ЖЗҚ	10	10	0	-	51,790
ГНПФ	11	11	0	-	17,088
НефтегазДЕМ ЖЗҚ	12	12	0	-	15,978
Валют-Транзит Фонд ЖЗҚ	13	13	0	-	-17,733

Таблица 1.12

Жинақтаушы зейнетақы қорларының 2006 жылғы желтоқсандағы рейтингі және оның өткен аймен салыстырғандағы өзгерісі

ЖЗҚ атауы	ЖЗҚ 2007 жылғы 1 қаңтардағы рейтингі	ЖЗҚ 2006 жылғы 1 желтоқсан- дағы рейтингі	Рейтингтің өзгеруі	Рейтинг- тің тренді	ҚТИ индексі
БТА Қазақстан ЖЗҚ	1	1	0	-	459,860
Халық банкінің ЖЗҚ	2	6	+4	↑	393,538
Д.А.Қонаев атындағы ЖЗҚ	3	3	0	-	274,019
Отан ЖЗҚ	4	4	0	-	204,940
ГРАНТУМ ЖЗҚ	5	2	-3	↓	204,746
Ұлар-Үміт ЖЗҚ	6	10	+4	↑	185,761
Капитал ЖЗҚ	7	5	-2	↓	149,190
Сенім ЖЗҚ	8	8	0	-	147,054
Атамекен ЖЗҚ	9	7	-2	↓	138,941
ГНПФ	10	11	+1	↑	80,303
НефтегазДЕМ ЖЗҚ	11	12	+1	↑	68,030
Қорғау ЖЗҚ	12	9	-3	↓	64,768
Валют-Транзит Фонд ЖЗҚ	13	13	0	-	-47,988

1.13 -кесте

2006 жылғы қаңтар – желтоқсан кезеңіндегі ЖЗҚ рейтингтерінің өзгеру динамикасы

ЖЗҚ атауы	01. 06	02. 06	03. 06	04. 06	05. 06	06. 06	07. 06	08. 06	09. 06	10. 06	11. 06	12. 06
Ұлар-Үміт ЖЗҚ	7	4	5	4	11	9	8	7	6	10	10	6
Валют – Транзит Фонд ЖЗҚ	12	11	12	10	12	11	13	13	12	13	13	13

Д.А. Қонаев атындағы қор ЖЗҚ	10	12	10	11	9	5	10	10	3	4	3	3
Атамекен	6	7	6	6	6	8	5	6	4	7	7	9
ГНПФ	13	13	13	13	13	12	12	12	13	11	11	10
БТА Қазақстан ЖЗҚ	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1
Халық банкінің ЖЗҚ	3	2	2	2	3	4	2	4	7	6	6	2
НефтегазДЕМ ЖЗҚ	9	8	9	9	10	10	9	9	11	12	12	11
Сенім ЖЗҚ	2	3	7	5	2	13	6	5	8	8	8	8
Қорғау ЖЗҚ	11	10	11	12	8	6	11	11	10	9	9	12
ГРАНТУМ ЖЗҚ	4	5	4	3	5	2	3	1	5	3	2	5
Отан ЖЗҚ	5	6	3	7	4	3	4	3	2	5	5	4
Капитал ЖЗҚ	8	9	8	8	7	7	7	8	9	2	4	7

2-ҚОСЫМША

2.1-кесте

ЖЗҚ негізгі көрсеткіштерінің 2006 жылғы динамикасы (дөңгелектелген, млн. теңгемен)

ЖЗҚ атауы	Салымшылардың зейнетақы жарналарының барлық түрі бойынша ЖЗШ-ның саны			Жинақталған зейнетақы қаражаты			Таза инвестициялық кіріс		
	01.02 2006 ж.	01.01 2007 ж.	%%	01.02 2006 ж.	01.01 2007 ж.	%%	01.02 2006 ж.	01.01 2007 ж.	%%
Ұлар-Үміт	1136487	1304 131	12,9	120086	160090	25,0	24361	37626	35,3
Валют-Транзит Фонд	678 488	714 872	5,1	32761	35200	6,9	4833	6147	21,4
Д.А. Қонаев атындағы	50 774	64 690	21,5	2375	4248	44,1	494	823	40,0
Атамекен	262 614	268 660	2,3	16003	22870	30,0	3807	5760	33,9
ГНПФ	2 304566	2378 932	3,1	127665	163695	22,0	46857	60912	23,1
БТА Қазақстан	595 195	712 666	16,5	52819	83820	37,0	15391	30751	49,9
Қазақстан халық банкінің	1 465499	1709 423	14,3	175572	252048	30,3	40866	68778	40,6
Қазақмыс	109 038	113 977	4,3	16286	20080	18,9	5523	7141	22,7
Нефтегаз-ДЕМ	225 643	294 783	23,5	16695	21334	21,7	3674	4768	22,9
Сенім	221 339	244 872	9,6	28598	35423	19,3	7766	9932	21,8

Қорғау	121 021	135 645	10,8	9886	12744	22,4	1647	2593	36,5
ГРАНТУМ	180 090	198 511	9,3	46658	58813	20,7	9279	13802	32,8
Отан	134 155	169 041	20,6	13009	19581	33,6	1770	3715	52,4
Капитал	195 141	264 239	26,1	11105	19752	43,8	913	2942	69,0

2.2-кесте

Салымшылардың ЖЗШ санының, жинақталған зейнетақы қаражатының және таза инвестициялық кірістің өсу қарқынының орташа алынған мәндері

ЖЗҚ атауы	Өсу қарқынының орташа алынған мәндері (%%-бен)	ЖЗҚ рейтингі
Ұлар-Үміт	24,4	6
Валют-Транзит Фонд	11,1	14
Д.А. Қонаев атындағы	35,2	3
Атамекен	22,1	9
ГНПФ	16,1	12
БТА Қазақстан	34,5	4
Қазақстан халық банкінің	28,4	5
Қазақмыс	15,3	13
Нефтегаз-ДЕМ	22,7	8
Сенім	16,9	11
Қорғау	23,2	7
ГРАНТУМ	20,9	10
Отан	35,5	2
Капитал	46,3	1

3-ҚОСЫМША

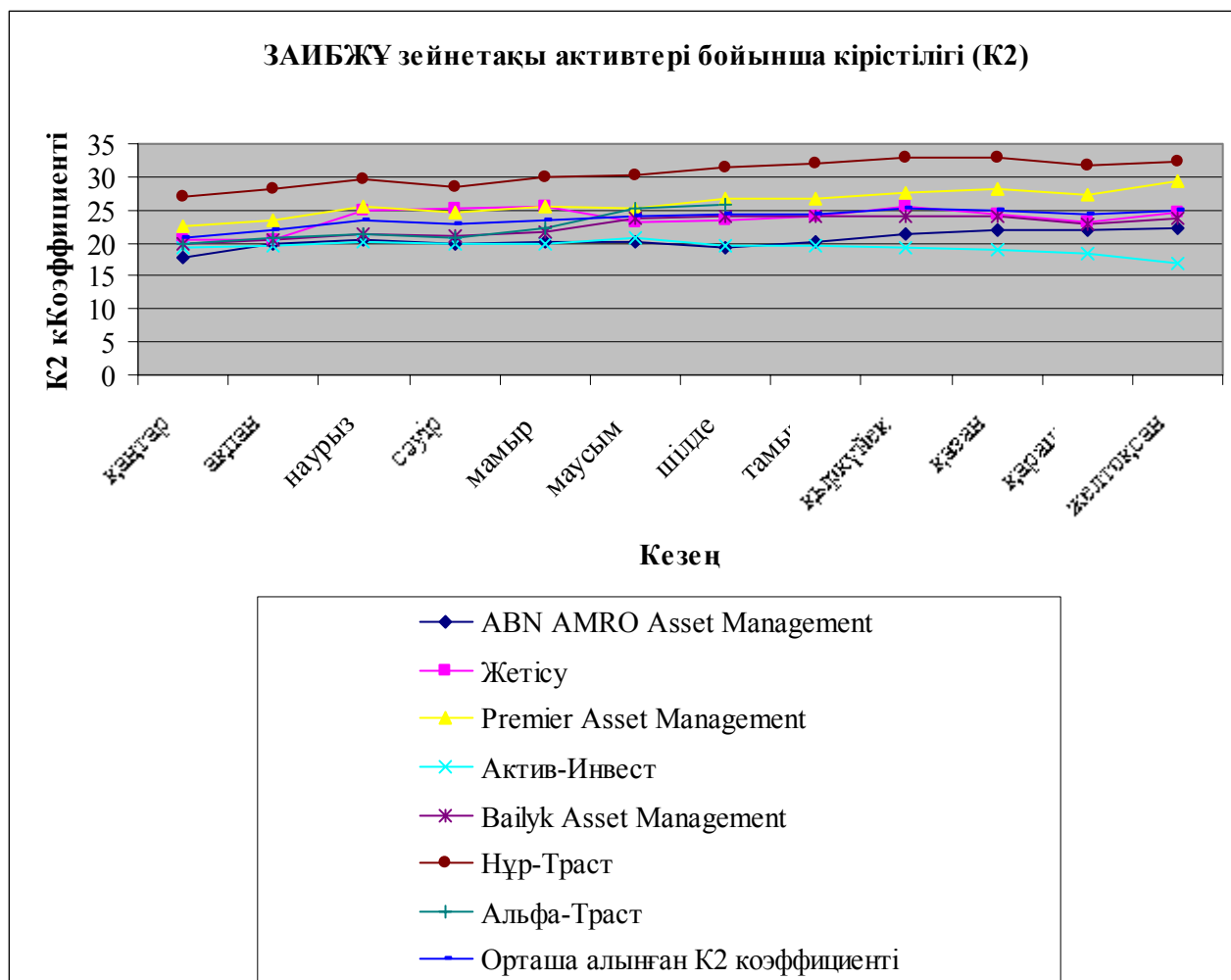
3.1-кесте

«Аймақтық» ЖЗҚ бойынша 2006 жылғы негізгі көрсеткіштер

(жыл ішіндегі айлар бойынша орташа алынған) ЖЗҚ атауы	Бір салымшыға шаққандағы жинақталған зейнетақы қаражатының сомасы, мың теңге	Бір салымшыға шаққандағы инвести- циялық кіріс, мың теңге	Жинақталған зейнетақы қаражатының өсу қарқыны (%%-бен)	К2 коэффи- циенті	ЖЗҚ қызметінің тиімділік индексі
Валют-Транзит Фонд	50,418	7,98	0,68	19,37	8,653
НефтеГаз-Дем	71,13	17,06	2,14	21,12	42,241
Қазақмыс	161,43	55,51	1,86	24,49	101,727

4-ҚОСЫМША

1-график

Ескертпелер:

- 1) ЗАИБЖҰ кірістілігі ЖЗҚ инвестициялық басқарудағы барлық зейнетақы активтері бойынша орташа алынған мән ретінде есептеледі.
- 2) «ABN AMRO Asset Management» ЗАИБЖҰ 2006 жылғы маусымнан бастап «GRANTUM Asset Management» ЗАИБЖҰ болып өзгертілді.
- 3) «Капитал» ЖЗҚ 2006 жылғы шілдеден бастап және «Қазақмыс» ЖЗҚ 2006 жылғы тамыздан бастап зейнетақы активтерін басқаруды дербес жүзеге асырады.
- 4) «Альфа-Траст» ЗАИБЖҰ 2006 жылғы тамыздан бастап ЖЗҚ зейнетақы активтерін басқару бойынша операцияларға қатысқан жоқ.

Қазақстанның аймақтарында 2006 жылы төлем карточкалары нарығын дамыту тиімділігін талдау

Қизатов О.Т.

«Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі» ММ Үйлестіру департаменті
экономика басқармасының бастығы

Қазіргі уақытта төлем карточкаларының нарығы Қазақстандағы қаржы секторының неғұрлым қарқынмен дамушы және перспективалық сегменттерінің бірі болып табылады.

Бүгінгі күні Қазақстанда, орта есеппен алғанда республиканың 4 адамына бір төлем карточкасы тиесілі, 2006 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша бір төлем карточкасы орташа есеппен алғанда 5 адамға тиесілі болды.

2007 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша қазақстандық банктер эмиссиялаған карточкалардың жалпы саны **4,1 млн. дана болды**, бұл өткен жылғы тиісті кезеңдегі деңгейден 27,5% артық. Осы карточкаларды ұстаушылар саны тиісті кезеңде 27,8% ұлғайды және **3,9 млн. адам немесе елдің экономикалық белсенді халқының жалпы санының** (салыстыру үшін 2006 жылғы 1 қаңтарда осы арақатынас **38,7%** болды) **48,6%** болды.

Бұрынғысынша, елдегі неғұрлым танымал карточкалар халықаралық төлем жүйесінің Visa International (3,1 млн. дана) карточкалары болып табылады, қазіргі уақытта осы карточкаларды елдің экономикалық белсенді халықтың **39,1%** пайдаланады.

2006 жылы қазақстандық эмитенттердің төлем карточкаларын пайдалана отырып жүргізілген транзакциялар көлемі 2005 жылмен салыстырғанда, тиісінше, **34,2% және 46,1%** ұлғайып, **1,2 трлн. теңге сомаға 66,4 млн. транзакция болды.**

Бұл ретте қолма-қол ақша беру бойынша транзакция 1,1 трлн. теңге сомаға 58,7 млн. транзакция, ал қолма-қол жасалмайтын төлемдер бойынша – 130,8 млрд. теңге сомаға 7,6 млн. транзакция болды, бұл пайыздық арақатынаста мынадай болды: саны және сомасы бойынша тиісінше **88,5% және 89,1%** қарсы **11,5% және 10,9%**.

Төлем карточкаларының сапалы дамуы талданып отырған жылы да жалғасты, атап айтқанда, қолма-қол ақша беру операциялары бойынша өсумен (**32,7% және 40,7%**) салыстырғанда қолма-қол жасалмайтын төлемдердің басымдықпен өсуі (транзакциялардың саны және сомасы бойынша тиісінше **47,1% және 112,3%**) сақталып отыр.

Айналыстағы карточкалар санының қарқынды өсуі төлем карточкаларына қызмет көрсету желісінің одан әрі дамуына ықпал етті. Төлем карточкаларын ақы төлеу үшін қабылдайтын сауда кәсіпорындары санының **54,1%-ға 7397 бірлікке дейін, сауда терминалдарының 43,2%-ға 12 150 бірлікке дейін және банкоматтардың 34%-ға 2 267 бірлікке дейін** ұлғаюы байқалды.

Бұл ретте аймақ тар бойынша 2006 жылы төлем карточкаларының нарығы мынадай түрде дамыды.

I. Қазақстанның аймақтарында төлем карточкалары нарығын дамытудың ағымдағы жай-күйі

Аймақтардағы айналыстағы карточкалар және карточка ұстаушылар санының динамикасы (Қосымшаны, 1-кестені қараңыз)

01.01.07ж. жағдай бойынша айналыстағы карточкалар саны 01.01.06ж. деңгеймен салыстырғанда 27,5% немесе 881,7 мың бірлікке ұлғайып, 4,1 млн. бірлік болды. Аймақтар бойынша карточкалардың барынша өсімі Алматы, Атырау және Қарағанды облыстарында байқалды: өсімі тиісінше 111,3%, 41,3% және 33% (5-бағанды қараңыз).

Бұл ретте елдегі карточкалардың жалпы санындағы төлем карточкаларының едәуір үлесі Алматы қаласына – 19,8%, сондай-ақ Қарағанды және Шығыс Қазақстан облыстарына – тиісінше, 11,9% және 8,3% тиесілі (4-бағанды қараңыз).

Карточкаларды ұстаушылар саны 01.01.07ж. жағдай бойынша 2006 жылғы тиісті кезеңмен салыстырғанда 27,4% ұлғайып, 3,9 млн. адам болды. Сондай-ақ айналыстағы карточкалар сияқты аймақтар бойынша ұстаушылардың көбірек өсімі Алматы, Атырау және Қарағанды облыстарында байқалды: өсуі, тиісінше 106,6%, 35,5% және 36,8% (10-бағанды

қараңыз). Бұл ретте төлем карточкаларын ұстаушылардың көбірек үлесі Алматы қаласында (қазақстандық ұстаушылардың жалпы санының 19%), сондай-ақ Қарағанды (12,2%) және Шығыс Қазақстан облыстарына (8,5%) шоғырланған (9-бағанды қараңыз).

Аймақтардағы айналыстағы карточкалар және карточка ұстаушылар саны бойынша Алматы қаласындағы, Қарағанды және Шығыс Қазақстан облыстарындағы көбірек үлесі мынадай объективті себептерге байланысты болды. Біріншіден, осы аймақтар елдің экономикалық жағынан дамыған аймақтары (5-кестені қараңыз), әрі халық көп қоныстанған аймақтар болып табылады: елдегі халықтың жалпы санының тиісінше 8,2%, 5,9% және 4%. Бұдан басқа, осы аймақтарға төлем карточкаларына қызмет көрсетуге арналған неғұрлым тармақталған жабдықтар желісі тиесілі (банкоматтар, сауда терминалдары және т.б., 2-кестені қараңыз).

ға қатысты Төлем карточкаларына қызмет көрсетуге арналған неғұрлым тармақталған жабдықтар желісінің аймақтар бойынша динамикасы (Қосымшаны, 2-кестені қараңыз)

2006 жылы айналыстағы карточкалар және аймақтардағы карточка ұстаушылар санының одан әрі өсу жағдайларында **төлем карточкаларына қызмет көрсетуге арналған жабдықтар желісінің (сауда терминалдары және банкоматтар) және елдің барлық аймақтарында төлем карточкаларын ақы төлеуге қабылдайтын сауда нүктелері желісінің айтарлықтай кеңеюі байқалады.**

01.01.07ж. жағдай бойынша терминалды жабдық желісіне **12 150 сауда терминалы, 2 267 банкомат және 7 397 сауда нүктесі** ұсынылды. 2006 жылғы тиісті деңгеймен салыстырғанда сауда терминалы санының **43,2%**, банкоматтардың **34%** және төлем карточкаларын ақы төлеуге қабылдайтын сауда нүктелерінің **54,1%** ұлғаюы байқалады.

Аймақтарда банкоматтар желісінің дамуы

2006 жылы елдің аймақтарында қолданыстағы банкоматтар желісінің жоспарлы кеңеюі байқалады. 2005 жылмен салыстырғанда банкоматтар өсімі **34%** болды, бұған аймақтардағы айналыстағы карточкалардың және карточка ұстаушылардың ұлғайып жатқан санына қызмет көрсету қажеттілігі себепші болды.

Бұл ретте талданылып отырған жылы банкоматтар өсімі (**34%**) қарқынының төлем карточкаларын ұстаушылардың өсу қарқынынан (**27,4%**) жоғары болу фактісін атап өткен жөн, бұл орта есеппен **1 карточка ұстаушыға тиесілі банкоматтардың қолданылып жүрген желісін кеңейту есебінен банктердің өз клиенттеріне қызмет көрсету сапасының жақсарғандығын** білдіреді.

Банкоматтар санының неғұрлым көбірек өсімі Алматы (121,2%), Атырау (53,5%) және Ақмола (48,9%) облыстарында байқалды (6-бағанды қараңыз). Бұл ретте банкоматтардың неғұрлым көбірек саны қазіргі уақытта төлем карточкаларын ұстаушылардың неғұрлым көбірек саны бар аймақтарға шоғырланған, жеткілікті түрде негізделген болып табылады: Алматы және Астана қалаларында – банкоматтардың жалпы санының тиісінше 21,8% және 8,4%, сондай-ақ Қарағанды және Шығыс Қазақстан облыстарында – тиісінше 11,1% және 8,2%.

Аймақтарда сауда жабдығын мен сауда ұйымдары желісінің дамуы

Тұтастай алғанда 2006 жыл аймақтарда сауда жабдығы және **қолма-қол жасалмайтын төлемдерді жүзеге асыруға арналған сауда нүктелерін желілерінің едәуір кеңею қарқынының сақталуымен** сипатталады. Осы жағдай өз кезегінде төлем карточкалары бойынша қолма-қол жасалмайтын транзакциялар санының және көлемінің айтарлықтай өсіміне ықпал етті.

Төлем карталары бойынша қолма-қол жасалмайтын төлемдердің дәл осындай екпінмен дамуын туғызған негізгі факторлардың бірі елдің барлық аймақтарында кеден

бекеттерінде орнатылған «Қазақстан Халық Банкі» АҚ POS-терминалдарын пайдалану арқылы қолма-қол жасалмайтын әдіспен барлық кеден төлемдерін аудару болып табылады¹³.

Сауда жабдығы

2006 жылы сауда терминалдары санының өсімі 43,2% болды. Сауда жабдығы санының ұлғаюы елдің барлық аймақтарында байқалды, оның ішінде ең көп өсімі Атырау (125,9%), Қызылорда (83,8%), Алматы (78,9%) және Павлодар (75,2%) облыстарында қалыптасты (3-бағанды қараңыз).

Төлем карточкалары бойынша қолма-қол жасалмайтын төлемдерді жүзеге асыруға арналған неғұрлым қолайлы жағдайлар Алматы және Астана қалаларында – сауда жабдығының жалпы санының 33,7% және 10,1%, сондай-ақ Қарағанды және Шығыс Қазақстан облыстарында – тиісінше 7,8% және 7,7% қалыптасты.

Сауда жабдығының ең аз саны Алматы, Қызылорда облыстарында орналасқан – сауда жабдығының жалпы санының тиісінше 1,3% және 1,6%. Осы жағдай, біздің пікірімізше, негізінен карточка ұстаушылар санының аз болуына, осы аймақтардағы ең төменгі үлесіне, сондай-ақ аймақтардағы халық кірісінің төмен болуына байланысты.

Төлем карточкаларын ақы төлеуге қабылдайтын сауда нүктелері

Талданатын жылы сауда нүктелері санының өсімі 54,1% болды. Сауда нүктелерінің қолданыстағы желілері дамуының маңызды аспектісі оның елдің барлық аймақтарындағы айтарлықтай кеңеюі болып табылады. Мәселен, сауда нүктелері желілерінің барынша кеңеюі Алматы (өсуі 150%), Атырау (өсуі 143,3%), Павлодар (өсуі 123,7%), Қызылорда (өсуі 116,1%) және Оңтүстік Қазақстан - 112,9% облыстарында байқалады (12-бағанды қараңыз).

Үлесі бойынша сауда нүктелерінің ең көп саны Алматы, Астана қалаларында, сондай-ақ Шығыс Қазақстан және Қарағанды облыстарында орналасқан – елдегі сауда нүктелерінің жалпы санының тиісінше, 33,1%, 10,7%, 7,7% және 7,3%. Ең азы – Алматы және Қызылорда облыстарында: елдегі сауда нүктелерінің жалпы санының 0,7% және 1,6%.

Төлем карточкалары бойынша транзакциялардың саны мен көлемінің аймақтар бойынша динамикасы (Қосымшаны, 3, 4 және 5-кестелерді қараңыз)

3 және 4-кестелерде көрсетілгендей, 2006 жылы төлем карточкаларын пайдалана отырып жүргізілген транзакциялардың жалпы көлемі 2005 жылмен салыстырғанда 46,1% ұлғайып, 1,2 трлн.теңге¹⁴ болды. Транзакциялардың талданатын кезеңдегі саны 66,4 млн.транзакция деңгейінде қалыптасты және 34,2% ұлғайды.

Біз атап өткендей, 2006 жылы қолма-қол ақшаны алу операцияларымен салыстырғанда қолма-қол жасалмайтын төлемдер бойынша транзакциялардың саны мен көлемдерінің мынадай басымдықпен өсуі байқалады: қолма-қол жасалмайтын төлемдер бойынша **47,1% және 112,3%** өсуіне қарсы қолма-қол ақшаны алу операцияларының ұлғаюы **32,7% және 40,7%**. Осы жағдай тауарлар және қызмет көрсетулер үшін қолма-қол жасалмайтын төлемдерді жүзеге асыру кезінде карточка ұстаушылардың оларды пайдаланудың өсу пайдасына басымдықтың өзгертіндігін білдіретін болғандықтан **төлем карточкалары нарығының сапалы дамуын көрсетеді.**

Бұл ретте қолма-қол жасалмайтын төлемдер 130,8 млрд.теңге сомаға 7,6 млн. бірлік деңгейінде қалыптасты (3-кестені қараңыз).

¹³ «Қазақстан Халық Банкі» АҚ және Кеден Комитеті кеден төлемдерін банктің сауда терминалдары арқылы жүргізу жөніндегі бірлескен бағдарламасын іске қосты. 2006 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша елдің барлық аймақтарындағы кеден бекеттеріне сауда жабдығының 127 бірлігі орнатылды. Қазіргі уақытта «Қазақстан Халық Банкі» АҚ төлем карточкалары бойынша көрсетілген сауда терминалдары арқылы елдің барлық 16 аймағында кеден төлемдері жүзеге асырылады. Осы қызмет түрлерін халықаралық төлем жүйелерінің карточкалары бар басқа қазақстандық банктердің карточка ұстаушылары пайдаланады.

¹⁴ Аймақтарға қатысты бөлігіндегі төлем карточкалары бойынша транзакциялардың саны мен көлем бойынша мәліметтерге қазақстандық төлем карточкаларын ұстаушылардың шетелде жүзеге асырылған транзакцияларының көлемі бойынша деректер қосылмайды. Осындай себеп бойынша осы сома қазақстандық эмитенттердің төлем карточкалары бойынша транзакциялардың жалпы көлемінен аз.

Кестеде көрсетілгендей талданатын жылы **қолма-қол жасалмайтын төлемдер көлемінің елеулі ұлғаюы** Алматы және Солтүстік Қазақстан облыстарын қоспағанда, елдің барлық аймақтарында байқалады (6-бағанды қараңыз).

Қолма-қол жасалмайтын транзакциялар саны бойынша Қарағанды облысын қоспағанда, олардың айтарлықтай ұлғаюы байқалады (5-бағанды қараңыз).

Аймақтарға қатысты бөлігінде, бұрынғысынша, төлем карточкаларын пайдалана отырып қолма-қол жасалмайтын төлемдер бойынша операциялардың елеулі үлесі Алматы қаласына тиесілі, бұл елдегі сауда жабдығының тармақталған желілерінің болуымен және қала халқының төлем карточкаларын пайдалану жоғары мәдениетінің болуымен түсіндіріледі. 2006 жылы Алматы қаласында жүзеге асырылған қолма-қол жасалмайтын төлемдер бойынша операциялардың үлесі төлем карталары бойынша қолма-қол жасалмайтын төлемдердің жалпы ағынында **төлемдердің көлемі бойынша – 40,2%** және **транзакциялар саны бойынша – 48,9%**, демек төлем карточкалары бойынша барлық қолма-қол жасалмайтын транзакциялардың жартысы Алматы қаласында өтеді.

Үлеске қатысты бөлігінде қолма-қол жасалмайтын төлемдердің ең көп көлемі Астана қаласында, Павлодар, Батыс Қазақстан және Атырау облыстарында жүргізілді: қолма-қол жасалмайтын төлемдердің жалпы көлемінің тиісінше, 8,2%, 8,8%, 5,6% және 5,5%. Қолма-қол жасалмайтын төлемдердің ең аз көлемі Жамбыл (1,1%), Шығыс Қазақстан және Маңғыстау (1,6%-дан) облыстарында жүргізілді.

Қолма-қол жасалмайтын төлемдердің ең көбі Астана қаласында және Қарағанды облысында жүзеге асырылды – тиісінше 10,5% және 9,3%. Ал ең азы Солтүстік Қазақстан (1,7%), Батыс Қазақстан (1,8%) және Алматы облыстарында (1,9%) болды.

Төлем карточкаларын қолма-қол жасалмайтын есеп айырысуларда пайдаланудың елеулі өскен белсенділігі карталар бойынша қолма-қол жасалмайтын төлемдердің бөлшек тауар айналымының жалпы көлемінде карталар бойынша төлемдердің көлемі үлесі өткен жылы 4,7%-дан 8,4%-ға дейін айтарлықтай ұлғайғандығын көрсетеді (4-кестені қараңыз).

Төлем карталары бойынша қолма-қол жасалмайтын төлемдердің бөлшек тауар айналымының жалпы көлемінде үлесінің ұлғаюы іс жүзінде елдің барлық аймақтары бойынша байқалады. Бұл ретте олардың ең көп өсімі Атырау (өсуі 14,2 пайыздық тармақ), Батыс Қазақстан (10,6 пайыздық тармақ) және Павлодар (10,4 пайыздық тармақ) облыстарында (4-кестенің 5 және 6-бағандарын қараңыз) қалыптасты.

Қолма-қол ақшаны беру бойынша операциялар 2006 жылы – 1,1 трлн.теңге деңгейінде қалыптасты және 2005 жылғы осындай кезеңмен салыстырғанда тиісінше 40,7% және 32,7% ұлғайып, 58,8 млн. бірлік болды (5-кестені қараңыз). Осы төлемдердің үлесі төлем карточкалары бойынша операциялардың жалпы көлемінде бұрынғысынша жоғары және көлемі бойынша – 89,1% және саны бойынша – 88,5% (қолма-қол жасалмайтын төлемдердің үлесіне тиісінше 10,9% және 11,5% тиесілі) болды.

Бұл ретте аймақтар бойынша қолма-қол жасалмайтын төлемдерге қарағанда қолма-қол ақша беру бойынша операциялар көлемін бөлу неғұрлым қалыпты екендігін атап өткен жөн. Осы жағдай аймақтарда төлем карточкасы бұрынғысынша, негізінен қолма-қол ақшаны алу үшін пайдаланылатын фактімен түсіндіріледі және тиісінше аймаққа қатысты бөлігінде қолма-қол ақшаны алу көлемін дифференциациялау аймақтағы айналыстағы карточкалардың санына және орташа айлық жалақы деңгейіне ғана байланысты.

Қолма-қол ақшаны алу бойынша операциялардың негізгі үлесі төлемдердің көлемі бойынша – 28% және саны бойынша – 20,8% Алматы қаласына тиесілі.

Сонымен қатар **транзакциялардың көлемі бойынша** операциялардың ең көп үлесі Астана қаласына (9,2%), Қарағанды (7,7%), Шығыс Қазақстан (7,3%) және Маңғыстау (7%) облыстарына тиесілі. **Транзакциялардың саны бойынша** операциялардың ең көп үлесі Қарағанды (10,2%), Шығыс Қазақстан (9,5%) облыстарында және Астана қаласында – 8,7% қалыптасты. Осылайша, төлем карталары бойынша ақша алу бойынша операциялардың ең

көп ағыны карточка ұстаушыларының саны көбірек, сондай-ақ орташа айлық кірісінің деңгейі жоғары аймақтарға тиесілі.

Бұл ретте қолма-қол ақша беру бойынша операциялардың ең көп өсімі Алматы облысында байқалды: саны бойынша – 88,4% және көлемі бойынша – 126,7% (5 және 6-бағандарды қараңыз), бұл аймақтағы талданатын кезеңдегі төлем карточкалары санының ең көп өсуіне байланысты болды.

II. Қазақстанның аймақтарында төлем карточкалары нарығын дамытудың тиімділігін талдау

Жоғарыда көрсетілген төлем карточкалары нарығын дамытудың тиімділігін талдау аймақтарда төлем карточкалары нарығын дамыту тиімділігінің анық бейнесін көрсетпейді. Бұл жағдай төлем карточкаларының даму дәрежесіне байланысты белгілі бір қалыптасқан экономикалық алғышарттардың болу фактісімен түсіндіріледі.

Аймақтарда төлем карточкалары нарығын дамытудың тиімділігін нақтырақ түсіну үшін мынадай негізгі факторларды талдаймыз:

✓ аймақтың экономикалық даму деңгейі және ондағы халықтың әлеуметтік қамтамасыз етілуі;

✓ аймақтағы төлем карточкалары нарығының қолданылып жүрген инфрақұрылымы (карточка ұстаушылардың орта есеппен 1 сауда жабдығына арналған саны), сондай-ақ төлем карточкаларын қолма-қол жасалмайтын есеп айырысуларда пайдалану тиімділігі (1 ұстаушыға есептегенде);

✓ аймақтағы халықты төлем карточкалары нарығына тарту дәрежесі;

2006 жылғы Қазақстандағы аймақтардың
экономикалық дамуының қысқаша көрсеткіштері

5-кесте

Облыс (қала) атаулары	Өнеркәсіптік өндіріс көлемі, млрд.теңге			Орташа айлық жалақы, мың мың теңге			Бөлшек тауар айналымының көлемі, млрд.теңге		
	2005ж.	2006ж.	өсім, %	2005ж.	2006ж.	өсім, %	2005ж.	2006ж.	өсім, %
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
ҚР бойынша барлығы, оның ішінде	5 124,1	6 432,5	25,5	36,5	42,5	16,3	1 313,0	1 561,6	18,9
Ақмола	67,5	100,1	48,2	25,0	28,9	15,8	23,4	27,9	19,4
Ақтөбе	476,4	545,3	14,5	36,4	41,0	12,5	80,6	85,5	6,1
Алматы	175,2	211,6	20,8	26,5	31,1	17,3	27,5	30,8	12,2
Атырау	1 059,7	1 222,5	15,4	66,2	78,6	18,7	20,9	24,8	18,3
Шығыс Қазақстан	263,9	399,1	51,2	29,5	34,5	17,0	133,3	150,2	12,7
Жамбыл	75,3	78,3	4,0	25,3	28,4	12,1	20,6	25,6	24,0
Батыс Қазақстан	499,2	592,4	18,7	38,5	40,8	6,0	50,5	59,5	17,8
Қарағанды	513,0	717,2	39,8	31,2	38,0	21,8	147,5	164,1	11,2
Қостанай	180,2	173,9	(-)3,5	28,5	33,8	18,9	38,5	43,9	13,9
Қызылорда	305,3	504,2	65,1	33,4	36,2	8,4	17,1	20,6	20,4
Маңғыстау	704,8	965,0	36,9	60,9	68,3	12,1	15,1	15,6	3,5
Павлодар	310,2	346,3	11,6	37,2	38,7	4,0	49,0	59,4	21,2
Солтүстік Қазақстан	37,1	42,7	15,1	25,7	28,0	9,0	26,6	27,7	4,1
Оңтүстік	142,5	139,3	(-)2,3	25,4	28,1	10,6	40,1	44,0	9,6

Қазақстан									
Алматы қаласы	234,0	293,6	25,5	52,0	62,3	19,8	545,2	678,4	24,4
Астана қаласы	58,0	77,0	32,7	52,0	60,9	17,2	77,0	103,7	34,5

Кестеде көрсетілгендей, 2006 жылы елдегі өнеркәсіп өндірісінің көлемі 2005 жылмен салыстырғанда 25,5% ұлғайып, 6 432,5 млрд. теңге болды.

Өнеркәсіп өндірісі көлемінің ең көп өсімі 2006 жылы Қызылорда және Шығыс Қазақстан облыстарында байқалды: өсуі тиісінше 65,1% және 51,2% (3-кестені қараңыз). Өнеркәсіп өндірісі көлемінің төмендеуі Қостанай және Оңтүстік Қазақстан облыстарында байқалды – тиісінше 3,5% және 2,3%.

Елдің өнеркәсібі барынша дамыған аймақтары мыналар болып табылады: Атырау (аймақтың үлесі елдің өнеркәсіп өндірісінің жалпы көлемінің 19% құрайды), Маңғыстау (15%), сондай-ақ Қарағанды (11,2%), Батыс Қазақстан (9,2%) және Ақтөбе (8,5%) облыстары. Өнеркәсіптік тауарлар және қызмет көрсету өндірісінің ең аз көлемі Солтүстік Қазақстан облысындағы (0,7%), Астана қаласындағы (1,2%), сондай-ақ Жамбыл (1,2%) және Ақмола облыстарындағы кәсіпорындарға тиесілі (1,6%).

Бөлшек тауар айналымының көлемі 2006 жылы 2005 жылмен салыстырғанда 18,9% ұлғайып, 1 561,6 млрд. теңге болды. Талданатын кезең ішінде бөлшек тауар айналымы көлемінің ең үлкен өсімі Алматы және Астана қалаларында (24,4% және 34,5%), сондай-ақ Жамбыл облысында – 24% қалыптасты (9-бағанды қараңыз).

Бұл ретте елдегі бөлшек көлемінің ең көп үлесі Алматы қаласына (бөлшектің жалпы көлемінен 43,4%), сондай-ақ Қарағанды (10,5%), Шығыс Қазақстан (9,6%) және Ақтөбе облыстарына тиесілі (5,5%).

Бөлшектің ең аз көлемі Маңғыстау (1,0%), Қызылорда (1,3%), Жамбыл және Атырау облыстарына (тиісінше 1,6%-дан) тиесілі.

2006 жылы елдегі орташа айлық номиналды жалақы 2005 жылмен салыстырғанда 16,3% ұлғайып, 42,5 мың теңге болды. Бұл ретте орташа айлық номиналды жалақының ең көп мөлшері Атырау (78,6 мың теңге), Маңғыстау (68,3 мың теңге), сондай-ақ Алматы және Астана қалаларының халқына (тиісінше 62,3 мың теңге және 60,9 мың теңге) тиесілі. Ең аз ақша кірістері Солтүстік Қазақстан (28 мың теңге), Оңтүстік Қазақстан (28,1 мың теңге), сондай-ақ Жамбыл және Ақмола облыстарының халқына (5-бағанды қараңыз) тиесілі.

Жоғарыда аталған аймақтардың дамуын талдау негізінде мыналарды атап өтуге болады.

Қазіргі уақытта Алматы және Астана қалаларымен қатар елде өнеркәсібі дамыған аймақтарға жатқызылған мынадай аймақтар: Атырау, Маңғыстау, Ақтөбе, Батыс Қазақстан және Қарағанды облыстары жеткілікті түрде дамып отыр. Тиісінше осы аймақтарда халықтың орташа айлық кірістерінің деңгейі жеткілікті түрде жоғары болып табылады, бұл төлем карточкаларының одан әрі дамуына жақсы алғышарт болып табылады.

Елдің ауылшаруашылық аймақтарындағы (Жамбыл, Ақмола, Солтүстік Қазақстан, сондай-ақ Оңтүстік Қазақстан облыстары) халықтың жан басына шаққандағы кірісі ең төмен. Осындай себепке байланысты төлем карточкаларын осы аймақтарда мемлекеттің төлем карточкаларын дамытуды ынталандыратын тиісті қолдауынсыз одан әрі кеңінен тарату қиын болып табылады.

Аймақтардағы төлем карточкалары нарығын дамытудың тиімділігін талдау.

Жоғарыда айтып кеткеніміздей, аймақтардағы төлем карточкалары нарығын дамытудың тиімділігін талдау үшін төлем карточкалары нарығының қолданылып жүрген инфрақұрылымының және 1 карточка ұстаушыға есептегенде қолма-қол жасалмайтын төлемдердің орташа мөлшерінің ахуалын талдаймыз.

Аймақтардағы төлем карточкалары инфрақұрылымын дамытудың тиімділігі

6-кесте

Облыстың (қаланың) атауы	Төлем карточкаларына арналған 1 жабдыққа есептелген карточка ұстаушылар саны, адам			Карточка ұстаушылар саны, мың адам	Халық саны, мың адам	<i>Карточка ұстаушы- лар саны/хал- ық санына арақаты- насы, %</i>
	сауда жабдығы	банкомат	сауда нүктесі			
	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
ҚР бойынша барлығы, оның ішінде	337	1 805	553	4 092,1	15 243,5	26,9
Ақмола	423	2 115	712	141,7	747,0	19,0
Ақтөбе	446	2 248	626	254,0	688,1	37,0
Алматы	1 110	2 449	3 250	178,8	1 605,7	11,1
Атырау	338	1 448	615	224,4	473,4	47,5
Шығыс Қазақстан	366	1 846	597	341,6	609,3	56,1
Жамбыл	663	2 389	1 003	181,6	1 002,0	18,1
Батыс Қазақстан	304	1 600	482	134,4	1 335,1	10,1
Қарағанды	513	1 935	899	485,7	902,7	53,8
Қостанай	320	1 644	539	136,5	619,4	22,1
Қызылорда	659	2 398	1 050	127,1	377,4	33,9
Маңғыстау	453	1 372	723	200,3	2 240,9	9,0
Павлодар	413	1 948	664	257,1	743,2	34,6
Солтүстік Қазақстан	370	1 825	528	100,4	662,3	15,1
Оңтүстік Қазақстан	429	2 164	715	235,9	1 429,9	16,5
Алматы қаласы	198	1 636	330	808,2	1 247,4	64,8
Астана қаласы	232	1 489	359	284,4	550,2	51,7

Кестеде көрсетілгендей, Алматы және Астана қалаларында сауда жабдығын орналастыру жайы қолайлырақ – орташа алғанда 1 сауда жабдығына тиісінше **198 және 232 карточка ұстаушы** тиесілі. Сондай-ақ қолайлы ахуал Батыс Қазақстан және Қостанай облыстарында байқалады – **304 және 320 карточка ұстаушы** (1-бағанды қараңыз).

Керісінше ұстаушылардың, 1 сауда жабдығына орта есеппен ең көп шоғырлануы елдің ақша кірісі ең аз аймақтарына: Алматы, Жамбыл және Қызылорда облыстарына тиесілі – 1 сауда жабдығына орташа есеппен алғанда, тиісінше, **1 110, 663 және 659 карточка ұстаушы**.

Аймақтарда төлем карточкаларын ақы төлеуге қабылдайтын сауда нүктелерінің болуына байланысты ахуалға келетін болсақ (3-бағанды қараңыз), онда мыналарды атап өткен жөн. Сауда жабдығы бойынша да неғұрлым қолайлы ахуал Алматы және Астана қалаларында қалыптасты – орташа алғанда 1 сауда нүктесіне **330 және 359 ұстаушы**. Сондай-ақ аса қолайлы ахуал Батыс Қазақстан облысында байқалады – орташа алғанда 1 сауда нүктесіне **482** карточка ұстаушы.

Сауда нүктелерін орналастыруға байланысты күрделі ахуал Алматы, Қызылорда және Жамбыл облыстарында қалыптасты – **3 250, 1 050 және 1 003 карточка ұстаушы** (3-бағанды қараңыз).

Жоғарыда аталған байқаулардан, аймақтарда сауда жабдығын және сауда нүктелерін орналастыру осы аймақтардағы халықты әлеуметтік қамтамасыз ету деңгейіне байланысты екендігін атап өткен жөн. Мәселен, неғұрлым қолайлы ахуал елдің қаржылық жағдайы қолайлы аймақтарында - Алматы, Астана қалаларында, Маңғыстау, Батыс Қазақстан және Ақтөбе облыстарында және т.б. байқалады. Керісінше, неғұрлым

күрделі ахуал халықтың кіріс деңгейі төмен елдің ауылшаруашылық аймақтарында байқалады.

Аймақтың халқын төлем картоткалары нарығына тарту жайы **аймақтағы халықтың ақша кірісінің деңгейі мен картоткалар нарығының осы аймақтағы даму дәрежесінің арасында тығыз байланыс бар екендігі туралы** біздің болжамдарымызды растайды.

Мәселен, төлем картоткаларын ұстаушылар болып табылатын аймақтағы халықтың ең көп саны Алматы және Астана қалаларында, сондай-ақ Қарағанды, Шығыс Қазақстан және Атырау облыстарында шоғырланған (6-бағанды қараңыз). Аймақтағы халықты төлем картоткалары нарығына тартудың ең аз пайызы Батыс Қазақстан, Маңғыстау, Алматы, Солтүстік Қазақстан облыстарында байқалады. Бұл ретте бірінші екі аймақ бойынша осы жағдай олардағы елеулі халық санына негізделген, өз кезегінде бұл қазіргі экономикалық алғышарттарды ескере отырып, картоткалардың одан әрі дамуы үшін орасан әлуетінің бар екендігін көрсетеді.

Бұл ретте орташа айлық жалақы және экономикалық тұрғыдан белсенді халықтың санына картотка ұстаушылар санының арақатынасы арасындағы **корреляция коэффициенті¹⁵ 0,83** болды, бұл аймақтағы халықты төлем картоткаларының нарығына тарту процесі мен олардың әлеуметтік қамтамасыз ету деңгейі арасындағы толық мәнді функционалды байланысының бар екендігін білдіреді.

Шын мәнінде, іс жүзінде, белгіленген деңгейден төмен емес тұрақты кірістің болуы экономикалық тұрғыдан белсенді халықты төлем картоткаларының нарығына тарту үшін басты шарттардың бірі болып табылады. Олай болмаған жағдайда, картотка иесінің оны жиі пайдаланбауынан осы картоткаларды шығару және қызмет көрсету банк үшін тиімді болып табылмайды.

Бұдан басқа, төлем картоткаларына қызмет көрсетуге арналған инфрақұрылымның даму дәрежесі мен аймақтың экономикалық тұрғыдан белсенді халқын төлем картоткаларының нарығына тарту процесі арасындағы өте тығыз өзара байланыстың болуы, біздің пікірімізше, аса маңызды болып табылады. Мәселен, сауда жабдығының саны мен төлем картоткалары санының аймақтағы экономикалық тұрғыдан белсенді халыққа арақатынасы арасындағы корреляция коэффициенті – **0,99** болды.

Аймақтарда 2006 жылы қолма-қол жасалмайтын есеп айырысуларда төлем картоткаларын пайдаланудың тиімділігі

7-кесте

Облыстардың (қаланың) атауы	Қолма-қол жасалмайтын төлемдердің орташа көлемінің мыналарға арақатынасы:		
	1 картотка ұстаушыға, мың теңге	1 сауда жабдығына, мың теңге	1 сауда нүктесіне, мың теңге
	1	2	3
ҚР бойынша барлығы, оның ішінде	32,0	10 767,2	17 685,7
Ақмола	18,9	7 985,6	13 443,1
Ақтөбе	26,9	12 004,1	16 853,0
Алматы	18,6	20 613,2	60 340,3
Атырау	31,9	10 764,3	19 582,1
Шығыс Қазақстан	6,1	2 243,3	3 663,0
Жамбыл	8,3	5 483,8	8 301,5

¹⁵ Корреляция коэффициенті зерттелетін объектілер арасындағы тығыз байланысты көрсетеді және осы арқылы тәуелді айнымалының тәуелсіз айнымалыға ықпал ету дәрежесін көрсетеді.

Батыс Қазақстан	54,3	16 500,6	26 140,7
Қарағанды	13,4	6 891,6	12 073,1
Қостанай	42,8	13 668,7	23 069,4
Қызылорда	21,8	14 346,1	22 882,6
Маңғыстау	10,6	4 812,3	7 678,8
Павлодар	44,7	18 486,0	29 711,3
Солтүстік Қазақстан	47,8	17 716,7	25 269,6
Оңтүстік Қазақстан	13,1	5 611,5	9 352,5
Алматы қаласы	65,1	12 852,0	21 474,2
Астана қаласы	37,7	8 735,4	13 516,1

Кестеде көрсетілгендей орташа алғанда 1 карточка ұстаушыға тиесілі қолма-қол жасалмайтын төлемдердің ең көп көлемі Алматы қаласында (65,1 мың теңге), сондай-ақ Солтүстік Қазақстан, Павлодар облыстарында байқалады, тиісінше 47,8 мың теңге және 44,7 мың теңге (1-бағанды қараңыз).

Бұл ретте егер Алматы қаласы бойынша осы факт қолма-қол жасалмайтын төлемдерді жүзеге асыруға арналған жабдық желісі мен сауда нүктелерінің кең таралуымен және карточкаларды қолма-қол жасалмайтын есеп айырысуларға пайдаланудың салыстырмалы түрде жоғары мәдениетіне байланысты болса, жоғарыда көрсетілген басқа аймақтар бойынша бұл «Қазақстан Ұлттық Банкі» АҚ-ның сауда жабдығын пайдалану арқылы барлық кедендік төлемдердің қолма-қол жасалмайтын әдіске ауысуымен байланысты болды.

Қолма-қол жасалмайтын есеп айырысуларда карточкаларды барынша аз пайдалану Шығыс Қазақстан және Жамбыл облыстарында (тиісінше 6,1 мың теңге және 8,3 мың теңге) байқалады.

Осындай ахуал орташа алғанда 1 сауда жабдығына тиесілі қолма-қол жасалмайтын төлемдер бойынша да байқалады. Төлемдердің ең көп көлемі Алматы (20,6 млн.теңге), Павлодар (18,5 млн.теңге) және Солтүстік Қазақстан облыстарында (17,7 млн.теңге, 2-бағанды қараңыз) байқалады.

Бұл ретте орташа айлық жалақы мен 1 сауда жабдығына тиесілі қолма-қол жасалмайтын төлемдер көлемінің арақатынасы арасындағы **корреляция коэффициенті 0,86 болды**, бұл аймақтағы халықтың кіріс деңгейінің және төлем карточкаларын қолма-қол жасалмайтын есеп айырысуларда пайдалану дәрежесінің арасындағы елеулі байланыстың бар екендігін растайды.

Шын мәнінде, практикада, кіріс деңгейі төмен болған кезде, карточка ұстаушылар карт-шотқа ақша түскеннен кейін-ақ бірден карточкадағы ақша қалдығын алуға тырысады. Қолма-қол жасалмайтын есеп айырысуларда төлем карточкаларын ай сайынғы кірісі орта деңгейден жоғары ұстаушылар пайдаланады.

Тұтастай алғанда, жоғарыда баяндалғандарды ескере отырып, мыналарды атап өтуге болады.

Аймақтарда төлем карточкалары нарығының дамуы елеулі дәрежеде аймақтағы халықтың ақшалай кірісінің деңгейімен айқындалады. **Бұл ретте төлем карточкаларын дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасайтын, белгілі бір ынталандыру шараларын іске асырмай төлем карточкаларын пайдаланудың айтарлықтай өсуіне қол жеткізу өте қиын.**

Осыған байланысты Ұлттық Банктің Қазақстан Республикасының Үкіметімен бірлесіп іске асыратын шараларының ерекше мәні бар.

Атап айтқанда, төлем карточкалары нарығының инфрақұрылымын дамытуға арналған қолайлы жағдайлар жасау мақсатында Ұлттық Банк Үкіметпен бірлесіп меншікті өндірістік қажеттікке пайдалану үшін немесе оны кейіннен қаржы лизингіне беру үшін әкелінетін, төлем карточкаларына қызмет көрсетуге арналған импортталатын жабдықты ҚҚС-нн босатуды көздейтін нормативтік құқықтық актілер пакетін қабылдады.

Бұдан басқа, аймақтарда терминалды жабдық желісінің тікелей өсуіне «Қазақстан Республикасының аумағында сауда операцияларын (қызмет көрсетуді) жүзеге асыру кезінде төлем карточкаларын пайдалана отырып төлемдерді қабылдауға міндетті сауда (қызмет көрсетуші) ұйымдардың санаттарын бекіту туралы» Үкіметтің қаулысында көзделген іс-шараларды тәжірибеде іске асыру ықпал етеді.

Жоғарыда айтылғандар негізінде Қазақстанның барлық аумағында төлем карточкаларын пайдалану аясын одан әрі кеңейту мақсатында төлем карточкаларын бірлесіп дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасауға бағытталған Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Ұлттық Банкінің келісілген саясатын жүргізу практикасынодан әрі жалғастыру қажет екендігін атап өткен жөн.

ҚАРЖЫ СЕКТОРЫ ДАМУЫНЫҢ ЖАЙ-КҮЙІ ЖӘНЕ КЕЛЕШЕГІ

Шетел капиталының әкелінуі – аймақтың экономикалық әлуетінің өсу көзі
(Солтүстік Қазақстан облысының 2006 жылғы сыртқы экономикалық қызметіне талдау)

Ысқақова Ж.Б., Ыдырысова К.Н.,
«Ұлттық Банк» ММ-нің Солтүстік Қазақстан филиалының экономикалық талдау және
статистика бөлімінің бас маман-экономистері

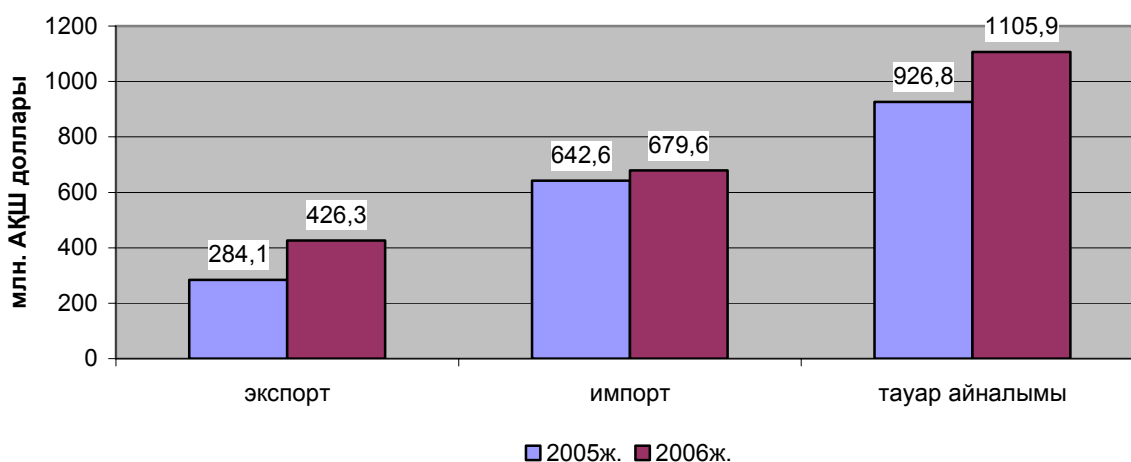
Кәсіпорындарының сыртқы экономикалық қызметі халықаралық экономикалық интегралдауының дамуында үлкен роль атқарады. Оның дамуына көп кәсіпорындарға, сыртқы саудаға қосылуда, пайдалы кредиттерді табуға, сапалы және арзанырақ шикізат және тауарды алуға мүмкіндік беретін валюталық режимді ырықтандыру себепші болды. Шетел капиталының әкелінуі аймақтың экономикалық өсуіне жағымды әсер ететін кәсіпорындардың және фирманың негізгі капиталының жинақталуына ықпал етеді.

Солтүстік Қазақстан облысы Транссібір темір жолы мен облысты Қазақстанның басқа аймақтарымен және Ресей Федерациясының Қорған, Түмен, Омбы қалаларымен қосып тұрған төрт автомагистральдің қиылысында орналасқан. Бұл аймақтың сыртқы экономикалық қызметінің дамуы үшін тиімді геосаяси құрамдас болып табылады.

Ресейдің үш ірі өндірісі дамыған облыстарына шекаралас орналасуы облыстың сыртқы сауда айналымының жартысын Ресей Федерациясымен тауар айналымы құрайтындықтан облыстың сыртқы экономикалық қызметіне елеулі әсерін тигізеді. Аймақтың барлық импортының 81,7%-ын Ресейден әкелінген тауарлар құрайды.

Кеден органдарының деректері бойынша 2006 жылы Солтүстік Қазақстан облысының сыртқы тауар айналымы 2005 жылмен салыстырғанда 179,1 млн. АҚШ долларына өсіп, 1105,9 млн. АҚШ доллары болды. Сыртқы сауда айналымы көлемінің басым көпшілігі, бұрынғысынша, импорттық операциялар – 679 млн. АҚШ доллары (61,4%) болып қала береді. Бұл ретте импорттың өсуі 2005 жыл бойынша 105,8%-ды құрады. Экспорт 150%-ға өсіп, 426 млн. АҚШ долларын құрады. 2006 жылы импорттың экспорттан асып түсуі 253 млн. АҚШ долларын (2005 жылы – 358 млн. доллар) құрады.

Сыртқы сауда айналымы

2006 жылы сыртқы сауда айналымының өсуі көбіне тауар экспортының екі есе өсуі (өткен жылмен салыстырғанда) есебінен болды. Оған ең алдымен астықты шет елге сататын кәсіпорындардың белсенділігіне арттырған бидай мен арпаның түсімінің жоғары болуы әсерін тигізді. 2006 жылы бидай (тұқымдық және азық түлік бидайының арпаның, рапстың)

таяу және алыс 27 шет елдерге экспортқа шығарылды. Одан кейін барлық экспорт үлесінің азаюы бойынша мұнай өнімдері, ұн, қара металдар кесегі, ІҚМ терісі және басқалары алды.

Экспортталатын мұнай өнімдерінің шығуы өзгерді. Мәселен 2005 жылы мұнай өнімдері экспортының 99%-ын (көбінесе Эстонияға) Ресейде шығарылған бензин және ЖЖМ алса, қаралып отырған кезеңде бұл үлес 65%-ды құрады. 2006 жылы экспортқа қазақстандық мұнай өнімдері шықты.

Мұнай өнімдерінің, атап айтқанда бензиннің қозғалысы соңғы жылдары Ресейден әкелініп, кейіннен елімізден Балтық жағалауындағы елдерге шығарылатын транзиттік сипатта болды. 2006 жылы Қазақстанда мұнай өнімдерін шығаруға экспорттық баж енгізілгендіктен (импорттық акцизге қоса), Ресейден импортталатын бензиннің нақты көлемі бойынша төмендеу және өткен жылғы деңгейдің небәрі 52,6%-ын ғана құрады.

2006 жылы тауарларды шет елден әкелу 2005 жылдың деңгейінен азақ асты.

Алыс шет елдерден импорттың үлесі 23,2%-дан (2005 жылы) 14,4%-ға (2006 жылы) дейін азайды. Негізгі серіктес елдер – Германия (үлесі – 5,8%), Канада (1,2%), Түркия (1,0%), АҚШ (1,0%), Польша (0,8%), Жапония (0,6%), Кения (0,3%), Қытай (0,3%).

Солтүстік Қазақстандық кәсіпкерлер 2006 жылы ТМД-ның тек үш елінен ғана (Ресейді есептемегенде) тауар әкелді: Белорустан (үлесі –2%), Украинадан (1,8%) және Өзбекстаннан (0,1%).

Әкелінетін тауарлардың ішінен құны жағынан да, бағасы жағынан да, бұрынғысынша ең көп әкелінетін мұнай өнімдері, ол барлық импорттың 45,5%-ын құрайды. Одан кейін жеңіл автомобильдер (б/п) – 5,4%, жүк автомобильдері – 1,3%. 2006 жылы сигнализациялардың электрлі дабыл қондырғылары 2005 жылмен салыстырғанда 3 есе, азық түлік өнімдері (тұздық, қыша, кетчуп) – 2 есе, ағаш материалдар - 46,1%-ға, шәй – 45,9%-ға көп әкелінді.

Солтүстік Қазақстанның шекарасынан өтетін тауарлардың экспорты мен импорты бойынша кеденде жиналған деректерден басқа, СЭҚ-қа қатысушылардың нақты қызметін резидент еместермен операциялар туралы статистикалық есептіліктен байқауға болады.

2007 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша облыс кәсіпорындарының резидент еместер алдындағы міндеттемелері – 62,6 млн. доллар болды. Барлық берешектер қаржылық емес ұйымдардың секторына жатады. Негізгі үлес салмақты сауда кредиттері бойынша берешектер – 79% (49,51 млн. доллар) алады, оның 54%-ы Ресей, , 11,7%-ы Германия серіктестеріне тиесілі (берілетін берешек).

Облыс кәсіпорындарының талаптары, 2006 жылы 2005 жылдағы секілді резидент еместердің алдындағы міндеттемелер 5 млн. АҚШ долларына жуық сомаға асты.

Несие бойынша берешек (қаржы лизингін қоса алғанда) – 19,3% (12,05 млн. доллар), басқа міндеттемелер бойынша – 1,1 млн. доллар болды.

Кәсіпорындардың тікелей инвесторлардың алдындағы берешегі 36,2 млн. доллар болды, оның 16,2 млн. доллары немесе 45%-ы АҚШ-тың алдындағы берешек.

2007 жылғы 1 қаңтарда облыс кәсіпорындарының резидент емес серіктестерге қойған талаптары – 51,2 млн. доллар болды, ол 2005 жылғы деңгейге сәйкес келеді. Барлық берешек сауда кредиттері бойынша пайда болды, оның негізгі бөлігін (70%-ға жуығын) Кипрден және 20%-ға жуығын Ресейден әкелінген тауарлар мен қызмет көрсетулер үшін аванстық төлемдер құрайды.

ҚР Ұлттық Банкі жүргізген валюталық режимді ырықтандыру саясаты бірте-бірте реттеуші функциялардың әлсіреуіне және соның салдары ретінде валюталық операциялардың тіркелу көлемінің азаюына әкеп соғуда. 2006 жылы Солтүстік Қазақстан филиалы тіркеу және хабарлау режиміне түсетін резидент еместермен 14 шарт тіркеді, ол 2005 жылдағыдан екі есе аз. 11 тіркелу куәлігі және 3 хабарлау туралы куәлік берілді.

Айналым құралдарын қаржыландыру үшін Швейцариядан, Біріккен Корольдіктен және Канададан тартылған, резидент еместерден 2006 жылы 17 млн. долларға жуық болған заем қаражаты облыс кәсіпорындарының үлкен сұранысына ие болуы одан әрі жалғасуда.

Облыстың сыртқы экономикалық қызметінің дамуында шет елдік инвесторларды негізгі капиталға тарту тиімді болды. Тіркелген шарттар бойынша 2006 жылы жалпы сомасы 4,6 млн. долларға инвестициялар тартылды. Инвестор елдер – Австрия және Виргинь (британдық) аралдары (2005 жылы облысқа инвестициялар тартылған жоқ).

Халықаралық қызмет саласының дамуы сыртқы экономикалық қызметтің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Сондықтан да 2006 жылы олардың айтарлықтай өсуі байқалады.

Халықаралық қызметтер 2006 жылы 1666 мың АҚШ доллары болды және 2005 жылмен салыстырғанда 2 еседен артық өскен.

Қызметтің мынадай түрлерін сатып алуда елеулі өзгерістер байқалды:

- әр түрлі іскерлік кәсіби және техникалық қызмет көрсетулер (оған Ресей темір жол қатынасының темір жолдарын жөндеу жатады) 959 мың Ақш доллары болып, 17,7 есеге өсті;

- Туристік қызмет көрсетулер (әріптес елдер: Ресей, Египет, Түркия, Тунис, Таиланд, Италия) 8 есеге өсіп, 143 мың АҚШ доллары болды.

КХДР серіктестеріне 30,1 мың АҚШ доллары сомасына компьютерлік қызмет көрсетілді, ол 2005 жылдан 9,4 есе көп.

43,5 мың АҚШ доллары сомасына Германиядан және Польшадан келген қайырымдылық гаранттар түріндегі ағымдағы трансферттер өткен жылмен салыстырғанда 20,7 есеге артқан.

Облыс кәсіпорындарының шет елге іссапарларының шығыстары 412,8 мың АҚШ доллары болды немесе 2005 жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда 11%-ға артқан.

Кәсіпорындардың «Жүк және жолаушы тасымалдау және басқа да көлік операциялары үшін түсімдер және төлемдер туралы» есептерінің деректері бойынша автомобиль көлігімен жүзеге асырылатын көлік қызметі облыс кәсіпорындары көрсететін қызметтің негізгі бабы болып табылады.

Көлік кәсіпорындарының экспорттық және импорттық жүктерді тасудан түскен кірістері 193,9 мың доллар болып, 2005 жылмен салыстырғанда 3 есеге өскен.

Солтүстік Қазақстан облысының сыртқы экономикалық қызметі туралы деректердің талдауы кәсіпорындардың іскерлік белсенділігінің артқанын және облысты инвестициялық тұрғыдан тартымды жасайтын және аймақтың экономикалық әлуетін өсіретін халықаралық экономикалық қатынастардың өскендігін көрсетеді.

ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ҚАРЖЫ НАРЫҒЫ: АЙМАҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕР

Банктердің аймақ экономикасының тиімді дамуындағы ролі

Құлбарақов К.А.

«ҚР Ұлттық Банкі» мемлекеттік мекемесі
Атырау филиалының директоры

Банк секторы – аймақтың экономикалық жүйесінің ажырамас бөлігі. Экономикалық тұрақсыздық жағдайында толыққанды тиімді іс әрекет жасауы, көбінесе экономикалық ортаның жай-күйіне тәуелді болатын банк саласының болуы мүмкін емес. Әлбетте, облыс экономикасының қарқынды өсуі, банк қызметтеріне сұраныстың артуына әкелді, ол бизнестің осы түрінің кеңеюіне әсерін тигізді. Бірақ, сондада банк саласының даму көрсеткіштері аймақтың өнеркәсіптік әлеуетіне сәйкес келмейді.

Қазақстанның экономикалық тұрғыдан өте қолайлы және беделді аймақтарының бірі – Атырау облысында ірі өндіруші және қайта өңдеуші компаниялар шоғырланған. Аймақтың экономикасы өнеркәсіп өндірісі көлемінің жоғарғы қарқында өсуімен сипатталады. Мәселен, облыстың өндірістік кәсіпорындары 2006 жылы қолданыстағы бағалармен 1222,5 млрд. теңгеге өнім өндірген, ол 2005 жылғы деңгейден 150,7 млрд. теңгеге артық. Еліміздің өнеркәсіп өнімінің жалпы көлемінде облыстың үлесі 19% құрайды.

Облыс бойынша бір жылда 17,2 млн. тонна мұнай және 7027,6 млн. текше метр ілеспе (жолай, бағыттас) мұнай газы алынды, ол ел бойынша мұнай және газ көлемінің 32% және 63%-ын құрайды. Өңдеуші өнеркәсіптегі өнімнің көлемі 119,4 млрд. теңгеге (елдегі жалпы көлемнің 5,1%) жетті, ол өткен жылдың көрсеткішінен 21,1 млрд. теңгеге артық.

Көмірсутекті қазбалардың көп болуы аймақ экономикасының даму болашағын олардың өңдеумен байланыстырып және оны жергілікті тауар өндірушілердің болашақта бәсекеге қабілетті болуына мүмкіндік беретін мұнай-газ кешенінің және оның инфрақұрылымын саласында іске асырылатын ірі жобалардың табысты болуына тәуелді етеді.

Барлық жүзеге асырылатын бағдарламалар бойынша инвестициялардың көлемі 2006 жылы облыс бойынша 756,6 млрд. теңгені құрады, ол 2005 жылдың деңгейінен 2,2% жоғары. Инвестициялар бойынша облыс республикада жетекші орында (ел деңгейі көлемнің 27%-ы). Олардың жалпы көлемінің басым көпшілігі жабдық, машина, құрал-сайман, мүкәммал сатып алуға, құрылысқа және үйлер мен ғимараттарды күрделі жөндеуге кетеді. Тау-кен өндіру өнеркәсібі, көлік және байланыс салалары негізгі капиталға салынған қаражатты игеру бойынша басым сипаттағы салалар болып табылады.

Ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің көлемі 2006 жылы 11 млрд. теңгені (ел көлеміндегі облыстың үлесі 1,3%) құрады, ол 2005 жыл деңгейден 16,4% жоғары.

Аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуының бағдарламаларын және мұнай өндіруші компаниялардың жергілікті тұрғындардың игілігіне бағытталған әлеуметтік бағдарламаларын іске асыру тұрғындардың әл-ауқатының деңгейін көтеру керек еді. Оған қоса облыс бойынша ең төменгі күнкөріс деңгейінің көлемі (8293 теңге) республика бойынша 2006 жылы 9966 теңге болып бірінші орында тұр. Осындай жағдайда орташа жалақы туралы да айтуға болады: 2006 жылы – 78572 теңге, ал сол кезде республика бойынша орта есеппен бар болғаны – 39599 теңге.

Сонымен қатар облыс тұрғындарының төрттен бір бөлігінің табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен, ал республиканың басқа аймақтарында бұл деңгей 7-15 пайыз көлемінде ауытқып тұрды.

Банк саласының дамуы облыстағы банк мекемелерінің статистикасы куәландыратындай, көбінесе аймақ экономикасының жай-күйімен анықталатындығы белгілі. Мәселен, ағымдағы жылдың 1 қаңтарындағы жағдай бойынша облыс аумағында 18 екінші деңгейдегі банктің филиалдар желісі бар, олардың филиалдарының және жеке үй-

жайларының жалпы саны тиісінше 25 және 43 болды. Облыс тұрғындарына ЕДБ-нің 83 айырбастау пункті қызмет көрсетті. Бұл банктің жоғарғы деңгейде қызмет көрсетуін қамтамасыз етуге мүмкіндік туғызды. Мысалы, өткен жылы облыстың айырбастау пункттері халыққа 285,2 млрд. АҚШ долларын (2005 жылдың көрсеткішімен салыстырғанда 22,6% өскен), 9,7 млн. Еуро (79,4% өскен), 114,6 млн. Ресей рублін (85,4% өскен) сатқан. Айырбастау пункттері халықтан 71,1 млн. АҚШ долларын (42,7% өскен), 2,8 млн. Еуро (16,4% өскен), 46,5 млн. Ресей рублін (90,2% өскен) сатып алған.

Облыста депозит нарығының дамуы салымдар көлемінің өсу үрдісімен сипатталды. Мәселен, екінші деңгейдегі банктер филиалдарындағы депозиттердің жалпы көлемі 2006 жылдың басынан бастап 44,8%-ға 17,4 млрд. теңгеге (республика көлеміндегі облыстың үлесі – 76,8%) дейін өсті. Жеке тұлғалар салымдарының өсу үрдісі жалғасуда, олардың көлемі облыс бойынша 42,2%-ға өсіп, 15,6 теңгеге жетті (республикалық көрсеткіштің өсу қарқыны – 76,8%).

Облыстағы банк қызметтерінің негізгі даму үрдістерінің ішінен кредиттеу көлемінің өскенін атап өтуге болады. Бұл ретте тұрғындарды кредиттеу бойынша облыстың үлесі елдегі көлемнің үлесін алмайтындығын атап өтуіміз керек.

2007 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша облыс экономикасын да берілген кредит бойынша берешек бір жылда 2 есеге өсіп, 103,9 млрд. теңге (ел көлеміндегі облыстың үлесі 2,2%-ды құрайды) болды.

Облыстың теңгемен алған кредиттері бір жылда 2,7 есеге өсіп, 64,6 млрд. теңге (ел көлемінің 2,6%) болды. Шетел валютасындағы кредиттер 1,6 есе өсіп, 39,3 млрд. теңге болды, (елдегі көлемнің 17%).

Экономикалық әлеуеті зор аймақ үшін екінші деңгейдегі банктердің филиалдары ұсынатын қызметтер көлемі облыс экономикасының бүгінгі даму сатысындағы қажеттіліктерін толық көлемде қанағаттандырмайды. Қызметтерін тұтынушылардың санын барынша көп тарту мақсатында облыс банктерінің филиалдары арасында бәсекелестік болғанмен аймақтың пайдалы қазбаларының орасан зор қорлары, негізінен шетелдік капиталдың және ұлттық компаниялардың қатысуымен игерілуде.

Филиалдары өзінің қызметтерін облыстың аумағында жүзеге асырып жатқан елдің екінші деңгейдегі банктері көп мүмкіндіктері бар аймақты кредиттеуге және соның нәтижесінде ел экономикасының тұтастай алғанда тиімді дамуына банк секторының әсерін күшейтуге көп көңіл бөлулері қажет екенін атап өтуіміз керек.

ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ҚАРЖЫ НАРЫҒЫ: АЙМАҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕР

**Валюталық режимді ырықтандыру жағдайында
валюталық бақылауды және валюталық реттеуді жүзеге асырудағы Ұлттық Банк
филиалдары ролінің көтерілуі
(ҚРҰБ Алматы қалалық филиалын мысалға ала отырып)**

Шеметова Г.Р.

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Алматы қалалық филиалының
валюталық операцияларды бақылау бөлімінің бастығы

Валюталық бақылауды және валюталық реттеуді жүзеге асыру Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің негізгі міндеттерінің бір болып табылады. Ұлттық Банктің аймақтардағы филиалдары жыл сайын көптеген функцияларды орындай отырып осы міндетті жүзеге асыруға белсене қатысуда. Бұл олардың экономикалық ролін елеулі арттырады және филиалдардың басшылары және мамандарының жоғарғы деңгейдегі кәсіби шеберліктері мен жауапкершіліктерін талап етеді.

Тәуелсіздік жылдарында Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі валюталық реттеу және валюталық бақылау мәселелері жөніндегі нормативтік базаларды жасау және жетілдіру бойынша орасан зор жұмыстар атқарды. Оның әрбір кезеңінде экономикалық ахуалды дамыту мониторингі жүргізілді және өндірісті, тауарлар экспортын дамыту және сыртқы экономикалық қызметтерді дамыту үшін оңтайлы жағдайлар жасауға мүмкіндік беретін шешімдер қабылданды. Олар қазіргі уақытта республикада валюталық режимді ырықтандыруды аяқтау кезеңінің жүргізілуін қамтамасыз етеді.

Заңнамалық базаны жетілдіру арқылы валюталық реттеу және валюталық бақылау бойынша функцияларды орындау үшін Ұлттық Банктің филиалдарына үнемі жаңа өкілеттіктер берілді. Бұл жұмыс лицензияланатын барлық операциялардың филиалдардың өкілеттігіне кіретін тіркеу немесе хабарлау режиміне көшуіне байланысты, лицензиялау режимі тоқтатылған кезден бастап 2007 жылы ерекше мәнге ие болды.

Валюталық реттеуді және валюталық бақылауды жүзеге асыру бойынша жұмыстың едәуір көлемі Ұлттық Банктің Алматы қалалық филиалында жүзеге асырылады. Бұл біздің филиалдың Алматы қаласы сияқты ірі қаржы орталығындағы жұмысының ерекшелігіне байланысты. Бұл жерде негізгі қаржы ағындары шоғырланған, барлық банк жүйесінің бас кеңселері мен филиалдар желісі орналасқан, көптеген заңды тұлғалар сыртқы экономикалық қызметтерді жүзеге асырады. Алматы қаласы банктерінің көп клиенттері көлемді мөлшерлердегі валюталық операцияларды жүргізеді, қаржылық мәмілелердің өте күрделі схемалары пайдаланылады. Бұл жағдайлар филиалдың осы бағыттағы қызметін едәуір күрделендіреді.

Филиалдың 2006 жылдың қорытындысы бойынша жұмысының көлемін талдай отырып мынадай (келесі) статистиканы (2007 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша) келтіруге болады.

1-кесте

№ р/с	Көрсеткіштің атауы	Қазақстан Республикасы бойынша саны	Алматы қаласы бойынша саны	Үлесі %
1.	Банктер	34	30	88%
2.	Банктердің филиалдары	322	31	10%
3.	Айырбастау пункттері	2942	725	25%
4.	Уәкілетті ұйымдар	867	234	27%

5.	Қолма-қол шетел валютасына бөлшек сауданы жүзеге асыруға лицензиясы бар заңды тұлғалар	22	6	27%
6.	Төлем балансы бойынша сұхбат берушілер.	10976	4500	41%
7.	Валюталық операцияларға берілген куәліктер	2660	1061	40%
8.	Төлем балансы бойынша статистикалық есептілік	34138	13890	41%
9.	Валюталық заңнаманың бұзылуы бойынша материалдар	1823	1217	67%
10.	Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер	798	399	50%
11.	Валюталық заңнаманың сақталу мәселелері бойынша тексерулер	802	178	22%

Келтірілген деректер Алматы қалалық филиалының үлесіне жұмыстың жалпы республика бойынша көлемінің 22%-дан бастап 67%-ға дейінгі үлесінің келетіндігін көрсетеді.

Валюталық бақылауды және валюталық реттеуді филиал мынадай бағыттар бойынша жүзеге асырады:

Лицензиялау

Қолма-қол шетелдік валюталармен айырбастау операцияларын лицензиялау филиалдың валюталық реттеу бойынша қызметінің ең негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Алматы қаласы бойынша қызметтің осы түріне 2007 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша 234 заңды тұлғаның лицензиясы бар. Қайтадан құрылған уәкілетті ұйымдардың құжаттарын қарау бойынша жұмыс жүргізілді. Өткен жылда қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыру жалғыз қызметі болып табылатын заңды тұлғаларды әділет органдарында мемлекеттік тіркеуге 22 рұқсат және осындай заңды тұлғалардың жарғыларына енгізілетін өзгерістер мен толықтырулар жөніндегі 26 келісім хат берілді. Жалпы уәкілетті ұйымдардың валютаның ірі сомаларын ұсына алатын және теңгемен шектелмейтін банктің айырбастау пункттерімен бәсекелесу қиын екендігін атап өтуге болады. Қазіргі уақытта банктер Алматы қаласының барлық аудандарында бөлімшелер желілерін кеңейту бойынша белсенді жұмыс жүргізіп жатыр, оларда тиісінше айырбастау пункттері де ашылады. Мысалы, банктер 2006 жылы олардың 188-ін ашты. Мүмкін сондықтан да 2006 жылы уәкілетті органдарға бар-жоғы 12 жаңа лицензия берілді және олар өз еріктерімен 24 лицензияны қайтарып берді. Филиал уақтылы есептіліктерді жинақтау үшін тиімді және жедел жұмыс жасау мақсатында 2006 жылы уәкілетті ұйымдар және банктер бойынша кураторлық жүйе енгізді, маман бекітілген тізім бойынша заңдық істерді қалыптастыруға жауап береді, сол арқылы орындаушылардың дербес жауапкершілігі артады.

Тіркеу және хабарлау

Валюталық операцияларға тіркеу куәлігін алу үшін құжаттарды қарау филиал қызметінің маңызды бағыты болып табылады. Төлем балансы бойынша сұхбат берушілердің санын және тіркеу жөніндегі көлемі есепке ала отырып, филиалда жеке бөлімше – төлем балансының статистикасы бөлімі жұмыс жасайды. 2006 жылдан бастап лицензиялау режимінің тоқтатуына байланысты банктерді есепке алмағанда, заңды тұлғалардың негізгі бөлігі тіркеу немесе хабарлау режиміне көшті. Валюталық операцияларды тіркеу және валюталық операциялар туралы хабарлау режимі бойынша ең төменгі өсуіне қарамастан осы құжаттарды беру көлемі азаяр емес. Қазір филиалға заңды тұлғалардан басқа тұрғындар да өтініш жасауда. Алматы қаласының қаржы орталығы ретіндегі өзіндік ерекшелігі төлем

балансы бойынша алымдар және есептілікті жинақтау және өндеуде де, есепті кезеңіндегі үлкен кезектер, куәліктерді алуға берілетін өтініштің көптігі (аптасына 50-ге дейін), рұқсатнамалық режим, клиенттермен жұмыс жасау үшін лайықты үй-жайлардың болмауы сияқты куәлікті берудегі белгілі бір қиындықтарын туғызуда. Осы бөлімнің мамандары қосымша, әкімшілік іс қозғау үшін себеп болып табылатын куәлік алуға уақтылы өтініш бермеу және есептілікті ұсыну бойынша заң бұзушылық деректерін анықтады. Филиал ағымдағы айдың бірінші тоқсанында ғана осындай істердің 100-ін анықтады және қарады.

Валюталық бақылау.

Бекітілген жоспарға сәйкес жыл бойы валюталық заңнаманың сақталуы мәселелері бойынша уәкілетті банктердің және уәкілетті ұйымдардың филиалдары тексерілді. Филиалдың мамандары орталық аппараттың қызметкерлерімен бірлесіп тексерулер жүргізді. ҰБ қызметкерлері жүргізген әрбір төртінші тексеру Алматы қаласында болды. Жұмыстың осы бағытында бірқатар проблемалар бар. Біріншіден, тексерудің кейбір объектілерінің алшақтығы, мамандар қажетті айырбастау пунктін табу үшін 2 сағатқа дейін уақытын жұмсауға тура келеді (әсіресе көтерме базарларда). Екіншіден, 10-ға дейін айырбастау пункті бар уәкілетті ұйымдардың болуы. Қысқа мерзімдер, тексеруге тиісті ақпарат көлемінің молдығы – бұның бәрі жұмысты қиындатады. Осыны ескере отырып филиал қызметкерлерді оқыту бойынша жұмыстарды үнемі жүргізеді, банктерді тексеру бойынша топтар құрылған, орталық аппарат әзірлеген әдістемелік нұсқаулықтар жақсы көмек көрсетуде.

Тексерулердің қорытындылары бойынша 2006 жылы әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы 22 хаттама жасалды, оның 3-еуі уәкілетті банктердің филиалы бойынша, 19-ы уәкілетті ұйымдар бойынша. Сондай-ақ шектелген ықпал ету шаралары: 12 ескерту хат, 3 бұйрық хат жіберілді, екі айырбастау пунктінің қызметі тоқтатылды. Осы шаралардың барлығы валюталық заңнама нормаларының сақталуына әсер етуі керек.

Әкімшілік өндіріс.

2006 жылы әкімшілік өндіріс көлемі едәуір жоғары болды. Автоматталған ақпараттық жүйе жақсы нәтиже берді, «ЭИББ», банктерден және кеден комитетінен келіп түскен ақпараттар орталық аппарат өндеп болған соң банктік бақылаудың жеке карточкалары түрінде филиалдарға келіп түсті. Мысалы, жылына барлығы 625 болса, ал қараша айында 100 карточка ғана келіп түсті. Өткен жылмен салыстырғанда келіп түсетін материалдар саны 14%-ға азайған, бірақ қозғалған істердің саны 13%-ға артты. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс қозғауды тоқтату деректері филиалдың проблемасы болып қала береді, бірақ бұл жерде де жағымды динамика алынды, бір жылда іс қозғауды тоқтатудың саны екі есеге азайған (91-ден 56-ға дейін). Негіздер бойынша тоқтатулардың талдауы 13 істің оқиғаның жоқтығына байланысты, 23 істің құрамының жоқтығына байланысты тоқтатылу көрсеткішінің әлі жоғары екенін көрсетті. Филиал тоқтатулардың себебін талдау бойынша жұмыс жүргізуде, осы бағыттағы тәуекелдерді барынша азайту шараларын қолдануда. Мысалы, 2006 жылдың аяғында әкімшілік істің хаттама жасағанға дейін қозғалуының мақсатқа лайықтылығы туралы мәселелерді заң қызметімен келісудің (қызметтік хатпен ресімделеді) тәртібі енгізілді, сондай-ақ бұл өзінің нәтижесін көрсеткенін айта кетуіміз керек, 2007 жылғы 1 тоқсанда бар-жоғы 1 тоқтату болды.

787 материал бойынша әр түрлі негіздерге байланысты іс қозғалған жоқ, оның 532 материал бойынша оқиға болған жоқ (68%). Бұл валюталық бақылау бойынша банк жұмыстарының айтарлықтай дұрыс еместігін сипаттайтын жоғарғы көрсеткіш. Банктерден келіп түсетін валюталық заңнаманың бұзылуы туралы ақпарат кейін расталмайды. Заңды тұлғалар қажетті құжаттарды ұсынады. Бірақ, мұндай жағдайларда банк үнемі кінәлі бола бермейді, құжаттарды өз мерзімінде ұсыну жағынан клиенттер де тәртіптілікпен ерекшеленбейді. Ақпаратты ұсынғаны үшін жауапкершілік туралы «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» ҚР кодексіне өзгерістер енгізу осы жағдайдың өзгеруіне ықпал етуі мүмкін.

2006 жылдың аяғында валюталық реттеу бойынша көптеген НҚА-ның үлкен пакетінің қабылдануына байланысты жұмыс жүргізілді. Филиал уәкілетті ұйымдар басшылары үшін

Алматы қаласының Ішкі істер департаментінің мемлекеттік қызмет, күзет және қылмыстық полициясы бөлімінің өкілдері қатысқан семинар өткізді. Өткізілген семинар туралы ақпарат қалалық телеарналарда көрсетілді.

Филиал қызметінің осы бағыты филиал мамандарына экономикалық дайындықтың болуы жөнінде талап қояды, бірақ, сонымен қатар, неғұрлым жоғары дәрежеде құқықтық дайындық та қажет. Валюталық заңнаманы, әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстің азаматтық кодекстің және басқа да НҚА-ның нормаларының талаптарын терең білмей маманға бұл жұмысты орындау мүмкін емес. Мұндай ерекше дайындықты елдегі ешқандай жоғарғы оқу орны бермейді, сондықтан осы жұмысты нақты орындау үшін кез келген маман үйренуі тиіс. Бірақ мұндай мамандарды даярлау үшін, оқыту жұмыс барысында жүргізілетіндіктен көп уақыт қажет, өздерінің лауазымдық міндетін атқара жүріп, тәжірибесі мен білімін жаңадан қабылданған қызметкерлерге үйрететін жетекші мамандардың болуы маңызды роль атқарады. Осылайша қызметкерлердің үйренуі кезінде құқықтық тәуекелдер және қызметкерлер тәуекелі өте жоғары.

Мұндай жағдайларда, біздің ойымызша филиалдың құрылымын, мәртебесін қайта қарайтын кез келді. Бұл шаралар, жүктемелер, жауапкершіліктер, жұмыс түрлерін едәуір оңтайлы бөлуге себебін тигізер еді, ал еңбекті тиісінше бағалау мықты білімді мамандарды орнықтыру да бір жақсы ынталандыру жолы болар еді.

Ұлттық Банктің Алматы қалалық филиалы, тұтастай алғанда, валюталық реттеу және валюталық бақылау бойынша негізгі қызметтерді орындауды қамтамасыз етуде, осы бағыттағы сапалы көрсеткіштерді жақсарту және тәуекелді төмендету бойынша тиімді жұмыс жүргізуде.

ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ҚАРЖЫ НАРЫҒЫ: АЙМАҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕР

**«ҚР Ұлттық Банкі» ММ Атырау филиалының валюталық
реттеу және валюталық бақылау бойынша жұмыс тәжірибесі**

А.К. Шолақов,
«ҚР Ұлттық Банкі» ММ Атырау филиалының
валюталық операцияларды бақылау бөлімінің бастығы

Филиал қызметінің негізгі түрлерінің бірі бөлшек сауданы жүзеге асыруға және қолма-қол шетел валютасымен қызмет көрсетуге лицензиялары бар уәкілетті банктердің, заңды тұлғалардың, облыс аумағында орналасқан, банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын уәкілетті ұйымдардың валюталық заңнаманы сақтауын бақылау және валюталық заңнаманың нормаларын бұзу фактілері бойынша әкімшілік іс қозғау болып табылады.

Мұндай бақылау, негізінен, валюталық операциялардың жекелеген түрлерін жүргізуге берілген лицензияларды тексеру және беру арқылы жүзеге асырылады.

Мәселен, 2006 жылы филиал 9 уәкілетті ұйымға әділет органдарында тіркелуге рұқсат, қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыруға 5 лицензия, айырбастау пункттеріне 40 тіркеу куәлігін берді.

Бұдан басқа, шаруашылық жүргізуші 21 субъектіге аяқталған операциялар бойынша капитал қозғалысымен байланысты операцияларға лицензиялар берілді.

Ұсынылған сенімхат негізінде шаруашылық жүргізуші 26 субъектіге капитал қозғалысымен байланысты операцияларды жүргізуге ҚР Ұлттық Банкінің лицензиялары берілді.

ҚРҰБ бекіткен тексеру жоспарына сәйкес, 2006 жылы бөлшек сауданы жүзеге асыруға және қолма-қол шетел валютасымен қызмет көрсетуге лицензиялары бар уәкілетті банктердің 12 филиалының, 8 уәкілетті ұйымның және 2 лицензиаттың қызметіне тексеру жүргізілді. Жаңадан құрылған 40 айырбастау пунктінің үй-жайларының техникалық жарактандырылуы тексерілді (*№1 кесте*).

№ 1 кесте

ЕДБ, пошта байланысы уәкілетті ұйымдарының, уәкілетті ұйымдардың және олардың айырбастау пункттерінің 2001 - 2006 жылдардағы саны

Атауы	2001 жыл	2002 жыл	2003 жыл	2004 жыл	2005 жыл	2006 жыл
1. Банк жүйесі	19	20	20	21	23	24
- дербес банктер	1	1	-	-	-	-
- банктердің филиалдары	18	19	20	21	23	24
2. "Қазпошта" АҚ филиалы	1	1	1	1	1	1
3. Қызметінің жалғыз түрі қолма-қол шетел валютасын айырбастау операцияларын ұйымдастыру болып табылатын уәкілетті ұйымдар	1	2	3	8	8	11
4. Айырбастау пункттері	74	76	77	83	89	108
а) банктердің	67	67	66	67	70	83
б) "Қазпошта" АҚ филиалының	5	5	5	5	5	5
в) уәкілетті ұйымдардың	2	4	6	11	14	20

Уәкілетті банктердің филиалдарын тексерген кезде мынадай ереже бұзушылықтар мейлінше жиі кездесті:

ҚР ҰБ Басқармасының 29.10.2005 жылғы № 134 қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасында валюталық операцияларды жүзеге асыру ережесінің **9-тармағы бұзылып**, валюталық шарт және орындалуын не солардың негізінде орындалуы қажет міндеттемелерді (экспортпен немесе импортпен байланысты мәмілелер бойынша) растайтын құжаттар болмаған кезде, банктің филиалы аудару жөніндегі өтініштерде :

осы ақша төлемі және (немесе) аударымы жеке тұлғаның кәсіпкерлік қызметіне лицензия, тіркеу куәлігін, хабарлама туралы куәлік алуды, мәміле паспортын ресімдеуді талап ететін валюталық операцияларды жүзеге асыруына байланысты еместігін растайтын, сондай-ақ уәкілетті банкке осы ақша төлемі және (немесе) аударымы туралы ақпаратты құқық қорғау органдарына және Ұлттық Банкке олардың талап етуі бойынша беруге рұқсат ететін жазбаларсыз жүзеге асырған.

ҚР ҰБ Басқармасының 15.11.1999 жылғы № 400 қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасында қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыру туралы нұсқаулықтың (бұдан әрі – Нұсқаулық) **64-тармағы бұзылып**, баламасы он мың АҚШ долларынан асатын сомаға қолма-қол шетел валютасын сатып алған немесе сатқан кезде тізілім журналына клиенттің аты-жөні және жеке басын растайтын құжаттың деректері жазылмаған.

Сондай-ақ Нұсқаулықтың осы тармағы бұзылып, бір күн ішінде бағам өзгерген жағдайда тізілім журналында жаңа бағам белгіленген уақытқа дейін сатып алынған және сатылған валютаның көлемі бойынша сатып алынған немесе сатылған қолма-қол шет ел валютасының аралық қорытындысы шығарылмаған.

Оның үстіне, Нұсқаулықтың **осы тармағы бұзылып**, тізілім журналында штрихпен бояу және жазбаларды түзету орын алған, тізілім журналындағы қате деректер қайта үстінен сызылып, келесі жолға кассирдің қолымен расталған дұрыс жазба жасалмаған (қате деректер үстінен сызылып, кассирдің «№ ____ жазу түзетілді» деген жазуымен расталуы тиіс, осыдан кейін дұрыс жазу жазылады).

ҚР ҰБ Басқармасының 5.09.01ж. № 343 қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасында экспорт-импорт валюта бақылауын ұйымдастыру туралы нұсқаулықтың **16-тармағы бұзылып**, банктің филиалы импорт бойынша мәміле паспортын мәміле паспортында импортердің мекен-жайы болмаса да валюталық бақылауға қабылдаған.

ҚР ҰБ Басқармасының 2.06.2000 жылғы № 1199 қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасының банктерінде клиенттердің банктік есепшоттарын ашу, жүргізу және жабу ережесінің **31-1-тармағы бұзылып**, банктің уәкілетті тұлғалары қол қою үлгілері және мөр таңбасы бар құжаттың «Банктің белгісі» бағанына бірінші не екінші қол қоюға құқығы бар тұлғалардың жеке куәліктерінің деректерін және банктің ішкі ережесімен айқындалған өзге де мәліметтерді көрсетпеген.

Тексерістердің нәтижесі бойынша филиал 2 банкке қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс қозғады. Жол берілген ереже бұзушылықтар бойынша 7 уәкілетті банктер филиалдарының, 8 уәкілетті ұйым басшысына және бөлшек сауданы жүзеге асыруға және қолма-қол шетел валютасымен қызмет көрсетуге лицензиялары бар 1 лицензиатқа алдағы уақытта валюталық заңнаманың нормаларын бұзушылыққа жол бермеу туралы жазбаша ескертулер жіберілді. Шешімдер қабылдау орталық аппараттың құзыретіне кіретін ереже бұзушылықтар бойынша материалдар, банктердің филиалдарын тексеру актілері «ҚР Ұлттық Банкі» ММ Төлем балансы және валюталық реттеу департаментіне жіберілді.

Тексерістер банктер филиалдарының бұрын жүргізілген тексерістер барысында анықталған валюталық заңнама нормаларын бұзушылықтарға жол бермеу жөнінде жұмыс жүргізіп отырғанын көрсетеді. Мысалы, келесі тексеріс кезінде бұрын анықталған қателердің қайталануы негізінен кездеспейді, ішкі құжаттардан банктер филиалдарының ереже

бұзушылықтарға жол бермеу мақсатында техникалық оқытулар жүргізетіні көрінеді, жауапты орындаушыларға тәртіптік жаза шаралары қолданылады. Дегенмен, жаңадан енгізілген өзгерістер бойынша ереже бұзушылықтар көзге түседі.

Осыған байланысты, «Валюталық реттеу және валюталық бақылау туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 2005 жылғы 17 маусымда бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланып, 2005 жылғы 18 желтоқсанда күшіне енгенін, тиісінше заңға бағынысты актілерде де өзгерістер болғанын атап өткіміз келеді. 2005 жылғы маусымнан бастап 2006 жыл бойы Ұлттық Банк филиалының қызметкерлері валюталық заңнамадағы өзгерістерді түсіндіріп, бұқаралық ақпарат құралдарында көптеген мақалалар жариялады, бірнеше рет облыстық телевидениеден және облыстық радиодан сөз сөйледі, 2006 жылдың бірінші тоқсанында екінші деңгейдегі банктердің қызметкерлерімен семинар өткізілді. Дегенмен, филиалдың осы бағытта жүргізген жұмысы тиісті нәтиже бермеді, соған байланысты екінші деңгейдегі банктер басшыларының жауапты орындаушылардың нормативтік-құқықтық актілерді өз бетінше зерделеуіне көбірек көңіл бөлуін ұсынамыз.

Жоғарыда көрсетілген жұмыстардан басқа, филиал валюталық заңнаманың нормаларын бұзу фактілері бойынша материалдарды қарайды.

2006 жылы филиал валюталық заңнама нормаларын бұзу бойынша 94 материалды қарады, 2005 жылмен салыстырғанда келіп түскен әкімшілік материалдардың саны 46,8% ұлғайған.

Шешім қабылдау үшін Ұлттық Банкке 21 материал жіберілді, олардың 16-сы бойынша 406,3 мың теңге сомаға әкімшілік өндіріп алу шарасы жүзеге асырылды, 5-еуі бойынша әкімшілік ескерту жасалды.

Филиал басшылығы 38 материал бойынша шешім қабылдады, олардың 7-еуі бойынша айыппұл түрінде 458,4 мың теңге сомаға әкімшілік өндіріп алу шарасы қолданылды, 31-і бойынша әкімшілік ескерту жасалды.

35 іс бойынша әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс қозғалған жоқ: оның ішінде 20 іс - әкімшілік құқық бұзушылықтың болмауы, 2 іс – құрамының болмауы салдарынан, 4 іс - мерзімінің өтіп кетуі, 3 іс - баламасы 10000 мың доллар соманың қайтарылмауы, 6 іс - бұрын әкімшілік жауапкершілікке тартылуы салдарынан.

Бұдан басқа, шаруашылық жүргізуші субъектілердің импорттық мәмілелер бойынша валюталық заңнаманың нормаларын бұзғаны туралы кеден органдарына 54 хабарлама жіберілді, шет елден ірі мөлшердегі ақша қаражатын қайтаруды қамтамасыз етпеген 2 заңды тұлғаға қатысты материалдар тиісті құқық қорғау органдарына жіберілді.

Ұлттық Банк немесе филиал басшысы хаттамаларды қарап, айыппұл өндіріп алу туралы шешім қабылданғаннан кейін, филиал бұл шешімдерді құқық бұзушыларға жіберіп, айыппұлдардың төленуін қадағалайды.

Тәжірибе валюталық операцияларға қатысушы резиденттердің бәрі бірдей валюталық заңнамадағы өзгерістерге дер уақытында мән бермейтінін көрсетеді.

Облыстың қолма-қол шетел валютасы нарығы.

Азаматтардың қолма-қол шетел валютасын қажет етуі жоғары деңгейде қалып отыр, бағамның төмен түсуіне қарамастан, АҚШ доллары айырбастау пункттерінің сатып алу/сату көлемінде басым валюта болып отыр.

Америкалық доллардың теңгеге қатысты ресми бағамы жыл басынан бері 6,77 теңгеге немесе 5,1 % төмендеді. Егер ол жаңа жылдың бірінші күні 133,77 теңгені құраған болса, 2006 жылғы 31 желтоқсандағы жағдайы бойынша 127,00 теңгені құрады.

2006 жылы облыстың айырбастау пункттері халыққа 285,2 млн. АҚШ долларын (өткен жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда 22,6% ұлғайды), 9,7 млн. еуро (65,6% ұлғайды), 114,6 млн. Ресей рублін (85,4% ұлғайды) сатты. Айырбастау пункттері халықтан 71,1 млн. АҚШ долларын (42,6% жоғары), 2,8 млн. еуро (16,4% жоғары), 46,5 млн. Ресей рублін (90,2% жоғары) сатып алды.

Орташа алынған сатып алу және сату бағамы 2006 жылы бір доллар үшін тиісінше 127,09 және 125,22 теңге, бір еуро үшін 160,12 және 155,87 теңге, бір Ресей рублі үшін 4,87 және 4,57 теңге болды.

Экономиканың айтарлықтай өсуіне байланысты, соңғы төрт жыл ішінде объективті үрдіс – теңгенің нығаю үрдісі байқалады.

Бұл үрдіс бір бағытта ғана емес, яғни ол нығаюға да, сол сияқты құнсыздануға да бағытталуы мүмкін. Айырбастау бағамының арасалмағын тең бөлетін шекаралар бар, олар нарықтық күштердің негізінде қалыптасады және оларды алдын ала кесіп-пішу мүмкін емес. Шын мәнісінде теңгенің нығаюының қазіргі кезде халық үшін тиімді маңызы бар, себебі халықтың кірістері номиналдық және нақты көрсетілуінде бірдей өсіп отыр.

Қазіргі кезде белгілі бір уақытта бағам күшті нығайды деп айтуға болады, бірақ бұл нығаю қолда бар резервті әлі жаба қойған жоқ. Сондықтан бұл үдеріс белгілі бір уақытқа жалғасатын болады, содан кейін барып үнемі неғұрлым тұрақты бағам кезеңі басталады.

2006 жылдың қорытындылары бойынша Қарағанды облысының экономикалық дамуы

Зейірденова А.Б.

«Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі» ММ
Қарағанды филиалының экономикалық талдау және
статистика бөлімінің бас маманы-экономисі

Бұл мақалада 2006 жылы Қарағанды аймағында қалыптасқан экономикалық ахуалдарға талдау жасалған. Тұтастай алғанда облыс бойынша азық-түлік, азық-түлікке жатпайтын тауарларға және ақылы қызмет көрсетуге бағаның өсуі байқалады. Өнімнің табиғи көлемінің индексі тау-кен өндіруші және өңдеуші өнеркәсіптегі өндіріс көлемінің ұлғаю динамикасымен сипатталады.

2006 жылғы Қарағанды облысындағы инфляцияның жалпы деңгейін сипаттайтын тұтыну бағаларының индексі Қазақстан Республикасы Статистика агенттігінің ресми деректері бойынша жылдық көрсеткішпен 107,3% болды, бұл осындай республикалық көрсеткіштен (108,4%) төмен және өткен жылғы осы көрсеткіштен (107,7%) төмен болды. Бұл көрсеткіш 2006 жылы 2005 жылға қарағанда 107,8% болды, оның ішінде азық-түлік тауарларына – 108,3%, азық-түлікке жатпайтын тауарларға – 105,0% және ақылы қызмет көрсету – 110,0% болды. Азық-түлік, азық-түлікке жатпайтын тауарлардың және ақылы қызмет көрсетудің қымбаттай түсуі тұтастай алғанда облыс бойынша тауарлар және қызмет көрсету бағасының өсуіне ықпал етті. 2006 жылғы инфляцияның динамикасымен салыстырғанда тұтыну бағасын қалыптастыруға арналған негізгі салым халыққа ақылы қызмет көрсетудің қымбаттауына ықпал етті.

Азық-түлік сегментінде 2006 жылғы қаңтар-желтоқсанда 2005 жылғы тиісті кезеңмен салыстырғанда тұтыну тауарларының барлық түрлері бойынша өсуі байқалады. Көп тұтынатын азық-түлік тауарлары бойынша тауар топтарына қатысты бөлігінде бағаның елеулі өсуі байқалады: жемістер және көкөністер (30,3%), жұмыртқа (12,0%), нан өнімдері және жарма бұйымдары (8,8%), сүт өнімдері (7,2%), ет және ет өнімдері (5,0%).

Азық-түлік тауарлары нарығының жай-күйін талдай келіп, мыналарды атап өткен жөн. Ет бағасының өсу динамикасына мынадай факторлар себепші болды: жем құнының ұлғаюы, тірі мал бағасының көтерілуі, жанар-жағар май материалдарының барлық түрлеріне бағаның өсуі және жүк тасымалдау бойынша қызмет көрсетудің қымбаттауы, ауылшаруашылық өнімін өндірушілер тарапынан сату бағасының ұлғаюы.

Сатып алуды ұйымдастыру жүйесінде баға белгілеу негізгі проблема болып қала береді. Мал шаруашылығы өнімі бағасының көтерілуінің негізгі себебі – алыпсатарлар. Бір қарағанда олар жалпы ережелер бойынша жұмыс істейтін «жабайы» көтерме нарығының құрылымын білдіреді. Делдалдар олардың дәрменсіздігін пайдалана отырып, ауыл тұрғындарының сатып алушыға ет жеткізуін оқшаулап тастады. Олардың қызмет саласы, бір жағынан, ауыл, екінші жағынан - ірі көтерме нарықтары және облыстық базарлар. Делдалдық құрылымдар тауар көлемінің 55%-на дейін сатып ала отырып, облыстың ет нарығын толығымен бақылауға алған. Делдалдардың ауыл тұрғынына төлейтін бағасы нақты нарық бағасынан 2 есе төмен. Көптеген өнім берушілер өнім өткізу нарығына өз өнімін жеткізе алмайды, алыпсатарлар ет өнімдерін көтермелеп сатып алады және облыстың сөрелерінде жасанды көтеріңкі бағамен сатады.

2005 жылғы мал азығы дақылдарының өсіп-өну кезеңінде ауа-райының қолайсыздығынан толық жиналмауының нәтижесінде жемнің қымбаттауы қазақстандық ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушілердің ет экспортының өсуіне және ішкі нарықтағы бағаның өсуіне бірден бір себеп болған, 2006 жылы мал азығы өндірісі шығындарының қымбаттауына әкеліп соқты.

Сүт өнімдері бойынша баға көрсеткішіне жанар жағар май өнімдері бағасының өсуі, сондай-ақ инфляция деңгейі елеулі әсерін тигізді.

Сонымен қатар бағаның өсуіне сүт өңдеуші кәсіпорындар сатып алатын жеке сектордағы шикі сүт бағасының өсуі себепші болды.

Бүгінгі таңда облыстың сүт өңдеуші кәсіпорындары сүт өнімдеріне деген ішкі сұраныстың шамамен 60%-н қанағаттандырып отыр, ал 40%-ы сырттан әкелінді. Ауыл шаруашылық өнімдерін қайта өңдеуінің салықтық үлесі Қазақстанда Ресейге қарағанда екі есе жоғары. Бұл Ресейден әкелінетін сүт өнімдерінің бағасымен бәсекелесудің мүмкін еместігін көрсетеді. ҚҚС-ның арқасында өзіндік құны бірдей бола тұра отандық өнімдер, Ресей өнімдерімен салыстырғанда тұтынушыға 10% қымбаттап жетті.

Жұмыртқаның қымбаттауы құс шаруашылығы кәсіпорындарының қаржылық қаражатының айналымы шектеулі болған кездегі құстарға арналған құрама жем және жемдік қоспалар компоненті құнының елеулі өсуіне байланысты. Ауыл шаруашылық өнімдерін өндірушілердің сатып алатын бағасы өсіп, жергілікті өндірушілердің көліктік шығыстары, өндірістік шығындары артып, тұтынушылық нарықтың бағасына әсерін тигізді.

Есепті кезеңде жемістер мен көкөністер бағасының шұғыл өсуі байқалды. Жемістер мен көкөністер бағасы өсуінің бірден бір себебі – ЖЖМ-ның қымбаттауы. Бағаның өсуіне, көбінесе, жоғарғы сұраныста өсімдік шаруашылығы нарығының тауарлармен толығының жетіспеушілігін пайдаланған қайта сатушылар мен делдалдар әсер етті. Тұтынушылық нарықтағы ахуалы негізгі өсімдік өнімдерінің бағасы арзандамайтындай болып қалыптасқан. Көкөністер мен жемістер бағасының өзгеруі маусымдық сипатқа ие. Жылдың басында олардың шығарылуы төмендейді, сұранысы да басқа айлардың деңгейіне қарағанда төмен. Осы қолайлы жағдайды пайдаланып жеміс-көкөніс өнімдерінің жеткізушілері мен сатушылары бағаны көтереді. Өндірістік нарықтың бұл бөлігінде нарыққа кіру мүмкіндігін шектеумен байқалатын әділетсіз бәсекелестік бар. Айналып келгенде көкөніс пен жеміс бағасының өсуі жасанды болып шығады. Сонымен қатар жазғы кезеңде керуендер шұғыл сатылуы қажет бұзылатын өнімдерді әкелді. Сондықтан да «керуендік» өнімдер көтерме бағамен сатылып, ал көтерме сатушылар оларды нарықтық бағамен сатты.

Облыста есепті кезеңде нан және жарма өнімдері бағасының өскендігі байқалды. Бағаның өсуінің серпінділігіне келесі факторлар себепші болды: Ресейден әкелінетін қара бидайдың сату бағасының өсуі, өңдеуші кәсіпорындардың бағаны өсіруі, жанар-жағар май өнімдері бағасының артуы, өнім ассортиментінің ұлғаюы, нарыққа одан да сапалы және басқа өнімнің әкелінуі.

Азық-түлікке жатпайтын тауарлар бөлігінде 2006 жылғы қаңтар-желтоқсан аралығында 2005 жылдың осы кезеңімен салыстырғанда барлық облыстардағы баға көрсеткіштері жоғары болды.

Облыс бойынша мынадай тауарлар бағасының өсуі байқалды, бензин 15,2%-ға, дизель отыны 6,5%-ға. Киім 6,7%-ға, аяқ киімнің құны 4,0%-ға қымбаттады.

Жанар-жағар май өнімдерінің нарықтағы жағдайына келсек, Қазақстан экономикасының мұнай секторына тәуелділігін ескерсек оның серпінділігі тұтынушылық нарыққа өзінің елеулі әсерін тигізеді. Соның нәтижесінде басқа тауарлар мен қызмет көрсетулер бағасының болашақта өсуі үшін елеулі инфляциялық әлеует туындайды.

Мұнай өнімдері нарығына ел ішіндегі жеткізушілер мен трейдерлердің алыпсатарлық әрекеттері, көрші Ресей нарығының ауытқуы және мұнайдың экспорттық бағасының жалпы өсуі елеулі әсерін тигізді.

Жазғы кезеңде ЖЖМ өнімдері және мұнай өнімдері бағасының өсуі – жылдан жылға болатын болжанған құбылыс. Дәл осы кезеңде аффилирленген және көтерме сауда компаниялары баға саясатын қарастыра бастайды, Павлодар мұнай өңдеу зауыты жөндеу жұмыстарының жүргізілуіне байланысты өндірістік қуаттылығын төмендетеді. Жанар-жағар май өнімдері бөлшек бағасының өсуіне көрші Ресейдегі бағаның өсуі себеп болды. Ресейлік нарықтың әсері – бұл да маңызды нақты экономикалық фактор.

Бағаның мерзімдік өзгеруі макроэкономикалық жағдайдың күшті тұрақтандырғышы болып табылады. Бензин және дизель отыны бағасы өсе бастаса басқа тауарлардың да өз құны өседі. Ал кәсіпорындар өздерінің рентабельділігін ұстап тұру үшін тауарлары мен қызметтерінің бағасын өсіруіне тура келеді. Соның нәтижесінде инфляция өседі.

Тұтынушылық баға көрсеткішіне 2006 жылғы қаңтар-желтоқсан аралығында 2005 жылғы осы кезеңмен салыстырғанда ақылы қызмет бағасының өсуі елеулі әсерін тигізді. 2005 жылдан бастап тұтынушылық баға көрсеткіші құрылымындағы ақылы қызмет тарифтерінің өсу қарқынының тауарлар бағасының арту қарқынымен салыстырғанда жоғары үрдісі байқалады. Бұл ретте тұрғын үй коммуналдық сала қызметінің едәуір қымбаттау мәселесі қала береді. 2006 жылдың қаңтар-желтоқсан аралығында тұрғын үй коммуналдық қызметтер 2005 жылдың осы кезеңімен салыстырғанда 9,8%-ға, медициналық қызметтер 3,2%-ға, жергілікті автобус көлігімен жолаушы тасымалдау қызметі 6,1%-ға, білім беру 20,2%-ға өсті. Жолаушы тасымалдаушы көлік қызметі бензин бағасының өсуі салдарынан қымбаттады.

Баға үрдісін анықтайтын және бүгінгі күнге тән нәтижеге әкелетін бірқатар құрылымдық проблемалар мен факторлар бар. Біріншіден, нарықтағы тепе-теңсіздік. Соңғы жылдары жиынтық сұраныс пен ұсыныс арасындағы тепе-теңдіктің бұзылуы байқалады. Халықтың, кәсіпорынның және мемлекеттің олардың кірістерінің артуынан туындаған сұранысының өсуі тауарлар мен қызметтерді ұсыну бағасының өсуінен асып түсті. Еңбекақының еңбек өнімділігінің өсуімен салыстырғанда қатты өсуі де инфляциялық үдерістердің артуына себепші болды. Жоғарғы әлемдік бағалар арқылы пайда болатын инфляцияның «импорты» және сыртқы нарықтағы екінші деңгейдегі банктердің сырттан қарыз алған көлемдерінің өсуінен шетелдік валютаның көп әкелінуі тұтынушылық бағаға әсер ететін маңызды факторлардың бірі болып саналады. Атап өтілген факторлар тұтынушылық нарықтағы бағаның құрылуына едәуір әсерін тигізеді. Нәтижесінде инфляцияның жоғарғы деңгейі еліміздің әлеуметтік экономикалық дамуына кері әсерін тигізеді.

Тұрғындардың жан басына шаққандағы ең төменгі күнкөріс мөлшері 2006 жылы негізгі азық-түлік өнімдерін пайдаланудың ең төменгі нормасына есептелген шамамен 8079 теңге болды.

Экономиканың нақты секторындағы бағаның өсуі жалғасуда. 2006 жылғы қаңтар-желтоқсан аралығында 2005 жылдың осы кезеңімен салыстырғанда баға өңдеуші өнеркәсіпте (37,1%), одан кейін электр қуаты, газ және су өндірісінде (7,1%) өсті. Кен өндіру өнеркәсібіндегі баға аз ғана өсті, ол 0,5%-ды құрады. Аймақтағы ауыл шаруашылығы өнімдері бағасының көрсеткіші 8,0%, құрылыста 5,2%, жүк тасымалдаудың баға көрсеткіші 3,7% болды.

Салалар бойынша кесікте өңдеуші өнеркәсіпке өндірістік өнеркәсібінің 87,8%, тау-кен өндіруге 6,4% және электр қуатын, газды және суды өндіру мен таратуға 5,8% келеді. 2006 жылы өнімнің нақты көлемінің көрсеткіші 2005 жылмен салыстырғанда электр қуатын, газды және суды өндіру мен таратудан басқа, тау-кен өндіру және өңдеу өнеркәсібі өндірістері көлемінің өсу динамикасымен сипатталады. Тау-кен өндіру өнеркәсібі өнімдерінің (жұмысының, қызметінің) көлемінің көрсеткіші 8,3%-ға, өңдеу өнеркәсібі өнімдерінің көлемі 5,0%-ға өсті. Электр қуатын, газды және суды өндіру мен тарату өнеркәсібінде өнімнің (жұмыстардың, қызметтің) нақты көлемінің көрсеткіші 2,5%-ға азайды.

Тау-кен өңдеу өнеркәсібінде 2006 жылғы қаңтар-желтоқсан аралығында 46209,0 млн. теңгеге өнім өндірілді, ол 2005 жылғы қаңтар-желтоқсан аралығындағы деңгейден 8,3% жоғары. Өндірістің артуы тас көмірдің 7,8%-ға, темір кенінің 6,4%-ға, марганец кенінің 13,0%-ға, қорғасын-қалайы кенінің 6,1%-ға артумен (кокстегіш көмірге сұраныстың артуымен және «КриворожСтальМиттал» (Украина) зауытына экспорттық жеткізудің артуымен, «ТКК Жайрем» АҚ кен орындарында есепті кезеңдегі жоспарлық көрсеткіштердің

орындалуымен «Nova Мырыш» ЖШС БК байыту фабрикасындағы өндірістік қуаттылықтың артуымен негізделген.

Өңдеу өнеркәсібінде 2006 жылғы қаңтар-желтоқсан аралығында барлығы 629595,1 млн.теңгеге өнім өндірілді, ол өткен жылдың осы кезеңдеріндегі көлемнен 5,0%-ға артық. Жалпы өңдеуші өнеркәсіп кәсіпорынның жалпы көлемінің елеулі үлесін металлургия өнеркәсібі және металдарды өңдеу (88,1%) алады. Металлургиялық және металдарды өңдеу өнеркәсібінде ағымдағы жылдың қаңтар-желтоқсан аралығындағы көлемнің нақты көрсеткіші өткен жылдың осы кезеңдерімен салыстырғанда 105,2%-ды құрады. Өсу 2005 жылғы қаңтар-желтоқсан арлығымен салыстырғанда («Миттал Стил Теміртау» АҚ-ның өнеркәсіптік агрегаттарының тұрақтануы салдарынан) тазартылған мыс 2,6%-ға, тазартылған алтын тазарту - 13,9%, тазартылған күміс (4,7 %-ға) өндірісінің артуымен негізделген.

2006 жылғы қаңтар-желтоқсан аралығында облыстың электр қуатын, газды, суды шығару және таратумен айналысатын кәсіпорындары 41429,1 млн.теңгеге өнім өндірді. 2005 жылдың осы кезеңімен салыстырғанда нақты көлемі 97,5%-ды құрды.

Облыстың ауыл шаруашылығы тауарларын өндірушілердің жұмыс нәтижесі ауыл шаруашылығы өнімдерін өсіру үрдісінің сақталғандығын көрсетеді. Облыс бойынша ауыл шаруашылығы жалпы өнімінің көлемі 2007 жылғы 1 қаңтарда ағымдағы бағамен 42279,3 млн. теңге болды, ол өткен жылдың осы кезеңінен 11,2%-ға артық.

Жалпы өнім көлемінің өсуіне малдың және құстың барлық түрінің өндірілуінің 9,3%-ға және сүттің 5,8%-ға өсуіне әсер етті. Мал шаруашылығы өнімдерінің елеулі бөлігі (89,1%) халықтың жеке қосымша қожалықтардың және шаруа (фермерлік) қожалықтарының үлесіне тиесілі. Жұмыртқа шығарудың негізгі үлесі (72,3%) ауыл шаруашылығы кәсіпорындарына тиесілі.

2006 жылғы қаңтар-желтоқсан аралығында облыстың кәсіпорындары қайта бағалауды қоса есептегенде негізгі капиталға инвесторлардың 147,3 млн. теңгесін игерді, өткен жылдың осы кезеңінің 91,3%-ын құрады. Негізгі капиталға инвестицияның басым бөлігі – 54,1%-ы жабдыққа, құрал-сайманға және мүкәммалға келеді. 2006 жылғы қаңтар-желтоқсан аралығында негізгі капиталға инвестицияның негізгі көзі шетелдік инвестициялар кәсіпорындардың, ұйымдардың және халықтың қаражаты болды. Олардың үлесіне инвестицияның жалпы үлесінің 20,1%-ы және 64,3%-ы тиесілі. 2006 жылғы қаңтар-желтоқсан аралығында облыстың орта және ірі кәсіпорындарының негізгі капиталына инвестицияның басым бөлігі өңдеуші өнеркәсіпте (37,2%) және қызметінің түріне қарай «көлік және байланыста» (27,3%) өндірілді. Есепті кезеңде облыс бойынша негізгі капиталға инвестиция Қарағанды қаласында (26,8%), Теміртау қаласында (14,7), Жезқазған қаласында (12,8%), Қазақстан-Қытай мұнай құбыры құрылысының есебінен Ақтоғай және Шет аудандарында (7,8% және 7,6%) игерілді.

Жаңа және аяқталмаған тұрғын үйлер құрылысын дамытудың 2004-2007 жылдарға арналған бағдарламаға сәйкес 2006 жылғы қаңтар-желтоқсанда тұрғын үй құрылысына өткен жылдың осы кезеңі көлемінің 111,3%-ын құрайтын 9,2 млрд. теңге бөлінді. 2006 жылғы қаңтар-желтоқсанда облыс бойынша барлығы жалпы ауданы 314,3 мың шаршы метр 2517 пәтер берілді, ол 2005 жылғы қаңтар-желтоқсанда берілген тұрғын үйлердің көлемінен 30,5% артық. 2006 жылғы қаңтар-желтоқсанда берілгендердің негізгісі Қарағанды қаласына (43,9%) тиесілі.

2006 жылғы қаңтар-желтоқсан аралығында жүк тасымалдау көлемі өткен жылдың осы кезеңіндегі көлемнен 8,2%-ға артық болып, 334703,2 мың тонна болды. Көліктің барлық түрімен жолаушыларды тасымалдау, жеке меншік тасымалдауды қоса алғанда, 2005 жылғы қаңтар-желтоқсан аралығынан 1,9% артық болатын, 1091669,4 мың адам болды. 2006 жылғы қаңтар-желтоқсанда автокөлік кәсіпорындарының тасымалдау көлемі артып, өткен жылдың осы кезеңімен салыстырғанда 15,8% құрады, коммерциялық тасымалдау 13,4%-ға артық болды, ал тасымалдаумен айналыспайтын кәсіпорындарда бұл көрсеткіш 2,7%-ға төмендеді.

2006 жылдың қаңтар-желтоқсан айларында байланыс кәсіпорындары көрсеткен қызметтердің көлемі 7967,9 млн. теңге болды, бұл 2005 жылдың қаңтар-желтоқсан айларына қарағанда 16,2% көп.

Осылайша, жүргізілген талдауды қорытындылай отырып, мынадай тұжырымдар жасауға болады. Облыстың эконмикалық дамуының оң көрсеткіштеріне қарамастан экономиканың нақты секторының кәсіпорындарында олардың қызметіне кедергі келтіретін көп проблемалар бар.

Экономиканың нақты секторы кәсіпорындарының дамуындағы ауқымды проблема өз қаражатымен жеткіліксіз қамтамасыз ету, нақты және моральдық ескірген техника мен жабдық, тозған негізгі құрал-жабдықтар, Қазақстандағымен салыстырғанда салық жүктемесі-ақ болатын шетелдік кәсіпорындардың нарықтық бәсекелестігі болып табылады. Еуропаның көптеген елдерінде тамақ өнімдерін қайта өңдеу және өткізу жөніндегі кәсіпорындар үшін ҚҚС ставкалары төмендетілген.

Облыстың өнеркәсіп кәсіпорындарының өндірісті түрлендіру, өнім ассортиментін ұлғайту және жаңа ілгері дамыған технологияларды ендіру үшін өз қаражаттары жетпейді. Екінші деңгейдегі банктер кредиттерінің кәсіпорындар үшін қиындық туғызатын сыйақы ставкалары жоғары.

Экономиканың нақты секторы кәсіпорындары мониторингінің нәтижесі бойынша Қарағанды облысында тұтастай алғанда шикізат пен материал бағасының өсу үрдісі жалғасып отыр. Есепті кезеңде пікіртерім жүргізілген кәсіпорындардың 58% бағалардың өсуін атап көрсетті. Банк кредиттерінің кәсіпорындардың инвестициялық белсенділігіне әсер етуі шамалы (12,5%) болып қалып отыр, бұл кредит беру кезінде сыйақы ставкаларының барынша жоғары болуына және кепіл мүлкінің болмауына байланысты.

Өңдеуші өнеркәсіптегі сатудың рентабельділігі экономиканың өндіруші (1,1 есе) және басқа салаларына қарағанда едәуір жоғары болып отыр, бұл өңдеуші өнеркәсіптегі үлкен инвестициялық тартымдылық үрдісінің жалғасуын растайды.

Көптеген шаруа қожалықтарының әлсіз материалдық-техникалық базасы (атап айтқанда, тұқымды топыраққа біркелкі себуді қамтамасыз етпейтін тозған техника) ортақ проблемаларын шешулері үшін шаруалардың неғұрлым ірі құрамаларға бірігу қажеттілігін көрсетті.

Қабылданған Агроөнеркәсіп кешенін дамыту тұжырымдасын іске асыру жуық арадағы 5 жыл ішінде осы саладағы істердің жайғдайын жақсартуы тиіс. Тұжырымдамада тұтастай бірқатар мәселелерді шешу көзделген – қайта өңдеу жабдығын сатып алу үшін кредиттердің қол жетімділігін қамтамасыз ету, мал өнімдерін қайта өңдеу бойынша шағын-цехтарды дамыту, жемді дайындау және қамтамасыз ету, мал сою бойынша қызмет көрсететін сервистік орталықтар желісін құру және т.с. 2006 жылдан бастап біршама қаражат құс шаруашылығын және шошқа шаруашылығын дамытуға бағытталады.

Бәсекеге қабілетті экономиканы құру үшін тауарлар мен қызмет көрсетулер өндірісінің тиімділігін арттыруды ынталандыру мақсатында салық заңнамасын жетілдіру, энергия мен материал сақтайтын технологияларды ендіруді ынталандыратын заңнамалық және тарифтік жағдайлар жасау, ауыл шаруашылығы өндірісінің өнімділігін арттыру және отандық бәсекеге қабілетті тауар өндірушілер мен қызмет көрсетулерді жеткізушілерді қолдау үшін жағдай жасау қажет.

ПРОБЛЕМАЛАР МЕН ПАЙЫМДАУЛАР

Қазақстанның ДСҰ кіруі: проблемалары мен перспективалары

Сабырбаева Г.Е.,

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Алматы қалалық филиалының экономикалық талдау және статистика бөлімінің бас маман-экономисі

Дүниежүзілік экономикаға интеграцияланбай тұрып бәсекеге қабілетті экономиканы құру мүмкін емес. Қазақстан ДСҰ-нан – бүкіл дүниежүзілік тауарлар мен қызмет көрсету саудасының 95% жуығы соның нормалары арқылы реттелетін және Әлемнің 150 елін біріктіретін ұйымнан тысқары қала алмайды. Бүгінгі күні Қазақстанның жалпы тауар айналымының 50 пайыздан астамы ДСҰ-ға мүше елдерге тиесілі.

Дүниежүзілік Сауда Ұйымы (ДСҰ) 1995 жылы 1 қаңтарда Швейцарияның Женева қаласында құрылды. Ол Тарифтер мен сауда жөніндегі бас келісімнің (ГАТТ) жалғасы болып табылады. ДСҰ-ның ГАТТ-тан айырмашылығы оған көп мемлекеттердің ұсынылғанымен ғана емес, сонымен қатар ол шұғылданатын қызметтің неғұрлым кең ауқымымен де ерекшеленеді. ГАТТ тек қана тауарлармен сауда саласында іс-қимыл жасады; ДСҰ тауарлармен және қызмет көрсетумен сауданы, сондай-ақ зияткерлік меншік құқығын қорғауды қамтиды. Сонымен қатар ол тараптар арасындағы келіссөздер және дауларды шешу барысында сауда қарым-қатынастары қалыптасатын форум болып табылады. ДСҰ-ның Келісімдері оған мүше елдер үшін сыртқы сауданы, ең алдымен экспортты кеңейтуге мүмкіндік жасайды және неғұрлым қауіпсіз және алдын ала болжанатын сауда жасау ортасын құруға жол ашатын неғұрлым қатаң көпжақты ережені қамтамасыз етеді. Көптеген жағдайларда ДСҰ-ға мүше елдер халықаралық саудаға неғұрлым аз пайдамен қатысады.

Дүниежүзілік сауда ұйымына кіру идеясына тек қана экономикалық көзқарас тұрғысынан қараудың тоқтатылғанына біршама уақыт өтті. Әзірше ДСҰ құрамына кірмеген елдер осы ұйымға бірінші болып өту үшін өзара үнемі жарысуда. Қырғызстанның ұзақ келісімді талап ететін проблемалары тым аз болғандықтан, келіссөз жүргізу үдерістерін аса жылдам аяқтауға қол жеткізді. Қазақстан мен Ресей сауда қарым-қатынастарындағы түбірлі ұстанымдарды келісе отырып, ұзақ уақыт хат жазысумен қоса жүретін көпраундты келіссөздер жүргізуге мәжбүр болды.

Келіссөздер	негізгі	төрт	бағыт	бойынша	жүргізіледі:
1. Тауарлар	нарығына	кіру	жөніндегі	келіссөздер.	
2. Қызмет көрсету нарығына кіру жөніндегі келіссөздер.					
3. Ауыл шаруашылығы бойынша көпжақты арнайы келіссөздер.					

Ауыл шаруашылығы өнімдері саудасы – халықаралық сауданың маңызды секторларының бірі. Дүниежүзілік тауар экспортының жалпы көлемінің 10% жуығы (540 млрд. АҚШ долл. жуық) соған тиесілі. Көптеген елдердің тәжірибелері көрсетіп отырғанындай, ауыл шаруашылығы мәселелері жөніндегі келіссөздер ДСҰ-ға бірігу үдерісі контекстінде де, сол сияқты дүниежүзілік сауданы ырықтандыру жөніндегі келіссөздердің жаңа раунды арқылы да ДСҰ-ның мүшелері арасында неғұрлым күрделі әрі ұзаққа созылған келіссөздердің бірі болып отыр, өйткені ауыл шаруашылығы іс жүзінде дүние жүзіндегі бүкіл елдердің экономикасында маңызды орын алады.

Ауыл шаруашылығы мәселелері жөніндегі келіссөздердің Қазақстан үшін де айрықша әлеуметтік маңызы бар, өйткені біздің республика халқының 44% ауылдық жерлерде тұрады.

4. Жүйелік мәселелер бойынша келіссөздер.

Жүйелік мәселелер бойынша келіссөздер Қазақстан заңнама саласында қабылдауға тиісті болатын және ДСҰ-ға қатысушы ретінде өз міндеттемелерін орындау үшін оны қабылдау шараларын айқындау мақсатымен жүргізіледі. Көрсетілген келіссөздерде ДСҰ-ға мүше елдермен экономикалық саясаттың жүйелі мәселелерін келісу жүргізіледі: валюта айырбастау және төлемдер жүйесі, инвестициялық режим, мемлекеттік меншік және

жекешелендіру, баға белгілеу саласындағы саясат, бәсекелестік. Сондай-ақ тауарлармен және қызмет көрсетулермен сауда жасауға ықпал ететін саясатты әзірлеу және жүзеге асыру тетігі жөніндегі мәселелер қаралады және оларды келісу жүргізіледі.

Қазақстан ДСҰ-ға кіруге 1996 жылдың қаңтарында ресми өтініш берген болатын. Осы жылдың ақпан айында оған бақылаушы мәртебесі берілген. Сол кездің өзінде Қазақстанның ДСҰ-ға кіруі жөнінде Жұмыс тобы құрылды. Қазіргі кезде Қазақстанның ДСҰ-ға кіруі жөніндегі Жұмыс тобының құрамына 36 ел кіреді, олар (АҚШ, ЕО, Канада, Жапония, Австралия, Швейцария, Қытай және басқалары) Қазақстанның негізгі сауда әріптестері болып табылады. 1996 жылы мүшелікке кіру процесін үйлестіру мақсатында Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысымен ДСҰ мәселелері бойынша ведомствоаралық комиссия (ВАК) құрылды. Қазіргі уақытта ол Кеден-тариф саясаты және халықаралық экономикалық ұйымдарға қатысу мәселелері жөніндегі ВАК болып қайта құрылды.

Кез келген елдің халықаралық саудаға қатысуының тиімділігі салыстырмалы түрдегі басымдық қағидатына негізделген. Қазақстанның ДСҰ қосылу мәселесін талқылаған кезде осы ұйымға мүше болу проблемасын объективті түсінуге кедергі жасайтын кейбір таптаурын жағдайлар да бар. Солардың ең көп тарағандары мыналар:

Біріншіден, отандық кәсіпорындарға және халыққа неғұрлым арзан импортқа кіруге рұқсат беріледі, мұның өзі халықтың тұрмыс деңгейін көтеруге себепші болады. Қазіргі уақыттың өзінде Қазақстанға арзан жиынтықтар мен шикізатты импорттық жеткізуде ешқандай шектеу жоқ. Қазір озық технология импортына нақты шектеулер бар. Бірақ, ДСҰ-ға қосылу — отандық өндіріске озық технологиялар әкелінуінің кепілі емес. Өйткені, дамыған елдер де, ТНҚ де бұған мүдделі емес.

Тұтынушылар импорттық тауардың түсуін қуана қарсы алады, өйткені, баға күрт төмендеп, ассортимент айтарлықтай кеңейеді. Алайда тауарға жаңа жағдайларда ақша таба алатындардың ғана қолдары жетеді. Ал бүгінгі күні Қазақстан халқының төрттен бір бөлігі шағын және орта бизнесте жұмыс істейді және басқа мемлекеттердің тәжірибесі көрсетіп отырғанындай, еліміз ДСҰ-ға кіргеннен кейін олар өзінен өзі тұралап қалады. Төтеп берген кәсіпкерлердің жаңа технологияларды игеруіне тура келеді, мұның өзі жаппай жұмыстан босауға әкеліп соқтырады.

ДСҰ-ға кірген кезде экономиканың бәсекеге қабілетті тауар өндірілетін және сатылатын секторы ғана ұтады. Өкінішке орай, бүгінгі күні, қазақстандық экономиканың көптеген салаларының өнімдері бәсекеге қабілетті емес және сыртқы нарықта оларға сұраныс жоқ. Өнімнің бәсекеге қабілеттілігі техникалық деңгейімен, сапасымен, сыртқы түрімен айқындалады. Көптеген отандық тауар өндірушілердің проблемасы –фирмалық стильдің, танымал сауда маркасының, меншікті атының болмауы. Алайда, қалай дегенмен де бәсекелестік күрес кезінде шешуші фактор сапа емес, неғұрлым төменгі баға болып табылады. Соңғы фактор біздің өндірушілер үшін ең қиын фактор болып табылады.

Екіншіден, ДСҰ қазақстандық экспорттың әлемдік нарыққа еркін кіруін қамтамасыз етеді. Бірақ, қазірдің өзінде де қазақстандық өнім экспортына ешқандай айтарлықтай шектеу жоқ. 1995 - 2005 жылдар аралығындағы кезеңде Қазақстаннан тауарлар экспорты 5 440 млн. АҚШ долларынан 27 849 млн. АҚШ долларына дейін ұлғайды. Яғни, 5 есеге жуық. Қазақстанның экспорт әлуетінің негізін шикізат ресурстары құрайды. Негізгі экспорт тауары көмірсутегі шикізаты екені түсінікті. Қазақстан экономикасының шикізатқа бағдарлануы себепті басқа секторлар өндірісін (тоқыма өнеркәсібі, машина жасау, қаржы секторы, бөлшек сауда) шетелдік бәсекеден қорғау қиын болады.

Егер біз қосылған құны жоғары өніммен сауда-саттық жасаған болсақ, ДСҰ-ға дереу кіруге ұмтылысымыз ақталған болар еді. Біздің шикізат экспортымыз үшін ДСҰ-ға мүше болу қандай да болмасын, айрықша артықшылық жасамайды.

Үшіншіден, ДСҰ қазақстандық экспортерлерді сыртқы нарықтарда қорғауға мүмкіндік береді деген пікір бар. Алайда Қазақстан тәуелсіздік алған жылдардың ішінде отандық жеткізушілерге қарсы антидемпингтік талаптар салыстырмалы түрде көп болған жоқ. Бұл ретте олар экспорттық тауарлардың шектеулі топтарына ғана, негізінен болат және

силикомарганецке қатысты болды. Бірақ, ең бастысы, ДСҰ-ға мүшелік ұлттық экспорттерлерді антидемпингтік рәсімдерден мүлдем қорғамайды.

Дүниежүзілік сауда ұйымына кіргеннен кейін Қазақстанды не күтіп тұр? Кейбір тәуелсіз сарапшылар елді жаппай күйзеліс күтіп тұр дегенді айтады. Шағын және орта бизнес өкілдері қазақстандық нарыққа іс жүзінде еркін шығатын шетелдік өндірушілермен бәсекеге төтеп бере алмай банкротқа ұшырайды. Елдің ДСҰ-ға кіруі оның ішкі нарығы тауарларға ашылатынын, бірақ инвестицияларға жабылатынын тәжірибе көрсетіп отыр. Нәтижесінде, инвестициялардың күтілетін ағынының орнына отандық нарықтың айтарлықтай үлесін шетелдік фирмаларға береміз. Сонымен қатар, ДСҰ-ға мүшелік инвестицияланатын қаражаттың бір бөлігінен пайдаға салынатын салықтан босатуды қоса алғанда нормативтік актілердің айтарлықтай санына сәйкес келетін «инвестицияларға мәжбүрлеудің» барлық әдістерін жоюды талап етеді. Қазақстан ДСҰ-ға мүше болғаннан кейін, тіпті импортты алмастыру бағдарламасы шеңберінің өзінде де инвесторларға жасалатын белгілі бір бақылаудан және тапсырыстардың бір бөлігін ел ішіндегі өндірістік мұқтаждықтар үшін орналастыруды талап етуден айрылады. Осылайша, Қазақстанда инвесторлардың қызметін реттеу проблемасы ДСҰ-ға кіргеннен кейін бұрынғыдан да арта түседі.

Ауыл шаруашылығын өз деңгейінде қорғаудың қажеттігі де күмән туғызбайды (бұған тамақ өнеркәсібі де қосылады). Отандық аграрлық сектордың өнімі бірқатар дәстүрлі себептерге байланысты дүниежүзілік нарықта бәсекеге қабілетсіз болып табылады: Қазақстанның табиғи-климат жағдайының күрделілігі, техникасы және технологиясының ескіргені, өндіру нарығынан географиялық алшақтығы, еңбек өнімділігінің төмен деңгейі, өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығындағы өнімділіктің салыстырмалы түрде төмендігі. Қазақстан алқаптар мен фермалардың өнімділігі бойынша әлемдегі көптеген елдерден 3 – 4 есе артта қалуда. Қазақстанның ауыл шаруашылығына бағытталатын жалпы инвестициялар соңғы жылдары 5%-дан аспайды. Қазіргі уақытта қазақстандық ауыл шаруашылығы өнім өндірушілерін бюджеттен тікелей қаржыландыру ДСҰ-ға мүше көптеген елдерге қарағанда айтарлықтай төмен. Қолда бар бағалаулар бойынша Қазақстандағы 1 гектар шабындыққа шаққанда мемлекеттік қолдаудың сомасы 7,5 АҚШ долларын құрайды, бұл Канадамен салыстырғанда 11 есе, АҚШ-пен — 15 есе, ЕО-пен — 115 есе, Швециямен — 570 есе төмен.

ДСҰ-ның ауыл шаруашылығы жөніндегі келісімі негізінен алғанда экспорттық субсидияларды қабылдауға жол береді, алайда, олардың міндеттемелерде белгіленген деңгейі оларды прогрессивті қысқартуды көздегені жөн. ДСҰ-ға мүше болудың өзі сыртқы сауда режимін ырықтандыру тұрғысынан алғанда қарсы талаптарды қанағаттандыруды көздейтіндіктен, ДСҰ-ға кіру ауыл шаруашылығы өндірісінің көлеміне теріс ықпал ететіні күмәнсыз. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының айтарлықтай бөлігінің өнімі неғұрлым арзан және сапалы импортпен ығыстырылады. Біршама дәрежеде бұл сүт және ет бағытындағы мал шаруашылығына қатысты болады. Мысалы, Қытайда ет өндірісінің өзіндік құны екі есе төмен. Әзірше Қазақстан ДСҰ-ға мүше болмай тұрғанда ол тарифтік қорғаныш тетіктерін табысты пайдалана алады. Бірақ, ДСҰ-ға кіру нәтижесінде Қытайдан ет әкелудің өзі отандық өндірушілерді артта қалдыратыны сөзсіз.

Қазіргі уақытта өндіріс құралдарын (жанар-жағар май материалдары, азот тыңайтқышы, электр энергиясы) құнының төмендігі бәсекеге қабілеттілік резервін жасайды. ДСҰ-ға кіргеннен кейін өндіріс құралдарының ішкі бағасы отандық ауыл шаруашылығы үшін барынша теріс салдарларымен әлемдік шамаға жуықтайтыны сөзсіз. Қазақстанның ДСҰ-ға жеткіліксіз дәрежеде дайындықсыз кіруі елдің азық-түлік қауіпсіздігіне қауіп төндіреді. Біздің республикамызда ауыл шаруашылығына тікелей дотацияларды қысқартумен және Қазақстанның оның ішкі қолдауына байланысты айтарлықтай проблемалармен бетпе-бет келетінімен келісуге тура келеді.

Сонымен қатар ДСҰ-ға кіру отандық азық-түлік экспортын дамыту үшін ынталандыру тұрғысынан ықпал етуі мүмкін. Шетелдік аграрлық нарықтардың тарифтік

қорғанышының төмендеуі отандық экспорттың өсуіне себепші болады. Мұнда арпа, қарақұмық, зығыр, бал, сондай-ақ ет-сүт және ликер-арақ өнімдерінің жекелеген түрлері сияқты тауарлар туралы сөз болып отыр.

ДСҰ-ға кіру Қазақстаннан қазақстандық нарыққа шетелдік қызмет көрсетудің кіруін бұдан әрі ырықтандыру жөнінде міндеттемелер қабылдауды талап етеді. Қызмет көрсетуді жеткізудің маңызды құрамдас бөлігі жеке тұлғалардың орнын ауыстыру болып табылады. Осы саладағы ырықтандыру арзан жұмыс күші мен мамандардың миграциясына әкеліп соқтыруы мүмкін, мұның өзі жұмыссыздық проблемасын тереңдете түседі. Қызмет көрсету аясындағы келіссөздер үдерісі нәтижесінде қорғаудың неғұрлым жоғары деңгейін талап ететін сезімтал секторлардың тізбесі айқындалды — қаржы, көлік, телекоммуникация, туристік және құрылыс қызметін көрсету.

Қазақстандағы қызмет көрсету аясы қалыптасудың бастапқы сатысында және белсенді кеңею үшін меншікті ресурстардың анық жетіспеуін сезінуде. Қазақстанда жан басына шаққанда өндірілетін қызмет көрсету көлемі (салыстырмалы бағамен) жылына 3 мың доллардан аспайды, бұл АҚШ-та 25 мыңға тең, Батыс Еуропа мен Жапонияда — 15–16 мың доллар. Отандық қызмет көрсетушілердің күшті жағы — Қазақстанда шаруашылық жүргізудің жалпы талаптарын және бизнестің нақты проблемаларын жан-жақты білетіндігі. Батыстық өндірушілер әдеттегіден өзгеше талаптармен және жағдайлармен бетпе-бет келгенде шешім қабылдау бейімділігі жағынан қазақстандық өндірушілерден ұтылып қалады. Отандық қызмет жеткізушілердің нарықтық тұрақтылығы әзірше баға басымдығына негізделген. Жоғары білікті арзан еңбек шетелдік бәсекелестерге қарағанда осындай қызмет көрсету бағасының неғұрлым арзандығын айқындайды. Соңғыларының нарықта пайда болуы отандық мамандардың еңбекақысын көтеруге себепші болады (сонымен қатар қызмет көрсету саласындағы ғана емес). Шетелдік бәсекелестердің қазақстандық нарықты басып алу қаупі туралы асыру айтылуда, ДСҰ-ға интеграциялаудан еліміздің пайдасы ықтимал миустан артық болуы мүмкін. Сонымен қатар Қазақстанның ДСҰ-ға кіруі қаржылық қызмет секторына айтарлықтай ықпал етпейді. Төлем қабілеттілік сұраныс деңгейін қоса алғанда қазақстандық экономиканың ауқымы мен динамикасы шетелдік қаржы институттарының отандық нарыққа экспансиясына әкеліп соқтыратындай жоғары емес. Дүние жүзіндегі еркін қаржы құралдары аса көп емес және оларды салуға арналған әлдеқайда тартымды нарықтар да бар.

ДСҰ ауқымды интеграцияға бағдарланған, ал дүние жүзінде аймақтық интеграция барған сайын маңызға ие бола түсуде. Елдер саны бірте-бірте өсе отырып (көп жағдайда жасырын) аймақтық протекционизмді күшейтіп, ДСҰ ережелері мен шешімдерін ескермеуге көшеді. Сондықтан Қазақстанның ДСҰ-на кіру салдарының ТМД елдерімен қарым-қатынасқа тигізетін ықпалына талдау жасаудың маңызы зор. Бір жағынан, мүшелікке кіру Ынтымақтастық жөніндегі әріптестердің бір-біріне қатысты өз міндеттемелерін неғұрлым нақты орындауына, өзара саудада қорғаныш шараларын біржақты енгізу практикасын тоқтатуға себепші болады. ТМД бойынша әріптестермен қарым-қатынаста ДСҰ-ның негізін салуға қағидаттардың бірін — ұлттық режимді қолдану нарықтарда бизнес-құрылым қызметі үшін бір-біріне неғұрлым кең мүмкіндіктер ашады. Тұтастай алғанда, ДСҰ-ға қосылу Қазақстанның ТМД елдерімен сауда-экономикалық қатынастарына тәртіптік ықпал етеді және бұдан әрі тұрақты құқықтық негізде дамуға мүмкіндік береді. Алайда, екінші жағынан алғанда, ДСҰ-ға кірген кезде Қазақстанның ТМД бойынша әріптестерімен преференциалдық сауда режимдері туралы мәселе туындайды. Олардан бас тарту өзара жеткізілетін өнімнің үлкен бөлігін бәсекеге қабілетсіз ете отырып және өзара айырбастың теңгерімделмеуін күшейтіп, сауданың айтарлықтай қысқаруына әкеліп соқтырады. Дүниежүзілік нарыққа шоғырлану үшін ЕурАзЭҚ үшінші елдердің ішкі нарыққа кіруі жөніндегі, жалпы және ұлттық мүдделерді келісе отырып қорғауға мүмкіндік беретін бірыңғай саясатты әзірлеуі қажет. ЕурАзЭҚ елдері ДСҰ-ға үйлестірілген кірген жағдайда Ынтымақтастықтағы шоғырлану үрдістері күрделілене түседі. Дамыған мемлекеттердің компаниялары қорғаныш

шараларын еш қиындықсыз айналып өте отырып, ұлттық өндірушілер үшін ауыр жағдайлар туғызады.

Дегенмен, шетелдік нарыққа кірудің жақсаруына байланысты ДСҰ-ға мүше болудан келетін пайда ұзақ мерзімді болашақта ғана және ел бәсекеге қабілетті тауарлар өндірген жағдайда және ДСҰ-ның күрделі жүйесінде оның құқығын қорғауға қабілетті үкіметтік тетіктері болғанда ғана көрінетінін ескерген жөн. Кіру көптеген жағдайларда іс жүзінде шетелдік тауарлар мен қызмет көрсетулерге бірден жол ашып қана қоймай, сонымен қатар осы өтуді реттеудің ұлттық шараларын оқшаулайтын айтарлықтай мәмілеге келуді де талап етеді. Мемлекет өз өндірушілерін қорғау үшін барлық мүмкіндікті пайдаланатынына сендіреді. Алайда, жергілікті компанияларға да, шетелдік компанияларға да қайткенде де жақсылық жасау проблемасының ДСҰ-ға қатысушы елдермен келіссөздерде неғұрлым өткір проблема болып қалатынын мойындайды.

Тұтастай алғанда, Қазақстанның ДСҰ-ға кіргеннен кейінгі экономикалық мүдделерінің теңгерімі күйреуді білдірмесе де, теріс мәнді болады. Күтілетін плюстер жалпы сипатта болады және ұзақ мерзімді болашаққа болжанады. Минустары – нақты әрі қайтымсыз. Алайда Қазақстанның ДСҰ-ға кіруінің барлық плюстері мен минустары әлі күнге дейін жеткілікті дәрежеде есептелмеген.

Қазақстанның ДСҰ-ға қысқа мерзімнің ішінде және қазақстандық бірқатар экономика секторлары үшін мүше болудың айрықша талаптарын келісіп алмай кіруі қазақстандық экспорттың шикізат құрылымының тоқтатылуына, ал ішкі нарықтың қомақты үлесі шетелдік корпорацияларға тиесілі болуына әкеліп соқтырады. ДСҰ-ға қандай да болмасын бір саланы, әсіресе Қазақстан үшін аса маңызды: машина жасау, инновациялық салаларды дамытуға мемлекеттік тікелей қаржыландыруға тыйым салынғаны белгілі. Алайда, ұйымның ережесі арнайы емес субсидияларды рұқсат етеді: зерттеулер жүргізуге, қолайсыз аймақтарға аймақтық дамыту шеңберінде, экологиялық жағдайларды жақсарту мақсатында инфрақұрылымға салымдар үшін. Сондықтан, отандық тауар өндірушілерді қолдау үшін ДСҰ шеңберінде осы заңды мүмкіндіктерді барынша іске қосу қажет. Экспортқа, шығын және орта бизнеске мемлекеттік-құқықтық қолдаусыз ДСҰ-ға кіруі тәуекелмен байланысты. Біз жоғары қосылған құнмен толықтай бәсекеге қабілетті саланы жоғалтып алуымыз және экономикасы дамыған державалардың қосымша шикізат қорына түпкілікті айналуымыз мүмкін.

Қазақстан үшін экономика мен бизнесті халықаралық бәсекелестіктің қатаң талаптарында жұмыс істеуге дайындауға бағытталған іс-шаралар кешенін әзірлеу және іске асыру үшін қажетті 7 – 10 жыл дайындық кезеңінің маңызы аса зор. Бұл ұтылыс жағдайларынан – өз нарығында шетелдік тауарлармен бір мезгілдегі бәсекелестік кезінде өндірістің шамадан тыс жабдықталуынан сақтануға мүмкіндік беріп қана қоймай, экономикада қажетті құрылымдық өзгерістер жасап, басымдық берілген салаларды айқындауға және шарасыз болатын зиянды барынша азайтуға мүмкіндік береді.

Алайда, қазақстандық кәсіпорындардың ДСҰ-ға кіру арқылы өндіріс тиімділігін арттыруға ынтасы және антидемпингтік шағымдардан қорғану мүмкіндігінің пайда болатынын жоққа шығаруға болмайды. Мысалы, осы ұйымның келісімдер пакетіне тарифтер және сауда жөніндегі бас келісім, ауыл шаруашылығы, тоқыма бұйымдары және киім, антидемпингтік рәсімдер, қорғаныш шаралары жөніндегі келісімдер, дауларды шешуді реттейтін ережелер мен рәсімдер туралы уағдаластық және т.б. кіреді. Осы келісімдер мен экономиканың ашықтығы отандық өнім өндірушіге дүниежүзілік нарықта бірқатар бағыттар бойынша бәсекеге қабілетті болуға жағдай жасайды.

Қазақстан құқықтар мен міндеттемелердің жалпы теңгерімі Қазақстанның экономикасына пайда әкелуге және оның қарқынды әрі тұрақты өсуіне негізделген кезде ғана ДСҰ-ға мүше боуы тиіс.

МАҢЫЗДЫ ОҚИҒАЛАР МЕН МЕРЕЙТОЙЛАР

Жаңа дизайндағы банкноталар айналыста

Баймаханов Д.Ж.

«Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі» ММ Павлодар филиалының қолма-қол ақшамен жұмыс және кассалық операциялар бөлімінің бастығы

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі эмиссиялық банк бола отырып, Қазақстан Республикасының аумағында банкноталар мен монеталардың эмиссиясын жүзеге асырады. Бүгінгі күні Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі және оның филиалдары қызметінің қолма-қол ақша айналысын реттеу саласындағы негізгі бағыттарының бірі ұлттық валютаның ақша белгілеріне деген қажеттіліктерін экономика субъектілерінің уақтылы және толық көлемде қанағаттандыру болып табылады.

Ұлттық Банктің филиалдары экономиканың қолма-қол ақшаға деген қажеттілігін қанағаттандыру жөніндегі іс-шараларды жүзеге асыру аясында айналыста жүрген ескі үлгідегі банкноталарды және тозған банкноталарды алу, ұлттық валютаның ақша белгілерінің сапалы жай-күйін ұстап тұру, айналыстағы ұсақ ақша тапшылығын болдырмау бойынша жұмыстар жүргізуде.

Ұлттық валютаны жетілдіру бойынша жоспарлы жұмысты жалғастыру үшін Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі 2006 жылғы 15 қарашадан бастап айналысқа номиналы 200-ден бастап 10000 теңгеге дейінгі жаңа дизайндағы банкноталарды айналысқа шығарды. Егер ұлттық валютаның тарихын еске түсіретін болсақ, онда бұрын Ұлттық Банк жүргізген банкноталарды ауыстыру жекелеген номиналдарды ауыстырған болатын және Ұлттық Банк банкнотаны ауыстыруды ең бірінші 2001 жылы, 1993 жылғы үлгідегі номиналы 200 теңгелік және 1994 жылғы үлгідегі 500 теңгелік банкноталарды ауыстырудан бастады, кейін 2002 жылы 1994 жылғы үлгідегі номиналы 1000 теңгелік және 1996 жылғы үлгідегі 2000 теңгелік банкноталар ауыстарылды. Айналыстағы банкноталарды алда ауыстыру туралы халыққа бұқаралық ақпарат құралдары арқылы хабарланды. Ескі үлгідегі банкноталарды жаңасына ауыстырудың бұрын жүргізілген рәсімдері халықтың ерекше қызығушылығын және алаңдауын туғызбағанын атап өту қажет.

Номиналы 200-ден бастап 10000 теңгеге дейінгі барлық алты банкнотаның дизайнын ауыстыру жаңаша болды, сондықтан да бұл акцияны жүргізу облыс орталықтарындағы филиалдардан Ұлттық Банк қабылдаған халыққа ақпараттық-түсіндіру жұмыстарын жүргізу кезінде жасалған ұйымдастыру шараларының, ал одан кейін ауыстыру үдерісінің өзінің орындалуын талап етті.

«Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі» мемлекеттік мекемесінің Павлодар филиалы (бұдан әрі – Павлодар филиалы) 7451,1 мың адам тұратын облыстың қалың бұқара топтарын ұлттық валюта банкноталарының жаңа дизайндағы банкноталарға ауысатындығы туралы акция өткізетін 2006 жылдың 2,5 айының ішінде толық хабардар ету мақсатында, күні бұрын бұқаралық ақпарат құралдарымен белсенді және бірлескен жұмыс өткізді.

Халық арасында абыржушылық тудырмау мақсатында ақпараттық-түсіндіру жұмыстарының әлеуметтік маңыздылығының жоғары екендігін ескере отырып, филиал бұл жұмысты ұйымдастырып, өткізді.

Павлодар облысы әкімшілігінің (Ішкі саясат департаментінің) көмегімен медиа-жоспар әзірленді және бекітілді, соған сәйкес ақысыз негізде облыстық телеарналарда, облыстық радиода, облыстық және аудандық газеттерде ақпараттық материалдар жарияланды: оның ішінде 15 жарияланым, оның 9-ы аудандық газеттерде (мемлекеттік тілде – 5); 3 телехабар (оның ішінде 1 тікелей эфир); облыстық радиода 2 тікелей эфир (1-еуі мемлекеттік тілде) әзірленді. 2006 жылғы 29 қыркүйектен бастап 2 облыстық телеарнада 72 рет бейнеролик және бейнефильм эфирге шығарылды. Облыстық радиода аудиоролик күн

сайын 34 күн бойы (күніне 4 рет мемлекеттік және орыс тілдерінде), яғни 136 рет эфирге шықты, бұқаралық ақпарат құралдары арқылы (баспасөз, радио, телевидение) баспасөзконференциялары өткізілді.

Осы жұмыс «Қазақстан» республикалық телерадиокорпорациясы» АҚ облыстық филиалының облыстық филиалы, «Коммерциялық телеарна» ЖСС, Облыстық радио, «Сарыарқа самалы» облыстық газеті сияқты бұқаралық ақпарат құралдары арқылы жүргізілді.

Ақпараттық-түсіндіру жұмыстарында Ұлттық Банк дайындаған полиграфиялық өнімдер де елеулі роль атқарды. Әрбір елді мекенге жеткізу мақсатында бұл өнім (жаңа дизайндағы банкноталар бейнеленген, ауыстыру тәртібі мен мерзімі көрсетілген ақпараттық үндеулер және плакаттар) екінші деңгейдегі банктердің (бұдан әрі - банктер) филиалдары «Қазпошта» АҚ-ның облыстық филиалы, Зейнетақы төлеу жөніндегі мемлекеттік орталықтың облыстық филиалы, Облыстық қазынашылық басқармасы, Кедендік бақылау департаменті және Павлодар облысы бойынша салық комитеті арқылы, сондай-ақ адамдар көп жиналатын орындарда – сауда ұйымдарында (базарлар, сауда үйлері), қоғамдық көлік кәсіпорындарында (автобус парктері, трамвай басқармасы), кинотеатрларда, вокзалдарда, білім мекемелерінде таратылды. Сонымен қатар жаңа дизайндағы банкноталар бейнеленген арнайы буклеттер және постерлер кассалық қызметкерлер жұмысында пайдалануы үшін банктерге, «Қазпошта» АҚ-ның облыстық филиалына және банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйымдарға таратылды.

Банкноталарды айырбастау тәртібі бойынша түсіндіру жұмыстарында отбасы мүшелерін және туыс туғандарын ғана емес, сонымен қатар дос-жарандары мен көршілерін хабардар етуге тырысқан Павлодар филиалының барлық қызметкерлерінің де қатысқандығын атап өтпеске болмайды.

Павлодар филиалында акция жүргізу басталғанға дейін банкноталарды айырбастау тәртібі касса қызметкерлеріне түсіндірілді. Кассалық қызметкерлерінің қойған сұрақтары талқыланған кеңестер өткізілді.

2006 жылғы 15 -17 қараша аралығындағы кезеңде банктерді жаңа дизайндағы банкноталармен жедел және үздіксіз қамтамасыз етуді жүзеге асыру мақсатында алдын-ала банктердің және «Қазпошта» АҚ облыстық филиалының бірінші басшылары шақыртылды. Бірлескен кеңесте, өз кезегінде, қолма-қол ақшамен нығайту кезеңінде олардың барлығы сақтаған қызмет көрсету кестелері әзірленді және бұл банктердің және «Қазпошта» АҚ-ның облыстық филиалының жаңа банкноталарды облыстың барлық аймақтарына жеткізудің жылдамдығынан байқалды. Банкноталарды ауыстырудың бірінші күні - 2006 жылғы 15 қарашада 18 банктің және «Қазпошта» АҚ облыстық филиалында нығайту 7 сағат 30 минутта басталып, 12 сағат 13 минутта аяқталды.

Банктерді және ауыстыру бойынша өтініш білдірген жеке тұлғаларға уақтылы қызмет көрсету үшін Павлодар филиалының касса қызметкерлерінің жұмысын жеделдетуін қамтамасыз етуге мүмкіндік берген қосымша кіріс және шығыс кассалары ұйымдастырылды.

Павлодар филиалы азаматтардың және заңды тұлғалардың құқықтарын қорғау мақсатында ұлттық валютаның банкноталары мен монеталарын қабылдаудың кезіндегі бас тартқан жағдайда ҚР әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің 166-бабының 1-тармағында көзделген әкімшілік шараларын қолдану мәселесі жөнінде түсіндіру жұмыстарын бұқаралық ақпарат құралдары арқылы үнемі жүргізіп отырады.

Жаңа дизайндағы банкноталарды айналысқа енгізгеннен күннен бері 5 ай уақыт өтті, банкноталарды ауыстырудың Павлодар филиалы бойынша нәтижесі төмендегідей:

2006 жылғы үлгідегі банкноталардың айналысқа шығарылуының және ескі үлгідегі банкноталарды айналыстан алудың көлемі мынаны құрды:

(млн. теңге)

2006 жылғы 15 қарашадан бері 19979 млн. теңгеге жаңа дизайндағы банкноталар

Кезеңі	Шығару және алу		
	Жаңа дизайндағы банкноталарды айналысқа шығару	Ескі үлгідегі банкноталарды айналыстан алу	+ , -
2006 жылғы 15 қараша – 2006 жылғы 29 желтоқсан аралығы	19979,5	13800,9	+6178,6
2007жылғы 1 тоқсан	19086,7	7270,5	+11816,2

айналысқа шығарылды, ол 2006 жылы айналысқа шығарылған қолма-қол ақшаның жалпы сомасының (63071,8 млн. теңге) 31,7%-ын құрайды. Осы көрсетілген кезеңде 13800,9 млн. теңгеге 1999 – 2003 жылғы үлгідегі банкноталар айналыстан алынды, ол 2006 жылғы айналыстан алынған қолма-қол ақшаның (34825,3 млн. теңге) жалпы сомасының 39,6%-ын құрайды. Деректер жаңа дизайндағы банкноталардың айналысқа шығарылуының көлемі 2007 жылғы 1 тоқсанда айналыстағы қажеттілігінің деңгейінде қалды, ал ескі үлгідегі банкноталардың негізгі көлемі ауыстыру күнінен бастап алғашқы екі айда алынып тасталғандығын көрсетеді.

Жалпы 2006 жылы 33459,9 млн. теңгеге немесе 2005 жылдың осы кезеңінен 12095,6 млн. теңге артық 1999-2003 жылғы үлгідегі банкноталар айналыстан алынды. Оның 2006 жылғы 15 қарашада – 2006 жылғы 29 желтоқсан аралығында өткізілген банкноталарды ауыстыруға қатысты 13800,9 млн. теңге сомасына банкноталар айналыстан алынды, ол 2006 жылғы ескі үлгідегі банкноталарды алудың жалпы сомасының 41,2%-ын құрды. Номиналдар бойынша ескі үлгідегі банкноталарды алудың жалпы сомасының басым үлесін 1000 теңгелік – 31,2%, 500 теңгелік – 19,7% және 200 теңгелік – 14,2% банкноталар номиналдары құрады.

Банкноталарды айырбастау үрдісі сәтті өтті, жаңа дизайндағы банкноталарды беру немесе ескі үлгідегі банкноталарды қабылдау бойынша кешіктірулер болған жоқ.

Аймақ экономикасы субъектілерінің қолма-қол ақшаға деген қажеттілігін қамтамасыз етуге бағытталған іс шараларды жүзеге асыру, ескі үлгідегі банкноталарды және тозған ақша белгілерін уақытында айналыстан алу, аймақтың қолма-қол ақша айналысын барлық номиналдағы банкноталармен және монеталармен қажетті көлемде қамтамасыз ету – Павлодар филиалының қолма-қол ақша айналысын реттеу саласындағы қызметінің негізгі құрамдас бөліктері.

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҰЙЫМДАРДЫҢ ҚЫЗМЕТІ ТУРАЛЫ

Халықаралық қаржы ұйымдары

Балтабаева К.Н.

«Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі» мемлекеттік мекемесінің
Павлодар филиалы валюталық операцияларды бақылау бөлімінің бас маманы-экономисі

Андреева Т.В.

«Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі» мемлекеттік мекемесінің
Павлодар филиалы валюталық операцияларды бақылау бөлімінің маманы-экономисі

Халықаралық қаржы ұйымдарын әлемдік экономиканы дамыту саласындағы белгілі бір міндеттерді шешу үшін қаржы ресурстарын біріктіру арқылы қатысушы елдер құрады.

Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін халықаралық және ұлттық валюта-кредит жүйелерінің бұзылуы және соғысқа қатысқан елдердің халық шаруашылығындағы аса қиын жағдайы осы мемлекеттердің ұлттық қаржы ресурстарын жұмылдыру және соғыс зардаптарын жою үшін ұжымдық шаралар қабылдау қажеттігіне байланысты болды. Осы мақсаттарда 1944 ж. Бреттон-Вудста (АҚШ) өткен БҰҰ халықаралық валюта-қаржы конференциясында халықаралық және ұлттық валюта-қаржы жүйелерін қалпына келтіру және тұрақтандыру үшін БҰҰ-ның арнайы органдары ретінде Халықаралық валюта қорын (ХВҚ) және жеке капиталға инвестициялық кредиттеуді кеңейтуге ықпал ету үшін Халықаралық қайта құру және даму банкін (ХҚДБ) құру туралы шешім қабылданды.

Еуропа елдерінің ұлттық шаруашылықтарының тұрақтануына, халықаралық экономикалық байланыстардың кеңеюіне және әлемде шаруашылық өмірдің интернационалдануына байланысты ХВҚ және ХҚДБ қызметінде өзгерістер болды. Бұл халықаралық ұйымдар елдерге туындаған дағдарыстық құбылыстарды жеңу және олардың экономикасын құрылымдық жағынан қайта құру жөнінде көмек ұйымдастыруға көбірек көңіл бөле бастады, сондай-ақ мемлекеттік тәуелсіздік алған елдерге олардың экономикалық даму қарқынын жылдамдату мақсатында қаржылық көмегін едәуір кеңейтті.

Халықаралық валюта қоры халықаралық валюталық қатынастардағы тұрақтылықты қолдау мақсатында құрылды. Оның ХВҚ Жарғысында жазылған ресми міндеттері халықаралық валюталық мәселердегі ынтымақтастық, валюталарды тұрақтандыруға ықпал ету, валюталық шектеулерді жою және елдер арасында жан-жақты есеп айырысу жүйесін құру, мүше елдерге олардың төлем баланстарының уақытша бұзылуын жою үшін валюталық ресурстар ұсыну болып табылады. ХВҚ 80-ші жылдардың басынан бері түбегейлі экономикалық және саяси реформаларды жүзеге асыратын мүше елдерге «экономиканы құрылымдық жағынан қайта құруға» орташа және ұзақ мерзімді (7-10 жылға) кредиттер бере бастады.

ХВҚ өзінің операцияларын БҰҰ-ның арнайы органы ретінде 1947 жылғы наурызда бастады. Орталық аппараттың орналасқан жері Вашингтон, көптеген елдерде бөлімшелері мен өкілдіктері бар. 44 ел ХВҚ құрылтайшысы болды.

ХВҚ-ның жарғылық капиталы әрбір ел үшін белгіленетін квотаға сәйкес мүше мемлекеттердің сол елдің экономикалық әлуетіне және оның әлемдік экономика мен сыртқы саудада алатын орнына қарай айқындалатын жарналарынан құралады.

Қор қызметінің маңызды бағыты оның Жарғыға сәйкес кредиттік операциялары болып табылады. ХВҚ мүше елдердің төлем баланстарының тепе-теңдігін қалпына келтіру және валюта бағамдарын тұрақтандыру үшін оларға кредиттер береді.

ХВҚ кредиттік операцияларды мүше елдердің ресми органдарымен: қазынашылықтарымен, орталық банктерімен, тұрақтандыру қорларымен ғана жүзеге асырады.

Шетел валютасын немесе СДР қажет ететін ел Қордан оларды ХВҚ-ның осы елдің орталық банкіндегі шотына есепке алынатын ұлттық валютадағы баламалы сомасына айырбастап сатып алады. Кредиттің белгіленген мерзімі аяқталғаннан кейін осы ел кері операция жасауға, яғни арнайы шоттағы ұлттық валютаны Қордан сатып алуға және алынған шетел валютасын немесе СДР қайтаруға міндетті. Осы тәрізді кредиттер 3 жыл және кейде сирегірек болса да, 5 жыл мерзімге дейін беріледі. Кредиттер пайдаланылғаны үшін ХВҚ кредит сомасына байланысты комиссиялық алым және кредит пайдаланылғаны үшін мөлшері тиісті кезеңде қолданылып жүрген нарықтық ставкалардың негізінде белгіленетін пайыздық ставка алады.

Қазақстан Халықаралық Валюта Қорына 1992 жылғы 15 шілдеде кірді. 1992 жылғы 11 қарашадан бастап Қазақстан Республикасының ХВҚ-дағы квотасы 247,5 млн. СДР құрады, ал 1998 жылғы 30 қаңтардан бастап ХВҚ Басқарушылары Кеңесінің "Қорға мүше елдердің квоталарын Он бірінші жалпы қайта қарау шеңберінде ұлғайту" деген № 53-2 қарарына сәйкес, Қазақстан Республикасының ХВҚ-дағы квотасы 365,7 млн.СДР-ге дейін ұлғайды.

Қазақстан Республикасы мен Халықаралық Валюта Қорының арасында мынадай кредиттік келісімдер жасалды:

- 1993 жылғы 2 ақпанда Қазақстан Республикасына макроэкономикалық тұрақтылық және жүйелік қайта құрулар (STF) үшін 123.75 млн. СДР сомаға ресурстар ұсыну бағдарламасы қабылданды.

- 1994 жылғы 26 қаңтарда ХВҚ Қазақстандағы макроэкономикалық тұрақтылық және құрылымдық реформалар бағдарламасын мақұлдап, бұл бағдарламаны қолдау үшін Резервтік кредит туралы бірінші келісімді (Stand-by 1) жасады. 1995-1996 жылдарға арналған жаңа Келісімге қол қойылып, 185.6 млн. СДР сомаға Stand-by бағдарламасын кеңейтуге шешім қабылданды.

- 1996 жылғы 17 шілдеде EFF Келісіміне қол қойылды, оған сәйкес Қазақстан өзіне міндеттемелер алады, EFF бағдарламасының бүкіл қолданылу кезеңі ішінде Үкімет және ҚҰБ қандай да бір валюталық шектеулер ендіруге немесе күшейтуге, көптеген валюталық бағамдардың қандай да бір қолдану тәжірибесін ендіруге немесе түрлендіруге, Келісім Баптарының VIII бабына қайшы келетін кез келген екі жақты төлем келісімдерін жасауға немесе төлем балансымен байланысты себептер бойынша импортқа қойылатын шектеулерді ендіруге және күшейтуге ниет білдірмейді.

- 1999 жылғы 13 желтоқсанда 329,10 млн. СДР сомаға EFF-2 Келісіміне қол қойылды, оның мақсаты мемлекеттік бюджет тапшылығын қысқарту және халықаралық резервтерді жинақтау болып табылады.

2000 жылғы 24 мамырда Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі ХВҚ кредит желілері бойынша 295,8 млн. СДР мөлшеріндегі өз міндеттемелерін мерзімінен бұрын өтеді.

Дүниежүзілік Банк ұйымдарының тобы бір-бірімен өзара тығыз байланысқан, түпкілікті шешімдерді қабылдауға құқылы, иелері мүше елдер болып табылатын мынадай мекемелерден тұрады:

Халықаралық Қайта құру және Даму Банкі (ХҚДБ).

Халықаралық даму қоғамдастығы (ХДҚ).

Халықаралық қаржы корпорациясы (ХҚК).

Инвестициялық кепілдіктер жөніндегі көпжақты агенттік (ИККА).

Инвестициялық дауларды шешу жөніндегі халықаралық орталық (ИДШХО).

Негізінен Әлемдік немесе Дүниежүзілік банк ретінде белгілі Халықаралық қайта құру және даму банкі (ХҚДБ) Екінші дүниежүзілік соғыс арқылы шаруашылығына нұқсан келген батыс еуропалық елдердің экономикасын қалпына келтіру және дамытуға көмек көрсету мақсатында 1944 жылы құрылған болатын.

ХҚДБ – БҰҰ құрамындағы халықаралық қаржы ұйымы, негізгі міндеттері мыналар болып табылады: мүше елдердің экономикалық дамуын ынталандыру, халықаралық сауданы дамытуға ықпал ету, төлем баланстарын қолдау. Банктің қаражаты мүше елдердің оның

акцияларына жазылуы арқылы құрылған жарғылық капиталдан, заем қаражатынан, несие капиталдарынан тұрады. ХҚДБ-ның негізгі қызметі – олардың үкіметтерінің кепілдіктері болған жағдайда мемлекеттік, сол сияқты жеке кәсіпорындарға ұзақ мерзімді кредиттер беру.

Тек қана Халықаралық валюта қорының мүшелері ХҚДБ мүшелері бола алады.

ХҚДБ-ның міндеті тұрақты дамуға ықпал ете отырып, кірісі орташа елдерде, сондай-ақ төлем қабілеті әлдеқайда төмен елдерде кедейлік деңгейін төмендету, заемдар, кепілдіктер және кредиттік емес, оның ішінде талдау және консультациялық қызмет көрсету. ХҚДБ барынша көп пайда алуға ұмтылмайды, алайда, 1948 жылдан бастап жыл сайын таза кіріс алады. Пайданың есебінен даму саласындағы қызметтің кейбір түрлері қаржыландырылады және қаржы тұрақтылығына қолдау көрсетіледі, мұның өзі капитал нарықтарында арзан қаражатты тартуға және бұл қаражатты заемшыларға олар үшін қолайлы талаптармен беруге мүмкіндік береді.

ХҚДБ-ның мақсаттары:

- өндірістік мақсаттарға арналған капитал салымдарын ынталандыру арқылы мүше елдердің дамуына ықпал ету;
- жеке шетелдік капитал салымдарын ынталандыру, өндірістік мақсаттарға заемдар беру;
- халықаралық сауданың ұзақ мерзімді теңгерімді өсуіне және Банкке мүше елдердің өндірістік ресурстарын дамыту үшін халықаралық капитал салымдарын ынталандыру арқылы төлем баланстарының тепе-теңдігін ұстауға ықпал ету.

Дүниежүзілік банк:

- Білім жөніндегі аса ірі халықаралық қаржыландыру көзі болып табылады.

1963 жылдан білімді қаржыландыру басталды. Банк дамушы елдерге жалпы білім беру мақсатына қол жеткізуге көмектесе отырып, БҰҰ елдерінің үкіметтерімен, ұйымдарымен, донорлармен, үкіметтік емес ұйымдармен және басқа да әріптестермен тығыз іс-әрекет жасайды. Мұның мақсаты 2015 жылға қарай барлық балаларға, әсіресе қыздарға және күн көрісі нашар отбасылардың балаларына бастауыш мектепте оқып, бастауыш білім алуға мүмкіндік беруде. Банктің білім беру мақсаттарына кредиттер бөлуінің жақсы бір мысалы Индияда іске асырылып жатқан Аудандық мектептерде бастауыш білім беру бағдарламасы, оның аясында әсіресе сауатты әйел тұрғындардың пайызы ел бойынша орташа көрсеткіштен төмен аудандарда тұратын қыздарға көңіл бөлінеді. Банк қаржыландыратын, Бразилияда, Эль Сальвадорда және Тринидад пен Тобагода іске асырылатын жобаларда, негізінен, жергілікті халықтың жергілікті мектептер мен оқытушылар жұмысының тиімділігін бағалау мүмкіндігі болуының арқасында жергілікті халықтың білімнің сапасын арттырудағы ролін күшейтуге көңіл бөлінеді.

- ВИЧ-пен/СПИД-пен күресте аса ірі халықаралық халықаралық қаржыландыру көзі болып табылады.

Індетпен күресте соның аясында ғаламдық ауқымда қабылданатын іс-әрекеттер үйлестірілетін БҰҰ-ның ЮНАИДС бағдарламасымен бірлесе іс-әрекет жасай отырып, Дүниежүзілік банк бүкіл дүние жүзінде ВИЧ-тің/СПИД-тің таралуына қарсы күрестің мақсаттарына 1,7 млрд. АҚШ долл. астам бөлді. Банк елдерге ВИЧ-пен/СПИД-пен күрестің тиімді стратегиясын әзірлеген бір де бір елдің қаржыландырусыз қалмайтынына уәде берді және африка елдерінің үкіметтерімен бірлесіп, ВИЧ-пен/СПИД-пен күрес бойынша аймақтық бағдарламаны (МАП) әзірлеп, іске асыруға кірісті, мұның шеңберінде қоғамдық ұйымдар мен жергілікті қауымдастықтарға айтарлықтай қаражат сомасы бөлінеді. 2002 жылы аурудың алдын алу, емдеу және күту жөніндегі ұлттық бағдарламалардың ауқымын кеңейтуге көмек көрсету ретінде МАП шеңберінде Африка елдеріне бөлінген қаражат сомасы 1 млрд. АҚШ долларын құрады. Бұдан басқа, Банк Кариб бассейні елдеріне ВИЧ-пен/СПИД-пен күрес мақсаттарына 155 млн. АҚШ долларын бөлуге шешім қабылдап, басқа аудандардағы осы қызмет саласындағы бағдарламаларды іске асыруда көмек көрсетуін жалғастыруда.

- Денсаулық сақтау бағдарламаларының аса ірі халықаралық қаржыландыру көзі болып табылады.

Қарапайым медициналық қызмет көрсетудің және кедей халықтың тамақтануын қамтамасыз етудің кедейлікті азайту және экономикалық өсуге ықпал етуде шешуші маңызы бар. Дүниежүзілік банк жыл сайын орташа алғанда жаңа кредиттер түрінде на дамушы елдерде іске асырылатын денсаулық сақтауға, тамақтануға және халықтың орналасуына қатысы бар жобаларды қаржыландыруға 1 млрд. АҚШ долл. бөледі. Банк бөлегін қаражаттар 46 елде безгек және 30 елде туберкулезбен күресуге көмектеседі. Банк Қытайда 90 пайыздан астам отбасыны йодталған тұзбен қамтамасыз етуге көмектесті, мұның өзі йод жетіспеушілік салдарынан туындайтын проблемалардың – түсік және баланы өлі туу, дене кемтарлығы және ақылы-ойы баяу дамушылық жағдайлар санының айтарлықтай қысқаруына себепші болды. Бұдан басқа, Банк Сенегалда аналарға балалардың арасында тоя тамақ жемеу проблемасының алдын алып, оны шешуге көмектеседі және кешенді емдеу-профилактикалық шаралар қабылдауға ықпал етеді.

- Сыбайлас жемқорлықпен халықаралық ауқымда күресуде жетекші роль атқарады.

1996 жылдан бастап Банк сыбайлас жемқорлықпен күрестің 600 бағдарламасын және 100 клиент елде дерлік басқарудың тиімділігін арттыру жөніндегі бастамаларды іске асырды. Бұл бастамалар мемлекеттік қызметшілердің өз кірістерін, мүлкін және олардың шығу тегін көрсете отырып, декларация толтыруынан бастап судьялардың біліктілігін арттыруға және журналистерге журналистік тергеулер жүргізу әдістерін оқытуға дейінгі әр түрлі шараларды қабылдауды көздейді.

Дүниежүзілік банк мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыруға және сыбайлас жемқорлықпен күреске бағытталған шараларды жоспарлау процесі мен операциялық қызметке толық біріктіруге тырысады. Бұдан басқа, Банктің өзі қаржыландыратын жобалар шеңберінде сыбайлас жемқорлыққа қандай да бір мүмкіндіктер туғызуды болдырмауға күш-жігер жұмсауға берік ойы бар. Соңғы төрт жылда Банк сатып алу жөнінде қатаң ережелер мен рәсімдер, сыбайлас жемқорлықпен күресудің қағидаттарын белгілеп, сыбайлас жемқорлық фактілері туралы хабарлауға болатын анонимдік “жедел желі” ашты.

- Дүниежүзілік банк қарулы қақтығыстарды бастан кешкен елдерге көмектеседі.

Қазіргі кезде Банк зардап шеккен тұрғындарға көмек көрсету, бейбіт дамуды қалпына келтіру және күш көрсетудің жаңа ошақтарын пайда болдырмау жөніндегі халықаралық күштерді қолдай отырып, қарулы қақтығыстардан зардап шеккен елдерде жұмыс істейді. Бұл ретте Банк экономикалық қызметті жаңарту, соғыстан зардап шеккен аймақтарға қаражат инвестициялау, әскери іс-қимылдардың салдарынан зардап шеккен инфрақұрылымды қалпына келтіру және бағдарламаларға олар ең алдымен жесірлер мен балалар секілді халықтың неғұрлым әлсіз топтарына бағытталатындай етіп адрестік сипат беру тәрізді бірқатар міндеттерді шешуге күш-жігерін жұмсауда. Сонымен бірге, Банк қарулы жасақтардың бұрынғы қатысушыларын қарусыздандыру, демобилизациялау және азаматтық өмірге қайта қосу жөніндегі күш-жігерді, сондай-ақ миналарды анықтау және халықты олардың бар екендігі туралы ескерту жөніндегі бастамаларды қолдайды.

Қазақстан Республикасы 1992 ж. шілдеде Халықаралық қайта құру және даму банкіне (ХҚДБ), Халықаралық даму қауымдастығына (ХДҚ), Инвестициялық кепілдіктер жөніндегі көпжақты агенттікке (ИККА) және Инвестициялық дауларды шешу жөніндегі халықаралық орталыққа (ИДШХО) мүше болды.

Қазақстан Халықаралық қаржы корпорациясына (ХҚК) 1993 жылғы қыркүйекте кірді.

ХҚДБ жарғысына сәйкес Қазақстан Австриямен, Бельгиямен, Венгриямен, Чехиямен, Беларусьпен, Люксембургпен, Словакиямен және Түркиямен қатар тиісті сайлау округіне (Бельгиялық топ деп аталатын) кіреді.

1992 жылдан бері Банк Қазақстанға жалпы сомасы 2 млрд. АҚШ долларынан асатын 25 заем берді. Бастапқыда, негізінен, мемлекеттік активтерді жеке меншікке беруге бағытталған қаржы және жеке секторды реформалауға, тікелей кредиттеуді тоқтатуға,

кәсіпорындарды қайта құрылымдауға және банк секторы нарығына бағдарланған негіздерді құруға көңіл бөлінді.

1997 жылдан кейін мемлекеттік қызмет жүйесін реформалауға және мемлекеттік ресурстарды басқарудың жалпы құрылымын нығайтуға, әлеуметтік қамтамасыз ету және халықты әлеуметтік қорғау саласындағы мақсатты саясатты әзірлеуге және әлеуметтік жинақтарды жұмылдыруға – яғни, бұрынғыдай, айтарлықтай институционалды жетілдіруді қажет ететін салаларға баса назар аударылды.

Қаражаттың басым бөлігі (66%) үш негізгі: мемлекеттік басқару, энергетика және қаржыны басқару секторына инвестицияланды. Құрылымдық заемдар жалпы портфельдің 50%-дан астамын құрады. Құрылымдық салалық реформаларды жүзеге асыруда елеулі алға басушылыққа қол жеткізуге және енді Қазақстанның алдында бюджет тапшылығы немесе төлем балансы проблемалары болмауына байланысты, Дүниежүзілік банк негізінен тек қана инвестициялық жобаларға ерекше көңіл бөлуде.

Банктің ағымдағы кредиттік портфелі, негізінен, ауыл шаруашылығына, қоршаған ортаны қорғауға және инфрақұрылымға бағдарланған. Қазіргі кезде төмендегідей бес жоба іске асырылу сатысында:

Сырдария өзенінің және Арал теңізінің солтүстік бөлігінің (2001–2007 жж., 64,5 млн. АҚШ доллары) дельтасын бақылау жөніндегі жоба Сырдария өзенінің бассейнінде ауыл шаруашылығы және балық шаруашылығы өндірісін сақтау және Арал теңізінің солтүстік бөлігінің экологиялық әрі табиғат жағдайын қалпына келтіру міндетін қояды.

Дүниежүзілік банк Қазақстан үкіметіне Арал теңізін қорғау үшін кредит бөлді.

2005 жылы Қазақстан үкіметі Дүниежүзілік банктің 68 миллион АҚШ долларын пайдалана отырып, теңізді екі бөлікке бөлген плотина салды. Ұзындығы 12 шақырым дамба Арал теңізінің солтүстік бөлігінің деңгейін орташа алғанда 4 метрге көтеруге мүмкіндік берді.

Дамба солтүстік Арал маңындағы микроклиматқа әсерін тигізді. Мұнда бұлттар пайда болып, 2006 жылдың мамырында құрғап қалған жерге ондаған жылдар ішінде алғаш рет нөсер құйды.

Қазіргі кезде 126 млн. АҚШ долларын құрайтын жаңа кредиттің көмегімен екінші плотинаның құрылысы жопарланып отыр, ол жоспарланып отырғандай, теңізді көптен бері шөлдің бір бөлігіне айналған Арал портына алып келеді. Бұл ақша теңіздің солтүстік бөлігін сақтауға бағытталған жобаның екінші кезеңін іске асыру үшін пайдаланылатын болады.

Бағдарламаның екінші кезеңі үш көпір тұрғызуды, қоршалған дамбаарды нығайтуды, сондай-ақ электр станциясы құрылысын және гидрокұрылыстар салуды көздейді. Сырдарияның көлді жүйелерін қалпына келтіру жеке бір тармақ болып табылады, ол болашақта 11,5 мың тонна балық аулауға мүмкіндік береді.

«Сырдария өзенінің арнасын реттеу және Арал теңізін қалпына келтіру» жобасы шеңберінде Кіші теңізде су деңгейін көтеруге тиіс плотинаның – Көк-Арал бөгетінің құрылысы аяқталды. Сушылар осы көктемде жиналып қалған су Үлкен Аралға жылжиды деп болжамдап отыр. Оның көлемі жоғары белгіге жетті. Мүмкін, тақауда артық суды Аралдың құрғап қалған оңтүстік бөлігіне ағызу үшін салынған шлюз жұмыс істейтін шығар.

Өзен мұнай кен орнын қалпына келтіру жобасы (1996–2005 жж., 109 млн. АҚШ доллары) «ӨзенМұнайГаз» ЖАҚ қайта құрылымдауға, басқарушы әлуетті нығайтуға және компанияның табиғат қорғау мониторингіне бағытталған.

Жол саласын жетілдіру жобасы (1998–2004 жж., 100 млн. АҚШ доллары) іріктеп алынған жол бөліктерін қалпына келтіру, қолданыстағы нормалар мен стандарттарды сақтай отырып, ағымдағы жөндеуді кеңейту арқылы жолдарды және жол көлігін пайдаланудың тиімділігін арттыруға бағытталған.

Электр беру желілерін қалпына келтіру жобасы (1999–2005 жж., 140 млн. АҚШ доллары) электр желілерін басқару жөніндегі Ұлттық компанияны (КЕГОК) нығайтуды, энергиямен қамтамасыз етудің сенімділігін және сапасын арттыруды, электр энергиясының бәсекелес нарығын құруды жобалайды.

Нұра өзенін сынаптан тазарту жобасы (2003-2009 жж., 40.4 млн. АҚШ доллары) судың сапасын басқаруды арттыруға бағытталған.

Ауыл шаруашылығын жекешелендіргеннен кейін қолдау жобасы – 2-кезең (2004-2009 жж., 35 млн. АҚШ доллары) фермерлерді, ауылдық кіші және орта кәсіпорындарды ауылда қаржылық қызмет көрсетумен қамтуды ұлғайтуға бағытталған.

Ауыл шаруашылығының бәсекелестігін арттыру жобасы (2005-2010 жж., 24 млн. АҚШ доллары) нарықтарға және білімге қол жеткізуге ынталандыру арқылы Қазақстанда ауыл шаруашылығының бәсекелестігін арттыруға бағытталған.

Қуаң жерлерді басқару жобасы (2003-2009 жж., Ғаламдық экологиялық қор гранты) тұрақты пайдалануды Шет ауданының (Қарағанды облысы) пилоттық аумағында маргиналды қуаң экожүйелерді ынталандыруға бағытталған.

Жоба шеңберінде Қарағанды облысының Шет ауданында пилоттық негізде бірқатар іс-шаралар жоспарланып отыр. Атап айтқанда, мына төмендегіні жасау жоспарланып отыр: жерді пайдаланудың тұрақты жүйелерін құру, бастапқы кезде өндірушілер тобына қызмет көрсетуді қамтамасыз ету, көміртегін пайдалануға тыйым салу және осы қызмет саласында қадағалауды жүзеге асыруға арналған мүмкіндіктерді кеңейту және Қазақстанның басқа аудандарында және табиғат жағдайлары ұқсас келетін Орталық Азияның басқа елдерінде осы пилоттық жоба тәжірибесін пайдалануға мүмкіндік беретін стратегияны әзірлеу мақсатында жұртшылықты ақпараттандыру жөнінде кең ауқымды науқан жүргізу.

Жоба бес жыл бойы іске асырылады. Жоба аяқталатын мезгілде өтпелі кезеңде қараусыз қалған жаңадан тағы да мыңдаған гектар жер игеріледі, мұның өзі жергілікті халықтың өмір сүру деңгейін көтеруге себін тигізеді. Сонымен бірге, жоспарланып отырған көміртегін пайдалануға салынған тыйым көп жылдық өсімдіктерді отырғызу арқасында ауқымды маңызға ие болады, себебі ол көшетханалық әсерді бәсеңдетуге өз үлесін қосады.

Халықаралық қаржы корпорациясы (ХҚК).

ХҚК дамушы елдерде жеке секторды дамыту үшін ұлттық және шетел капиталын жұмылдыру мақсатында құрылды. ХҚК сондай-ақ дербес акционерлік компаниялар ретінде жұмыс істейтін мемлекеттік кәсіпорындарды кредиттейді. Кредиттер неғұрлым дамыған елдердегі жоғары рентабельді жобаларды іске асыруға бағытталады, бұл кредиттер құнының жоғары болуына байланысты.

ХҚК 1993 жылы жаңа талаптарға (аймақтық стратегиялар, сарапшылық жұмысты жетілдіру, әсіресе инфрақұрылым, химия және мұнай химиясы, мұнай және газ, тау-кен өнеркәсібі және ауыл шаруашылығы секторларында) сәйкес ұйымдастырылды.

ХҚК қаржыландыру көздеріне жарғылық капитал мүшелерінің жарналары, ХҚДБ кредиттері, пайдалардан аударымдар, қайтарылған кредиттерден түскен және халықаралық қаржы нарықтарында тартылатын қаражат жатады.

1986 жылы ХҚК дамушы елдердің үкіметтеріне ұзақ мерзімді даму бағдарламалары шеңберінде шетел инвестицияларын (капиталдар, технология, менеджмент) неғұрлым тиімді пайдалануда көмек көрсету үшін шетел инвестициялары жөніндегі Консультативтік қызметтің (Foreign Investment Advisory Service) негізін құрды. ШИКҚ қызметін комитет бақылайды (басшылығы: ХҚК атқарушы президенті, ИККА вице-президенті, ХҚДБ-ның жеке секторды жамыту жөніндегі вице-президенті).

Халықаралық даму қауымдастығы (ХДҚ).

ХДҚ және ХҚДБ бір мақсатты – ұлттық экономика шеңберінде басымдығы бар, экономикалық және техникалық тұрғыдан негізделген жобалар үшін заемдар/кредиттер беруді көздейді. Ұйымдар қаржы құралдары көздері және капитал ұсыну талаптары бойынша ерекшеленеді. Негізінен, капиталды қаржы нарықтарынан алатын ХҚДБ заемдарды әдеттегі коммерциялық заемдарға қарағанда біршама жеңілдікпен берсе (негізінен белгілі бір талаптарды қанағаттандыратын, атап айтқанда кредиттерді қайтаратын мемлекеттерге), ал өз капиталын басқа көздерден алатын ХДҚ өте кедей елдерге пайызсыз кредиттер береді.

ХДҚ-ның құрылымы ХҚДБ құрылымына ұқсайды. Әкімшілік қызметті ХҚДБ қызметкерлері бірге жүзеге асырады. ХДҚ қызметкерлерінің штаты төрт секторға бөлінген: операциялар, қаржыландыру, саясат, жоспарлау және зерттеу.

ХД-ның негізгі үш қаржыландыру көзі бар: ХҚДБ пайдалары, мүше мелекеттердің жарналары, ауқатты мүше мелекеттердің жарналары. Бұған бұрын берілген кредиттердің қайтарылуы қосылады.

Кредитор елдер тобы жылына үш рет ХДҚ қаражатын кезекті тарту туралы консультациялар өткізетін ресми өкілдерді тағайындайды. Қаржылық көмекті неғұрлым тиімді пайдалану мақсатында әрбір қаржыландырылатын ХДҚ жобасына саяси-экономикалық сараптама жүргізіледі.

Инвестициялық кепілдіктер жөніндегі көпжақты агенттік (ИККА).

1988 жылы негізі құрылған ИККА ХҚДБ-ның еншілес ұйымы болып табылады, заңды және қаржылық тәуелсіздікке ие.

ИККА-ның негізгі мақсаты Дүниежүзілік банк тобы институттарының қызметіне, әсіресе дамушы елдерде, қосымша ретінде шетелдік инвестицияларды өндірістік мақсаттарға ынталандыру болып табылады.

2006 жылдың қаңтарында Ресей және Қазақстан құрған, халықаралық қаржы ұйымы болып табылатын жаңа банкті – “Еуразиялық даму банкін” (ЕАДБ) құрудың және жұмыс істеуінің негізі қаланды.

Басқа мемлекеттердің және халықаралық ұйымдардың жаңа банкке қосылу мүмкіндігі банктің құрылтай құжаттарында көзделген. Ресей-Қазақстан мемлекетаралық Еуразиялық даму банкін құру мәселесі екі Президенттің кездесуі кезінде шешілген болатын. Еуразиялық қайта құру банкін құру туралы келісімге 2006 жылғы 12 қаңтарда қол қойылды. Ал 05.06.2006 жылы В. Путин Еуразиялық даму банкін құру туралы келісімді ратификациялау туралы Федералды заңға қол қойды.

Жаңа банктің жарғылық капиталы құрылтай құжаттарына сәйкес 1,5 млрд. АҚШ долл. мөлшерінде белгіленді. Ресей Федерациясының үлесі 1 млрд. АҚШ долл. немесе 2/3 дауысты, Қазақстанның үлесі 500 млн. долл. немесе 1/3 дауысты құрайды. Банк кеңесі шешімдерді "төленген бір акция – бір дауыс" қағидаты бойынша қабылдайтын болады. Ресейдің Еуразиялық даму банкінің капиталына салатын 200 млн. АҚШ долл. (рубльмен баламасында) мөлшеріндегі бірінші қаражат жарнасы "2006 жылға арналған Федералды бюджет туралы" заңда көзделген.

Банктің штаб-пәтері Алматыда орналасқан. Банктің жұмыс және ресми тілі орыс тілі болып белгіленген.

Еуразиялық даму банкі қызметінің негізгі бағыты мүше мемлекеттер аумағында инвестициялық жобаларды іске асыру болып айқындалған. Бірінші кезеңінде – бірлескен ұзақ мерзімді ресурстарды банктік инвестициялар үшін өнеркәсіп, энергетика, көлік саласындағы, сондай-ақ экономиканың басқа да салаларындағы Ресей-Қазақстан жобаларына жұмылдыру.

Халықаралық қаржы ұйымдары өз функцияларын жүзеге асыру үшін қаржылық және инвестициялық талдау мен тәуекелдерді басқарудың әлуетті инвестициялық жобаны түбегейлі зерттеуден бастап ауқымды қор нарықтарындағы операцияларға дейінгі қазіргі заманғы бүкіл технологиялар ауқымын пайдаланады. Бұл ұйымдар қызметінің тиімділігі қатысушы елдердің үкіметтерімен және үкіметтік ұйымдарымен өзара іс-әрекетке айтарлықтай дәрежеде байланысты болады.

ЗАҢНАМАҒА ТҮСІНІКТЕМЕ

Кредиттік қатынастардың құқықтық тәуекелі

Оспанқұлов М.М.,
«Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі» ММ
Жамбыл филиалының бас заң - маманы кеңесшісі

Қолданыстағы заңнаманың барлық нормаларын сақтамау кредиттік қатынастардың құқықтық тәуекелінің өсуіне әкеліп соғады.

Кредиттік мәмілелердің құқықтық тәуекелі дегеніміз кредиттік мәмілелерді жасау кезінде қолданыстағы заңнаманың нормаларын сақтамау немесе осы мәмілелер жасалғаннан кейін қолданыстағы заңнамаға тиімсіз өзгерістер енгізу нәтижелерінің жағымсыз ықпалының тәуекелі.

Кредиттік шарттар жасау кезінде заңның кейбір нормаларына тиісті дәрежеде көңіл бөлінбей қалуы жиі кездеседі, мұның өзі белгілі бір тәуекелдерді туындатады.

Мәселен, мәмілелер жасау кезінде «Қазақстан Республикасындағы тіл туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 11 шілдедегі № 151 Заңы 15-бабының талаптары жиі сақталмайды.

Ол бапта былай делінген:

«Қазақстан Республикасында жеке және заңды тұлғалардың жазбаша нысанда жасалатын барлық мәмілелері қажет болған жағдайда басқа тілдердегі аудармасы қоса беріліп, мемлекеттік тілде және орыс тілінде жазылады.».

Яғни кез келген, оның ішінде кредиттік жазбаша мәміле, қазақ және орыс тілдерінде жасалуы тиіс.

Заңның осы нормасын сақтамаудың салдарлары Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексінің 158-бабында көрсетіледі, онда мазмұны заң талаптарына сәйкес келмейтін мәміле жарамсыз болады делінген.

Бір қарағанда, бұл «қажетсіз» шарттарды сот тәртібімен күші жойылған деп тану үшін оны қолданбай қойғанға дейін айтарлықтай ауытқу емес сияқты болып көрінеді.

Осындай елемеушілік бастапқыда «Жылжымайтын мүлікке құқықтарды және онымен жасалатын мәмілелерді мемлекеттік тіркеу туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 1995 жылғы 25 жетоқсандағы № 2727 Заң күші бар Жарлығының талаптарына қатысты да кездескен болатын. Жылжымайтын мүлікке құқықтарды міндетті тіркеуді елемеушіліктің салдарлары көпшілікке белгілі, заң шығарушыға жылжымайтын мүлікті заңдастыруға қатысты рақымшылық жасау туралы тез арада заң шығаруға тура келді.

Соған байланысты, жасалған ұзақ мерзімді мәміледен болатын қаржы ысыраптарының тәуекелін азайту мақсатында заңның барлық нормаларын сақтау қажет, жылжымайтын мүлікті сатып алу бойынша мәмілелерді қазақ және орыс тілдерінде жасаған жөн – мұндай жағдайда тіркеу органдарында шарттың екі нұсқасы да тіркелетін болады. Келешекте ешкім ипотекалық шарттың қазақша нұсқасының тіркелмеуі салдарынан мәміленің күші жоқ деп мойындата алмайды.

Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексінің 118-бабына сәйкес, қозғалмайтын заттарға меншік құқығы мен басқа құқықтар, бұл құқықтарға шек қою, олардың пайда болуы, ауысуы және тоқтатылуы мемлекеттік тіркелуге тиіс екендігін еске алайық.

Автокөлік жөніндегі кредиттік мәмілелерде мынадай құқықтық тәуекел туындайды. Біздің қоғамымызда автомобильді сенімхат арқылы сатып алу тәжірибесі қалыптасты. Алайда кредит-қаржы мекемелерінің көпшілігі клиенттерден көлікке иелік етуге берілген сенімхатты емес, автомобильді сату-сатып алу шартын талап етеді. Кредиторлардың бұл талабы мынаған негізделген: сату-сатып алу шарты сенімхатқа қарағанда, құқықтық және қаржылық тәуекелді барынша төмендетеді.

Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексінің 167-бабына сәйкес, бір адамның (сенім білдірушінің) өкілдік ету үшін екінші адамға (сенім білдірген) берген жазбаша уәкілдігі сенімхат деп танылады.

Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексінің 235-бабына сәйкес, меншік иесі бар мүлікке меншік құқығына басқа адам тек сатып алу-сату, айырбастау, сыйлыққа тарту немесе осы мүлікті иеліктен айыру туралы өзге мәміленің негізінде болуы мүмкін.

Азаматтық заңнамаға сәйкес, азаматтардың және заңды тұлғалардың азаматтық құқықтары мен міндеттерін орнатуға, өзгертуге немесе тоқтатуға бағытталған іс-әрекеті мәміле деп танылады. Осыдан барып, сенімхат дегеніміз небәрі тек үш жылдан аспайтын мерзімге ғана өкілеттіктерді беру болып шығады (ҚР АҚ 168-бабы): меншік құқығының мерзімі шектеусіз, сенімхат – уақытша берілген құқық. Олай болса, сенімхат бойынша автокөлігі бар де-юре тұлға оған деген меншік құқығына ие болмайды, оған уақытша иелік етеді, оның ішінде меншік құқығын өзіне тіркеу құқығы болады. Дегенмен, елде құқық деңгейі өсуде, құқық белгілейтін құжаттың – шарттың болмауына байланысты тіркеуші органдардың автокөлікті тіркеуден бас тарту тәуекелі болуы мүмкін.

Оның үстіне, сенімхаттың Қазақстан Республикасы Азаматтық Кодексінің 170-бабында атап көрсетілген әлсіз жақтары бар. Солардың бірі сенімхат берген тұлғаның қайтыс болуы, оның әрекет жасауға қабілеттігі жоқ, жарамсыз, әрекет жасау қабілеттігінің шектеулі немесе хабар-ошарсыз кетті деп танылуы. Яғни, егер сенім білдіруші қайтыс болып, көлікті сатып алушы өзінің оған деген меншік құқығын тіркеп үлгермеген болса, онда қайтыс болған тұлғаның мұрагерлерінің автомобильді иеленуге толық құқығы болады, сатып алушы тіпті өзінің ақшасын да қайтарып ала алмайды, себебі ол шарт ресімдеген жоқ, сенімхатта сатып алу бағасы көрсетілмейді; мұндай жағдай сенім білдірушінің мүлігін тәркілеген кезде де туындайды. Әрине, сенім білдірген қайтадан сенім білдіру арқылы үш жыл ішінде көлігін сенімхат бойынша үшінші тұлғаға «сата» алады. Бұл жағдайда үшінші тұлға зардап шегеді: сенімхаттың тоқтатылуына байланысты осы сенімхат бойынша басқа адамға өкілеттік беру де (сенім ауысуы) күшін жояды (ҚР АҚ 171-б. 4-т.).

Мемлекеттік және орыс тілдерінде жасалмаған жазбаша мәміленің сот арқылы күші жоқ деп танылуы мүмкін. Автомобильге деген меншік құқығы шарт жасалғаннан кейін пайда болады.

ТАРИХИ АНЫҚТАМА

Қазақстан Республикасының ұлттық валютасы банкноталарының бірінші дизайны туралы

Балахметов А.А.

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі
Қолма-қол ақшамен жұмыс департаментінің қорларды
жоспарлау басқармасы бастығының орынбасары

Тұрақты ұлттық валютаның болуы нарықтық қатынастарды дамытудың және елдің экономикалық тәуелсіздігінің негізгі критерийлерінің бірі болып табылады.

2006 жылғы 15 қарашада номиналдары 200, 500, 1000, 2000, 5000 және 10 000 теңге болатын жаңа дизайндағы банкноталардың енгізілуі елдің қаржы жүйесі үшін ғана емес, сонымен бірге тұтастай алғанда ел үшін маңызды оқиға болды. Ескі дизайндағы банкноталардың осындай номиналдары тағы да бір жыл бойы заңды төлем құралы ретінде қалады. Банкноталардың қалған номиналдары көрсетілген күннен бастап өздерінің төлемділігін жойды.

Осы мақаланың мақсаты ескі дизайндағы қолма-қол ақшаның 13 жылдық айналысының қорытындысын шығару болып табылады.

Тәуелсіз егеменді мемлекеттің міндетті символдарының бірі оның ұлттық валютасы болып табылады. Кез келген мемлекеттің тарихына оның бірақ рет ендірілетін өз валютасының тарихы да кіреді. Көптеген басқа елдердің ұлттық валютасының тарихы көптеген ғасырлар бойы қалыптасты. Кез келген ұлттық валюта елдің өткенін, қазіргісін және болашағын білдіреді. Қазіргі Қазақстанның ұлттық валютасы – теңгенің тарихы Президенттің 1993 жылғы 15 қарашадағы Жарлығынан басталды. Бұл елдің егемендігін нақты мазмұнмен толықтыру жолындағы түбегейлі әлеуметтік-экономикалық реформаларды жүргізуге арналған қажетті талап болды.

Тәуелсіздікті жариялағаннан кейін елдегі экономикалық ахуал белгілі бір құрамдағы валютаның болуын талап етті. Мемлекеттің теңге дүниеге келген сәттен бастап жүргізіліп отырған жүйелі қаржы саясатының нәтижесінде елдегі макроэкономиканы тұрақтандыруға және қаржы институттарын қалыптастыруға мүмкіндік болды.

13 жыл ішінде шығарылған барлық банкноталарды екі серияға бөлуге болады, оларға шартты түрде «Портреттер» және «Әл Фараби» деген аттар беруге болады. «Портреттер» сериясы айналысқа Қазақстанның ұлттық валютасы ендірілген күні – 1993 жылғы 15 қарашада шығарылды. Ол мынадай банкноталармен ұсынылды:

- 1 теңге – әл-Фарабидің портреті
- 3 теңге – Сүйінбайдың портреті
- 5 теңге – Құрманғазының портреті
- 10 теңге – Шоқан Уәлихановтың портреті
- 20 теңге – Абай Құнанбаевтың портреті
- 50 теңге – Әбілқайыр ханның портреті
- 100 теңге – Абылай ханның портреті.

Ел экономикасындағы дағдарыстық жағдай, жоғары инфляция және теңгенің алғашқы айналысы жылдарындағы теңгенің девальвациясы, сондай-ақ 1990 жылдардың соңында және 2000 жылдардың басында жалғасқан халық кірісінің ұлғаюы және экономиканың бірқатар саласының дамуы үлкен номиналдағы банкноталарды шығару қажеттілігін тудырған факторлар болып табылды. Бұл банкноталар оларды жүйелі айналысқа шығарумен қалыптасқан екінші сериясын құрады.

Көпшілікке қол жеткізілімді компьютерлік технологиялардың дамуы банкноталарды қолдан жасау тәуекелін туғызды (туғызуда). Сондықтан үлкен номиналдағы банкноталарды

шығарумен қатар «әл-Фараби» сериясының шығарылған банкноталарын жетілдіру жөнінде шаралар қолданылды. Бұл банкноталар мынадай тәртіппен шығарылды.

1994 жылғы 1 наурызда – 200 теңге

1994 жылғы 27 шілдеде – 500 теңге

1995 жылғы 14 ақпанда – 1000 теңге

1996 жылғы 14 қарашада – 2000 теңге

1999 жылғы 15 қарашада – 5000 теңге

2000 жылғы 1 қыркүйекте – 200 және 500 теңгелік банкноталардың бірінші түрлендірілуі

2001 жылғы 16 желтоқсанда – 100 және 5000 теңгелік банкноталардың ішінара түрлендірілуі

2002 жылғы 1 қарашада – 1000 және 2000 теңгелік банкноталардың түрлендірілуі

2002 жылғы 15 қарашада – 200 және 500 теңгелік банкноталардың екінші (ішінара) түрлендірілуі

2003 жылғы 28 шілдеде – 10 000 теңге

Ұлттық валютаның монеталары да екі сериямен шығарылды, егер тиындарды есептемесек, бастапқылары қағазбен шығарылды.

Ұлттық валютаны айналысқа ендіру кезінде «Портреттер» сериясының банкноталарымен бір мезгілде номиналдары 1, 2, 5, 10, 20, 50 болатын қағаз тиындар айналысқа шығарылды. Бірнеше айдан кейін келесі 1994 жылдың басында номиналдары 1, 3, 5, 10 және 20 теңге болатын және номиналдары 2, 5, 10, 20 және 50 тиын болатын монеталар айналысқа шығарылды. Бұл монеталар 1993 жылғы үлгідегі монеталардың алғашқы сериясын құрады.

Өз валютамыз ендірілгеннен кейінгі жылдардағы инфляциялық процестер тиындардың сатып алу қабілеттілігінің тез жоғалуына әкеп соқтырды. Монета теңгелер көлемінің ірі болуы және жекелеген монеталардағы ұсақ бейнелер есеп айырысу кезінде, әмиянда, қалтада сақтау үшін қолайсыз болды. Сонымен қатар ұлттық валютаны ендіру бұрынғы кеңестік валюта барынша құнсызданған кезде болды, оның салдарының бірі ұсақ номиналдардың: бастапқыда тиындар туралы айтпағанда металл рубльдердің сатып алу қабілеттілігінің жойылуы болды. Бұл халықта ұсақ номиналдардың, ең алдымен монеталардың төлемділігіне сенімсіздік және оларды пайдалануға ниетінің болмауын тудырды. Ақшаға қатысты осы психологиялық фактордың төменгі номиналдағы ақша белгілерін пайдаланбауда белгілі бір орны болды. Сонымен қатар, кейбір монеталардың мөлшерлері басқа елдердің монеталарымен сәйкес келді, бұған жол беріге болмайтын еді.

Осыған байланысты 1997 жылы ұсақ номиналдағы бұрынғы монеталар мен банкноталарды ауыстыратын монеталардың жаңа қатары бекітілді. Бұл монеталар 1998 жылғы 11 қарашада шығарылды. Ұлттық Банктің 1993 жылғы үлгідегі монеталарды және төменгі номиналдағы банкноталарды жедел ауыстыруға бағытталған шаралары 2001 жылдың аяғында ұсақ номиналдағы банкноталар мен ескі үлгідегі монеталардың 1997 жылғы үлгідегі монеталарды толық ауыстыруына алып келді.

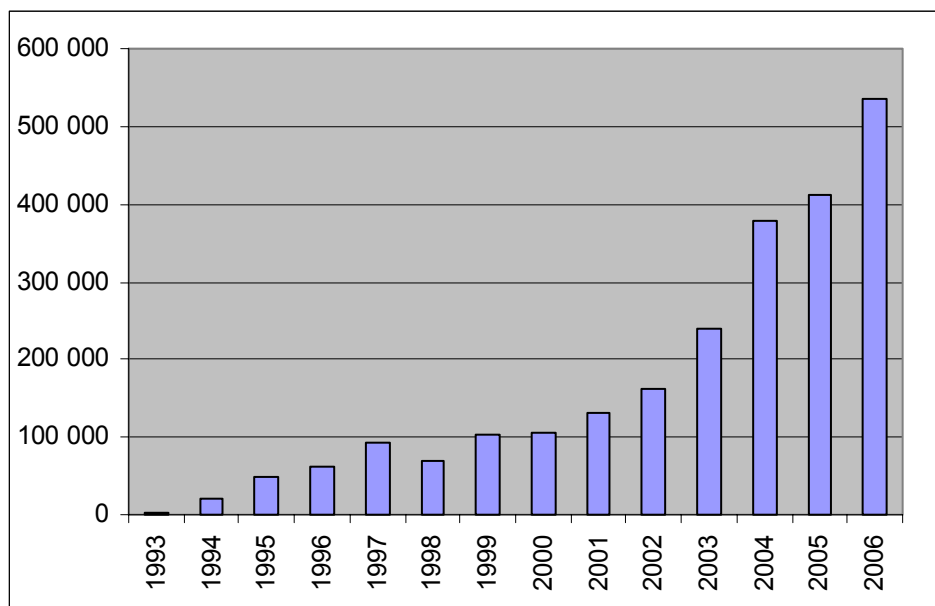
Монеталардың 1997 жылғы келесі қатары 2 теңгелік және 100 теңгелік екі номиналды толықтырумен түрлендірілді. 100 теңгелік монеталар осындай номиналдағы шығарылуы тоқтатылған банкноталарды ауыстыру үшін 2002 жылғы 1 шілдеде шығарылған. 2005 жылғы 1 қаңтарда айналысқа шығарылған 2 теңгелік монеталар негізінен төменгі 1 теңгелік номиналға келетін ұсақ номиналдарға қажеттіліктің үлес салмағын төмендетуге арналған.

Ұлттық Банк айналыстағы монеталардан басқа инвестициялық алтын (4 номинал), сондай-ақ алтыннан, күмістен және нейзильбер қоспасынан коллекциялық және ескерткіш монеталар шығарды. Барлығы коллекциялық алтын монеталардың 7 түрі, күміс монеталардың 11 сериямен 45, сериядан тыс 3, қымбат емес металдар қоспасынан жасалған монеталардың 29 түрі шығарылды.

Айналыстағы қолма-қол ақша жұмысының кейбір ерекшеліктерін атап өткім келеді. Мәселен, айналыстағы қолма-қол ақшаның сомасы 13 жыл ішінде жыл сайын үнемі ұлғайып

отырды. Тек 1998 жылы ғана олардың сомасы өткен жылмен салыстырғанда 24,1 млрд. теңгеге азайды. Қалған жылдары М0 агрегаты 46,4 млрд. теңге мөлшердегі орташа жылдық өсімімен ұлғайды.

1-график. Кезең соңындағы айналыстағы қолма-қол ақша (млн. теңге)

Ескі дизайндағы банкноталардың 13 жылдағы айналысын шартты түрде екі кезеңге бөлуге болады:

1) ендірілген уақыттан бастап 2000 жылға дейінгі, көп жағдайда инфляциялық үрдістерге байланысты айналыстағы қолма-қол ақшаның қалыпты өсу кезеңі;

2) экономиканың 2001 жылдан бастап қолма-қол ақшаға қажеттілігі ұлғайып отырған, экономикалық ахуалдың тұрақтануынан, экономиканың бірқатар салаларының дамуынан, халық табысының ұлғаюынан туындаған кезең.

Сонымен қатар, бірнеше айдан тұратын жекелеген кезеңдерде айналыстағы қолма-қол ақша сомасының валюта бағамдарының өзгерісіне тәуелділігі байқалды. Бұл әсіресе теңгенің АҚШ долларына және еуроға қатысты нығайған, халықтың осы валюталардағы жинақ ақшасының ұлттық валютаға белсенді түрде аударылған кезінде болды.

Тұтастай алғанда ескі дизайндағы банкноталар айналыста жүрген барлық жылдары 1998 жылы айналыстағы қолма-қол ақша сомасының азаюымен қатар өткен жылға М0 агрегатының мынадай «шыңына жеткен» мәндері байқалды:

- 1994 жылы М0-ның ұлғаюы 791,1%, ал 1995 жылы 137% құрады. Бұл көрсеткіштер ең жоғары болып табылады. Дегенмен, ұлттық валюта айналысының алғашқы жылындағы және жоғары инфляция кезеңіндегі салыстырмалы түрдегі шамалы ұлғаю сомалары (18 және 27,7 млрд. теңге) экономиканың тұрақтануының соңғы жылдары үшін көрсеткіштер болып табылмайды;

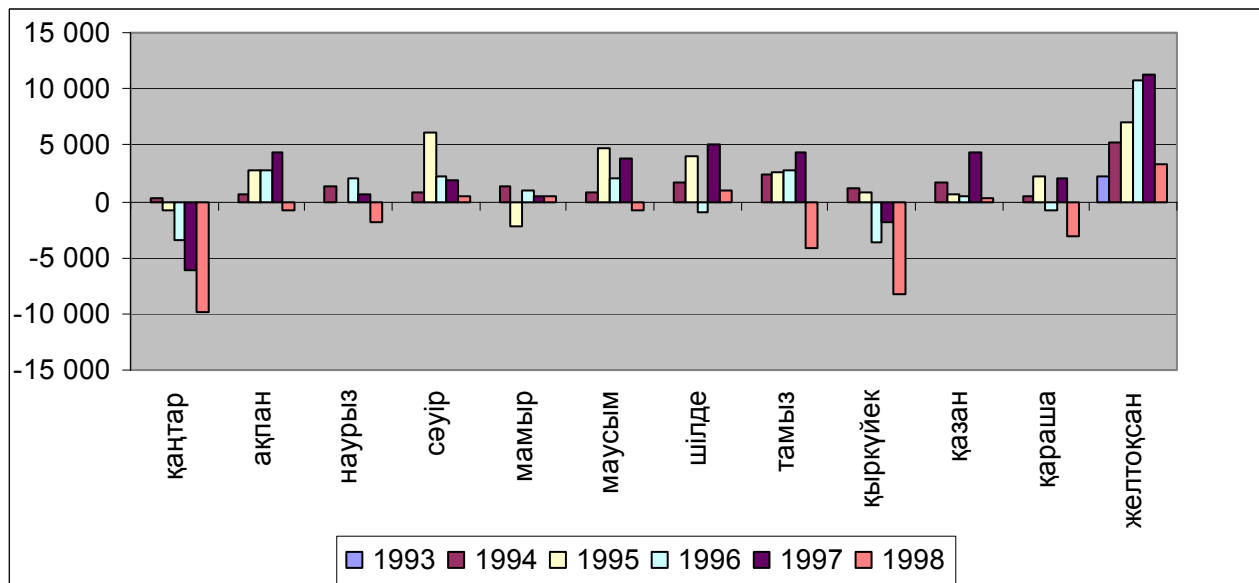
- 2004 жылы қолма-қол ақша сомасы өткен жылмен салыстырғанда 58,9% (140,5 млрд. теңге) ұлғайды – бұл М0-ның ұлттық валютаның бүкіл айналыс кезеңіндегі ең үлкен жылдық ұлғаюы;

- 2000 жылы ұлғаюы небәрі 2,8% (2,9 млрд. теңге), ескі дизайндағы айналыс кезеңінің 13 жылдық кезеңіндегі ең төменгі ұлғаю.

Ұлттық Банктің эмиссиялық операцияларының айқын көрсетілген маусымдық сипаты бар. Қолма-қол ақшаның ең көп сомасы қаңтарда және әдетте, шамамен өткен жылдың желтоқсан айында айналысқа шығарылған сомаға тең немесе одан аз мөлшерде алынады. Ақпан айынан бастап мамыр айына дейін М0-ның айналысқа ақша шығару есебінен ұлғаюы

қалыпты қарқынмен болады, ал жаз айларында қарқындай түседі; көптеген жылдар бойы маусым айы неғұрлым эмиссиялайтын екінші кезең болып табылады. Күзде экономиканың қолма-қол ақшаға қажеттілігі тіпті қараша айында аздап алынатындығы байқалғанға дейін төмендейді. Жылдың соңғы айында айналысқа ең көп сома шығарылады.

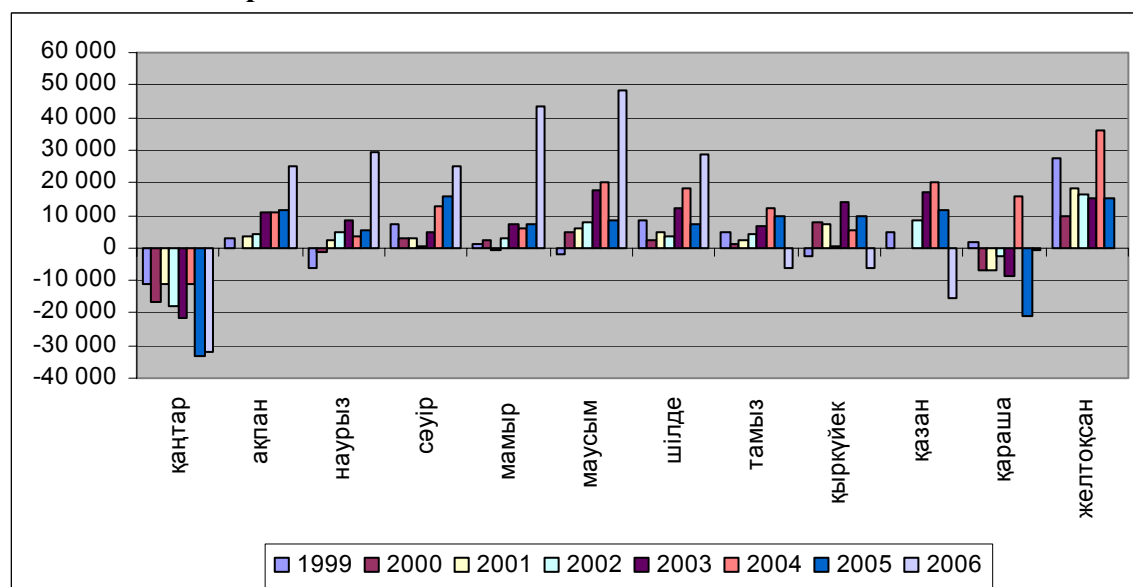
2а график. 1993-1998 жылдардағы эмиссия нәтижесі.

Ұлттық валютаның алғашқы айналысы жылдары 1993 жылдан бастап 1998 жылға дейін қолма-қол ақшаны шығару және алу маусымдылығы аса көрінген жоқ, себебі жекелеген ауытқулары болды. Атап айтқанда, аса үлкен сәйкессіздіктер 1998 жылы байқалды, бұл сәйкессіздіктер айналысқа шығарылған қолма-қол ақшаның аздаған көлемінен және, әсіресе, әдетте эмиссиялық болып табылатын кезеңдердегі алудың шамалы сомаларынан тұрды.

2б график.

1999-2006 жылдардағы эмиссиялық нәтиже

1999 – 2006 жылдардағы кезең айналысқа қолма-қол ақша шығарудың және айналыстан алудың маусымдық қатыстылығының тұрақтылығымен сипатталады. Бұл жылдары қалыптасқан үрдістерге қайшы болмайтындай шамалы ауытқулар болды.

2006 жылы бірқатар тарихи максимумдар тіркелді. Мәселен, ақпан, наурыз, мамыр, маусым және шілде айларындағы қолма-қол ақша шығару сомасы алдыңғы барлық

жылдардың осындай көрсеткіштерінен асады. Сонымен қатар, мамыр және маусым айларында ұлттық валютаның бүкіл тарихындағы барлық ең жоғары айлық көрсеткіштерін асатын сомаға ақша шығарылды: мамыр айында 43,6 млрд. теңге, ал маусым айында 48,5 млрд. теңге, бұл тіпті айналыстағы қолма-қол ақшаның орташа жылдық өсімінен көп. Эмиссиялық нәтиже шын мәнінде құлдырау кезеңінсіз тамыз, қыркүйек және қазан айларында қарама-қарсы, теріс жаққа қарай өзгерді. М0-ның 1998 жылғы азаюын қоса алғанда, қатарынан осы үш ай бойы қолма-қол ақшаны алу байқалған болатын.

Осылайша, экономиканың тұрақсыз даму кезеңінің болуына қарамастан, ұлттық валютаның 13 жылғы жұмысы ішінде банкноталардың 6 номиналынан және монеталардың 7 номиналынан ақша белгілерінің қатары қалыптасты. Номиналдық қатар оған есептеудің екі еселеген және он еселеген жүйелерінің артықшылықтарынан тұрады: үлкендігі бойынша әрбір келесі номинал алдыңғысынан екі есе үлкен және он еселенген. Бұл қазіргі уақытта және өткен кезде әр түрлі елдерде валюталардың номиналдық қатарын құрудың жиі кездесетін схемасы болып табылады.

Қолма-қол ақшаны айналысқа шығару және айналыстан алу елдегі экономиканың ағымдағы жай-күйін көрсететін индикаторлардың бірі болып табылады. Бұл мақсаты осындай жағдайда қолма-қол ақша айналысының дағдарыссыз жұмысын қамтамасыз етуден тұратын және табысты іске асырылатын орталық банктің эмиссиялық қызметіне таңба түсіреді.

Тұтастай алғанда, Қазақстанның ұлттық валютасы өзінің тарихында әр түрлі оң және теріс кезеңдерден өте отырып, жеткілікті дәрежеде экономиканың барлық саласында төлем құралының рөлін атқаратын, ақша белгілерінің тұтас жүйесі ретінде қалыптасты.

ӘДІСНАМАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР

ҚР Ұлттық Банкінің мониторингіне қатысушы кәсіпорындардың қаржы-шаруашылық қызметін рейтингтік бағалау

Керімхан Ж.,

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Зерттеу және статистика департаменті
кәсіпорындар мониторингі бөлімінің жетекші маманы-экономисі

Осы мақалада кәсіпорындардың рейтингтік көрсеткішін есептеудің әр түрлі тәсілдері қарастырылады, ҚРҰБ мониторингіне қатысушы кәсіпорындардың қаржылық жай-күйін кешенді салыстырып бағалау үшін таңдап алынған, түрлендірілген әдістеме сипатталады.

Рейтинг – бұл бірнеше кәсіпорынның алдын ала белгіленген ережелермен және критерийлермен белгіленген тәртіппен тізу үшін олардың қызметін салыстырып бағалау әдісі. Рейтингтік бағалау бір саланың кәсіпорындарын олардың қызметінің кейбір көрсеткіштерінің мәндері негізінде бір қатарға орналастыруға мүмкіндік береді, бұл оның бәсекелестер арасындағы орын айқындауға, яғни оған белгілі бір маңыз (ранг) беруге мүмкіндік береді.

Қазіргі уақытта кәсіпорындарды рейтингтік бағалаудың бірнеше әдістемелері ұсынылды, олардың әрқайсысы жүргізілген бағалау мақсаттарымен, бастапқы өлшемдердің және көрсеткіштердің жиынтығымен, стандартталған көрсеткіштер және рейтингтік бағалау есебіне алу алгоритмдерімен ерекшеленеді [1-4].

Дегенмен, кәсіпорынды рейтингтік бағалаудың барлық әдісінде мынадай құрамдық кезеңдер көзделеді:

1. Бағаланатын кезеңдегі бастапқы ақпаратты жинау және талдап өңдеу;
2. Қаржылық жай-күйін рейтингтік бағалау үшін қолданылатын көрсеткіштер жүйесін негіздеу және көрсеткіштердің мәндерін есептеу;
3. Таңдалған әдіс бойынша рейтингтік бағалаудың қорытынды көрсеткішін есептеу;
4. Рейтингтік бағалау көрсеткішінің мәндері бойынша кәсіпорындарды дәрежесін белгілеу.

Ос кезеңдердің әрқайсысын қарастыра отырып, ҚРҰБ мониторингіне қатысушы кәсіпорындардың қаржылық жай-күйін бағалауға арналған неғұрлым қолайлы әдісті таңдалық.

1-кезең. Экономикалық бір қызметтің түрімен айналысатын кәсіпорындар іріктеліп, көрсеткіштерінің төтенше мәндері¹⁶ бар кәсіпорындар іріктеуден алынып тасталады және тағы сол сияқты.

2-кезең. Рейтингтік бағалау көрсеткішін салыстырмалы бағалауда кәсіпорынның қаржылық және өндірістік қызметінің, яғни тұтастай алғанда шаруашылық қызметінің маңызды көрсеткіштері ескерілуі тиіс. Кәсіпорындардың рейтингін анықтау негізінде рентабельділік, өтімділік, төлемділік және басқалары сияқты қаржылық коэффициенттердің жиынтығы жатыр.

Рейтингті есептеу үшін пайдаланылатын көрсеткіштерді іріктеу кезінде бір бағыттағы көрсеткіштерді енгізу қажет. Бұл көрсеткіштің деңгейі қаншалықты жоғары немесе оның өсу қарқыны қаншалықты жоғары болса, бағаланатын кәсіпорынның қаржылық жай-күйі соншалықты жақсы болады дегенді білдіреді. Осы талаптың бұзылмауын қадағалау қажет.

¹⁶ Көрсеткіштің үш квадрат ауытқуға ұлғайтылған (азайтылған) орташа мәнінен көп (аз) мәні төтенше деп саналады [5].

ҚРҰБ мониторингіне қатысушы кәсіпорындардың қаржылық жай-күйін бағалау үшін «Өндіріс шығындары және нәтижесі» РС-3 сауалнамасынан алынған сандық көрсеткіштер негізінде есептелетін мынадай коэффициенттер пайдаланылады.

Коэффициенттерді мынадай топтарға бөлген дұрыс:

1-кесте

Рейтингтік бағалауға арналған бастапқы көрсеткіштер жүйесі

1. Өтімділік коэффициенттері:	2. Капитал құрылымының коэффициенттері:	3. Іскерлік белсенділікті бағалау коэффициенттері	4. Рентабельділік коэффициенттері
- ағымдағы өтімділік коэффициенті - жалпы төлемділік коэффициенті	- КҚ шоғырландыру коэффициенті (өзін-өзі қаржыландыру деңгейі) - меншікті капиталдың амал-әрекет жасау коэффициенті - айналым активтерін меншікті қаражатпен қамтамасыз ету коэффициенті	- активтердің айналымдылық коэффициенті - капиталдың қайтарымдылық коэффициенті (меншікті капиталдың қайтарымдылығы) - актив түріндегі айналым қаражатының үлес салмағы	- сату рентабельділігі; - меншікті капиталдың рентабельділігі; - активтердің рентабельділігі.

3-кезең. Кәсіпорындардың қаржылық жай-күйін рейтингтік бағалаудың жиынтық көрсеткішін есептеу үшін әр түрлі әдістер пайдаланылуы мүмкін:

- орындар сомасының әдісі [4], оған сәйкес көрсеткіштердің талданатын барлық мәндері жақсы мәнге бірінші, келесіне екінші және одан кейінгі орындар берілетіндей түрде жақсысынан жаманына қарай реттеледі. Алынған орындар қосылады, бұл ретте орындарының саны ең төменгі кәсіпорын жақсы болып танылады.

- қашықтықты есептеу әдісі [1]:

$$R_j = \sqrt{\sum_{i=1}^m (1 - X_{ij})^2}, \quad (A)$$

критерий маңыздылығының үлес коэффициенті ескеріле отырып:

$$R_j = \sqrt{\sum_{i=1}^m k_i (1 - X_{ij})^2}, \quad (B)$$

- экономикалық-математикалық ТӘУЕКЕЛ-үлгі [3]:

$$R_j = \sum_{i=1}^m \frac{X_{ij} - \bar{X}_i}{\sigma_i} * k_i, \quad (B)$$

- координаттардың басынан ең алыс қашықтық бойынша рейтингті есептеу әдісі [1]:

$$R_j = \sqrt{a_{1j}^2 + a_{2j}^2 + \dots + a_{mj}^2}, \quad (Г)$$

критерий маңыздылығының үлес коэффициенті ескеріле отырып:

$$R_j = \sqrt{k_1 a_{1j}^2 + k_2 a_{2j}^2 + \dots + k_m a_{mj}^2}, \quad (D)$$

Мұндағы R_j – j-ші кәсіпорынның рейтингтік бағалауы;

K_i – көрсеткіштердің сарапшы тағайындаған үлес коэффициенттері;

X_{ij} – талданатын j-ші кәсіпорынның стандартталған көрсеткіштері;

a_{ij} – талданатын j-ші кәсіпорын коэффициентінің абсолютті мәні.

$\bar{X}_i$ – көрсеткіштің орташа мәні

σ_i – X_i көрсеткішінің стандартты ауытқуы

Көрсеткіштерді стандарттау мөлшері және өлшем бірліктері әр түрлі көрсеткіштердің есептелген мәндерін салыстырмалы түрге келтіру үшін жүргізіледі. Бұл үшін әрбір көрсеткіш бойынша осы көрсеткіш бойынша ең жақсы нәтижелері бар шартты эталондық кәсіпорынмен салыстыру жүргізіледі.

Көрсеткіштерді стандарттау мынадай формула негізінде айкындалады:

$$X_{ij} = \frac{a_{ij}}{\max a_{ij}}, \quad (E)$$

Мұндағы, a_{ij} – талданатын j-ші кәсіпорын коэффициентінің абсолютті мәні;

x_{ij} – талданатын j-ші кәсіпорынның стандартталған көрсеткіштері.

Кейбір авторлардың абсолютті көрсеткіштерді әрбір көрсеткішті ең жоғары мәнге бөлу арқылы стандарттау қажеттілігі туралы пайымдаулары [1,3-4]¹⁷ дау туғызады, себебі осы жағдайда коэффициенттің іріктеудегі ең жоғары мәніне қарай рейтингті есептеуге арналған әрбір көрсеткіштің үлесі анықталады. Яғни, іріктеу кезіндегі ең жоғары көрсеткіші басқасына қарағанда аз болатын көрсеткіштің жиынтық рейтингтік көрсеткішті есептеу кезінде үлкен үлесі басым болады.

Жоғарыда жазылғандарға байланысты рейтингті есептеу кезінде абсолютті көрсеткіштерді стандарттауды көздейтін формулаларды (А және Б формалары) қолданбаған немесе стандарттаусыз пайдаланған дұрысырақ болады¹⁸.

Орындар сомасы әдісінің кемшілігі есептеу кезінде пайдаланылатын жекелеген көрсеткіштердің маңыздылығын айқындайтын үлестердің ескерілмейтіндігі.

Экономикалық-математикалық ТӘУЕКЕЛ-үлгі формуласына (В формуласы) сәйкес рейтингтік санның оң мәні кәсіпорынның қаржылық тәуекелінің жеткілікті дәрежесін болжайды, тиісінше, рейтингтің сандық мәні қаншалықты жоғары болса, кәсіпорынның қаржылық жағдайы соншалықты тұрақты, ал қызметі тиімді болады. Рейтингтің нөлге жақын мәндер кәсіпорынды қаржылық тұрақтылық жағдайы орташа кәсіпорын ретінде сипаттайды. Ал теріс рейтингке ие болған кәсіпорындар қаржылық тәуекелге және тұрақсыз қаржы жағдайына ұшыраған кәсіпорындар ретінде қарастырылады.

Осы жағдайда көрсеткіштері іріктеу бойынша төмен болатын кәсіпорындар қаржылық коэффициенттері теріс мәнді рентабельді емес кәсіпорындар сияқты теріс рейтингтік көрсеткішке ие болады.

Г және Д формулалары коэффициенттер < 0 мәнін қолданатын іріктеу үшін қолданылмайды. Рейтингтік санды алу үшін олармен одан әрі операция жүргізу бұрмаланған нәтиже беруі мүмкін. Яғни жекелеген көрсеткіштері теріс мәнді кәсіпорын да оң рейтингтік мәнге ие болып, тиісінше жоғары орынға ие болуы мүмкін.

Кәсіпорындарды іріктеу тек рентабельді ғана емес және сонымен бірге зиян шеге отырып жұмыс істейтін кәсіпорындармен берілген кезде саладағы ахуалды тепе-тең көрсету

¹⁷ С.Н. Яшин және Н.И. Яшина ұсынған әдістеме орташа мәнге қатысы бойынша стандарттауды көздейді

¹⁸ Мақалада сипатталған әдістеме стандарттаусыз келтірілген

тұрғысынан алғанда мына формула бойынша [2] корреляциялық талдау негізінде базистік көрсеткішті есепке отырып салыстырмалы рейтингті анықтау әдісі ҚРҰБ мониторингіне қатысушы кәсіпорындар үшін неғұрлым қолайлы болады:

$$R_j = r_1 * M_{j1} + r_2 * M_{j2} + r_3 * M_{j3} + M_{j4} \quad (Ж)$$

Мұндағы R_j – j -ші кәсіпорынның рейтингтік бағалауы;

M_{ij} – ірілендірілген көрсеткіштің мәні

r_1, r_2, r_3 – тиісінше бірінші, екінші және үшінші топтардың ірілендірілген көрсеткіштері және төртінші топтың базистік¹⁹ көрсеткіштері арасындағы корреляция коэффициенттері.

Таңдалған әдіс маңызды экономикалық міндет – салыстырмалы маңыздылықты және жекелеген коэффициенттердің рентабельділік көрсеткішіне әсер етуін анықтау міндетін шешуге мүмкіндік жасайды.

Енді, әдісті таңдап алғаннан кейін, қорытынды рейтингтік көрсеткішті есептеуге кірісуге болады.

Кәсіпорынның қаржылық жай-күйін салыстырмалы рейтингтік бағалауды анықтау жалпы алғанда мынадай іс-әрекеттердің жүйелі жасалуы түрінде берілуі мүмкін:

1) Қолайлы болу үшін бастапқы деректер матрица түрінде беріледі, онда жолдар бойынша кәсіпорындар, ал бағандар бойынша көрсеткіштер жазылған.

2-кесте

Кәсіпорындардың экономикалық жай-күйінің абсолютті көрсеткіштері

Кәсіпорынның №	Кәсіпорынның қаржылық жай-күйінің көрсеткіштері			
1	a_{11}	a_{12}	...	a_{1m}
2	a_{21}	a_{22}	...	a_{2m}
3	a_{31}	a_{32}	...	a_{3m}
...	...	...	...	...
j	a_{j1}	a_{j2}	...	a_{jm}

2) Есептеу кезінде қолайлы болуы үшін бастапқы көрсеткіштерді топтарға біріктіріп, ірілендірілген көрсеткіштерді 1-кестеге сәйкес әрбір топ бойынша есептеген дұрыс.

Ірілендірілген көрсеткіштер топтағы абсолютті көрсеткіштер сомасының топтағы коэффициенттер санына қатысымен анықталады.

Ірілендірілген көрсеткіштер мынадай формула бойынша есептеледі [2]:

$$M_{ij} = \frac{\sum a_{ij}}{m_j}, \quad (3)$$

Мұндағы M_{ij} - топ бойынша стандартталған ірілендірілген көрсеткіш;

a_{ij} - топтағы көрсеткіштердің абсолютті мәні

m_j - топтағы коэффициенттер саны.

3-кесте

¹⁹ Кәсіпорынның шаруашылық қызметінің тиімділігін сипаттайтын көрсеткішті базистік ретінде қабылдаған дұрыс. Рентабельділіктің ірілендірілген көрсеткіші көрсетілген талаптарға сәйкес келді.

Кәсіпорындардың экономикалық жай-күйінің ірілендірілген көрсеткіштері

Кәсіпорын-ның №	Өтімділік көрсеткіштері	Капитал құрылымының көрсеткіштері	Іскерлік белсенділік көрсеткіштері	Рентабельділік көрсеткіштері
1	M_{11}	M_{12}	M_{13}	M_{14}
2	M_{21}	M_{22}	M_{23}	M_{24}
3	M_{31}	M_{32}	M_{33}	M_{34}
...	...	...	...	...
j	M_{j1}	M_{j2}	M_{j3}	M_{j4}

3) Әрбір кәсіпорын үшін оның рейтингтік бағасының мәні мына формула бойынша анықталады [2]: (II)

$$R_j = r_1 * M_{j1} + r_2 * M_{j2} + r_3 * M_{j3} + M_{j4}$$

Мұндағы, R_j – тиісті i -ші кәсіпорынның рейтингтік бағасының мәні;

r_1, r_2, r_3 – тиісінше бірінші, екінші және үшінші топтардың ірілендірілген көрсеткіштері және төртінші топтың базистік көрсеткіштері арасындағы корреляция коэффициенттері;

M_{ij} - топ бойынша стандартталған ірілендірілген көрсеткіш;

4-кезең. Алынған рейтингтік көрсеткіштің дәрежесі олардың қаржылық жай-күйінің өзгеруі тәртібімен белгіленеді. Рейтингтік санды есептеу мағынасы бойынша рейтингтік санының мәні үлкен кәсіпорын неғұрлым тұрақты болып табылатындықтан, дәреже рейтингтік санының төмендеуі бойынша белгіленеді, яғни неғұрлым үлкен рейтингтік саны бар кәсіпорын неғұрлым бәсекеге қабілетті болып табылады.

4-кесте

Тоқыма және тігін өнеркәсібі ірі кәсіпорындарының қаржы-шаруашылық қызметінің рейтингтік бағасын және дәрежесін анықтау

Кәсіпорын	М 1	М 2	М 3	М 4	R	Дәрежесі
	$r_1 = 0,47$	$r_2 = 0,24$	$r_3 = 0,51$			
1	3,72	0,56	0,34	0,52	2,58	1
2	4,73	0,32	0,36	0,09	2,51	2
3	1,42	0,18	0,32	0,14	1,02	9
4	1,44	0,50	0,30	0,16	1,11	8
5	2,11	0,47	0,22	0,26	1,47	6
6	1,77	0,42	0,36	-0,11	1,01	10
7	1,30	0,06	0,37	0,43	1,24	7
8	2,76	0,51	0,26	0,07	1,62	5
9	3,31	0,50	0,20	0,03	1,81	4
10	3,06	0,46	0,21	0,38	2,03	3

Осы үлгіні есептеуде қолайлы болуы үшін Microsoft EXCEL бағдарламасы пайдаланылды. Қазіргі уақытта «Экономиканың нақты секторы кәсіпорындарының мониторингі» ААШЖ-да бірнеше жылдар ішіндегі рейтингтік бағалауға арналған бастапқы көрсеткіштердің автоматтандырылған деректер базасы бар, бұл талдау жасалатын кәсіпорынның қаржылық жай-күйінің динамикасын дәлме-дәл қадағалап отыруға мүмкіндік жасайды. ААШЖ деректер базасынан EXCEL кестесі форматындағы бастапқы деректерді алу талдау нәтижелерін жедел жаңартуға мүмкіндік жасайды.

Қорытынды рейтингтік көрсеткіштің көмегімен қаржылық жай-күйді және қаржы нәтижелерін талдау вексельдердің эмитентін кешенді талдау және бағалау үшін пайдаланылуы мүмкін. Егер вексельдердің эмитенті мониторингтің қатысушысы болып табылса, онда бұл тоқсан сайын оны қаржылық көрсеткіштердің салалық орташа деңгейімен салыстыра отырып, қаржылық жай-күйінің қарқынын қадағалауға және факторлардың оның қаржылық жай-күйіне әсер етуін бағалауға мүмкіндік жасайды.

Қарастырылып отырған бағалау есебінің әдісін рейтингтік бағалау көрсеткіштерін және кәсіпорынның бәсекелестер арасындағы орнын айқындайтын оның дәрежесін қоса алғанда тоқсан сайын жүргізілетін пікіртерімдердің нәтижесі бойынша кәсіпорындарға жіберілетін қайтарымды ақпарат негізінде іске асыру болжанады. Бұл кәсіпорындардың ҚРҰБ мониторингіне тұрақты қатысуға қызығушылығын арттырады және іріктеудің репрезентативтілігін және бірқатар көрсеткіштердің салыстырмалылығын жақсартуға мүмкіндікті қамтамасыз етеді және түпкілікті нәтижесінде кәсіпорындар мониторингінің негізгі мақсаттарына қол жеткізуге мүмкіндік жасайтын болады, талап айтқанда:

- экономикалық талдау және экономикадағы негізгі үрдістерді қысқа мерзімді болжау жүйесін жетілдіру;

- операциялық рәсімдерді және ақша-кредит саясатының құралдарын жетілдіру, оның тиімділігін арттыру.